

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА**

На правах рукопису

МЕЛЬНИК СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 342.9(477):347.5

**ТИПОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА
АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Лук'янець Дмитро Миколайович,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади юридичної відповідальності в сучасній доктрині адміністративного права.....	11
1.1.Поняття та ознаки юридичної відповідальності	11
1.2.Функції юридичної відповідальності в адміністративному праві.....	22
1.3.Типологія як методологічна основа досліджень юридичної відповідальності в адміністративному праві.....	33
Висновки до розділу 1	46
РОЗДІЛ 2. Окремі типи юридичної відповідальності в адміністративному праві.....	49
2.1. Функціональні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві	49
2.2. Процесуальні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві	59
2.3. Організаційні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві	90
2.4. Санкційні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві	111
2.5. Нетипові нормативні конструкції юридичної відповідальності.....	126
Висновки до розділу 2	141
РОЗДІЛ 3. Практичні аспекти типологічного дослідження юридичної відповідальності в адміністративному праві	146
3.1. Типологія юридичної відповідальності як основа систематизації законодавства про юридичну відповідальність	146
3.2. Використання типології юридичної відповідальності у правотворчій діяльності	154
Висновки до розділу 3	168

ВИСНОВКИ	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Юридична відповідальність є невід’ємною складовою адміністративно-правового регулювання. Саме домінування в ньому імперативного методу зумовлює необхідність забезпечення виконання владних приписів за допомогою примусових заходів, одним із яких є юридична відповідальність. Традиційно в адміністративному праві головна увага приділяється нормативній конструкції адміністративної відповідальності, визначеній у Кодексі України про адміністративні правопорушення. Однак слід зауважити, що регулювання відносин юридичної відповідальності в адміністративному праві не вичерпується цим Кодексом, оскільки ще декілька десятків законів передбачають саме такий вид відповідальності за вчинення різноманітних правопорушень у багатьох сферах суспільних відносин.

За для отримання цілісного уявлення про роль та місце юридичної відповідальності в адміністративному праві, оцінки її ефективності та відповідності викликам сьогодення, необхідно, насамперед, систематизувати знання про юридичну відповідальність в адміністративному праві, що доцільно здійснити методом типології. Типологія не тільки дає можливість поглянути на юридичну відповідальність крізь призму різних типологічних характеристик, вона ще й становить методологічну основу для визначення якості деліктного регулювання в адміністративному праві, оцінки повноти нормативних конструкцій юридичної відповідальності стосовно різних сфер реалізації виконавчої влади.

На жаль, у сучасній науці адміністративного права домінує дещо однобічний підхід до сприйняття численних аспектів юридичної відповідальності, зокрема адміністративної. Разом із тим додамо, що нормативна конструкція адміністративної відповідальності не єдина, яка функціонує в межах адміністративного права, більш того, вона не найдосконаліша. Таким чином, постає завдання виокремлення і описання

нормативних конструкцій юридичної відповідальності, якими оперує адміністративне право, шляхом аналізу й узагальнення їх характеристик, що мають типологічну природу, виявлення переваг та недоліків таких конструкцій, а, отже, й розробки пропозицій щодо їх удосконалення. Все це й зумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження.

Слід також зазначити, що питанням типології юридичної відповідальності не приділялося належної уваги ні в межах галузевих наук, ні в межах загальної теорії права. Ця обставина значно посилює актуальність такого дослідження.

Наукового осмислення потребують і такі проблеми теоретичного характеру, як виявлення залежності нормативних і процесуальних конструкцій юридичної відповідальності в адміністративному праві від предмета і методу адміністративного права; визначення факторів, що зумовлюють ступінь деталізації процесуального регулювання відносин юридичної відповідальності; оцінка можливості створення уніфікованих нормативних конструкцій юридичної відповідальності в адміністративному праві тощо. Однак вирішення окреслених проблем потребує відповідної емпіричної бази, вибудувати яку можливо лише шляхом типологічного аналізу юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження становлять наукові праці відомих вітчизняних учених-адміністративістів: В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурки, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, І. Л. Бородіна, І. П. Голосніченка, Є. В. Додіна, А. П. Ключниченка, Л. В. Ковалю, Т. О. Коломосьць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, Д. М. Лук'янця, О. М. Миколенка, С. Г. Стеценка, М. М. Тищенко, Ю. С. Шемшученка, В. К. Шкарупи, О. М. Якуби, Х. П. Ярмаки та багатьох інших.

Важливе значення мали доробки вчених у галузі теорії права: С. С. Алексєєва, З. А. Астемирова, С. Н. Братуся, В. В. Лазарєва, О. Е. Лейста, М. С. Строговича та ін.

Нормативно-правовою основою роботи стали акти адміністративного законодавства України, а також підзаконні нормативно-правові акти, що регламентують відносини юридичної відповідальності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснювалося в рамках Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р, а також планових тем юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз нормативних конструкцій юридичної відповідальності в адміністративному праві та їх систематизація шляхом виділення типологічних характеристик, а також вироблення на основі отриманих знань практичних рекомендацій щодо використання результатів типології у правотворчій діяльності.

Для досягнення мети вирішувалися такі завдання:

- проаналізувати існуючі в науці підходи до розуміння поняття «юридична відповідальність» та сформулювати авторське визначення юридичної відповідальності в адміністративному праві;
- з'ясувати зміст функцій юридичної відповідальності в адміністративному праві та встановити зв'язки між ними;
- охарактеризувати функціональні, процесуальні, організаційні та санкційні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві, виокремлені на підставі найважливіших типологічних ознак;
- виявити та охарактеризувати нетипові нормативні конструкції юридичної відповідальності в адміністративному праві;
- обґрунтувати практичні аспекти типологічного дослідження юридичної відповідальності в адміністративному праві, зокрема, в частині

використання його результатів для систематизації адміністративно-деліктного законодавства;

– визначити фактори, що впливають на ступінь деталізації процесуальної форми юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в процесі реалізації відносин юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Предметом дослідження є типологія юридичної відповідальності в адміністративному праві, що здійснюється на підставі аналізу відповідних правових норм та практики їх реалізації.

Методи дослідження. Обґрунтованість та достовірність наукових результатів забезпечувалися використанням філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових та конкретно-наукових методів пізнання, зокрема таких, як діалектичний метод, метод типології, системно-структурний, структурно-функціональний, формально-юридичний та інші методи.

З позицій діалектичного методу в дисертації розглядалися погляди на зміст і природу юридичної відповідальності на різних етапах розвитку наукової юридичної думки. Ключовим у роботі був типологічний метод систематизації (групування) нормативних конструкцій юридичної відповідальності у таксономічні одиниці (типи) за виділеними типологічними характеристиками. Для визначення ключових ознак нормативних конструкцій юридичної відповідальності широко використовувався формально-юридичний метод, за допомогою якого встановлювався дійсний зміст відповідних правових норм. За допомогою системно-структурного методу здійснено аналіз процесуальних конструкцій юридичної відповідальності, а структурно-функціональний став у нагоді при вивченні функцій юридичної відповідальності в адміністративному праві. Інструментом для обґрунтування практичних аспектів використання результатів типологічного дослідження юридичної відповідальності в адміністративному праві обрано метод правового моделювання, а для визначення факторів, що впливають на ступінь деталізації процесуальних форм

юридичної відповідальності в адміністративному праві, було застосовано прийоми аналізу та синтезу.

Як і багатьом дослідникам стали корисними такі методи, як історичний та метод порівняльного правознавства. Дослідження розвитку наукових поглядів на зміст юридичної відповідальності було здійснено завдяки історичному методу. А при порівнянні процесуальних конструкцій юридичної відповідальності, що містяться в різних нормативно-правових актах, а також при описанні нетипових нормативних конструкцій юридичної відповідальності в адміністративному праві, став у нагоді метод порівняльного правознавства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній науці адміністративного права здійснено комплексне типологічне дослідження юридичної відповідальності в адміністративному праві, під час якого сформульовано низку нових теоретичних висновків та практичних узагальнень і пропозицій, зокрема:

у перше:

- в межах адміністративного права виділено та охарактеризовано функціональні, процесуальні, організаційні та санкційні типи юридичної відповідальності;

- доведено положення про ієрархічне співвідношення функцій юридичної відповідальності в адміністративному праві з виділенням базових функцій (охоронної і каральної) та похідних від каральної груп стратегічних (управлінської, забезпечувальної та правозахисної) і тактичних (превентивної, припинювальної та компенсаційної) функцій;

- обґрунтовано існування процесуальних типів юридичної відповідальності, які не мають окремої процесуальної конструкції; вони розвиваються спочатку в межах контрольних адміністративних проваджень, а потім – процедур адміністративного судочинства;

- обґрунтовано існування в адміністративному праві окремого типу режимної відповідальності, яка має місце, коли суб'єкти відносин юридичної

відповідальності знаходяться в межах однієї організаційної структури, але зміст цих відносин визначається не відносинами службового підпорядкування між ними, а особливостями режиму всередині цієї організаційної структури;

удосконалено:

- методика обрання підходів до аналізу процесуальних конструкцій юридичної відповідальності в адміністративному праві на основі їх порівняння із класичною процесуальною формою адміністративної відповідальності;

- положення про зміст та правову природу окремих видів адміністративних стягнень і санкцій у межах дослідження санкційних типів юридичної відповідальності;

- методика визначення моделі систематизації адміністративно-деліктного законодавства на основі результатів типологічного дослідження юридичної відповідальності в адміністративному праві;

дістали подальшого розвитку:

- теоретичні положення щодо структури адміністративно-деліктного процесу;

- вчення про способи визначення правової природи санкцій в адміністративному праві;

- положення про порядок створення нормативних конструкцій юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Сформульовано низку практичних пропозицій щодо удосконалення нормативних конструкцій окремих типів юридичної відповідальності та використання у правотворчій діяльності результатів типологічного дослідження юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони, по-перше, мають методологічне значення для досліджень у сфері юридичної відповідальності; по-друге, можуть слугувати методологічною основою для правотворчої діяльності, особливо при розробці нормативних конструкцій юридичної відповідальності; по-третє, наукові положення, визначення,

судження тощо, сформульовані в дисертації, можуть бути використані для викладання навчальних дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративна відповідальність», при написанні підручників, навчальних посібників.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою. Основні теоретичні положення та розробки, які характеризують її наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів, одержані дисертантом особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднені та обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (26–27 грудня 2014 р., м. Запоріжжя); «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (13–14 березня 2015 р., м. Київ); «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (24–25 квітня 2015 р., м. Ужгород); «Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (15–16 травня 2015 р. м. Київ); «Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні» (15–16 травня 2015 р., м. Одеса).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у п'яти статтях, чотири з яких опубліковані у наукових фахових виданнях України та одна – у зарубіжному, а також у тезах п'яти наукових доповідей та повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають десять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 194 сторінки, з них основного тексту – 176 сторінок, список використаних джерел – 18 сторінок (195 найменувань).

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ДОКТРИНІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

1.1. Поняття та ознаки юридичної відповідальності

Юридична відповідальність належить до тих явищ, які породжені власне правом як універсальним регулятором суспільних відносин у будь-якій державі. Майже неможливо знайти таку правову систему, в якій не існувало б відносин юридичної відповідальності.

Розвиток правового регулювання суспільних відносин обов'язково супроводжується розширенням відносин юридичної відповідальності. Це зумовлено передусім тим, що правове регулювання значної частини суспільних відносин об'єктивно пов'язане з встановленням численних обов'язків, заборон, обмежень, виконання і дотримання яких можливо забезпечити в тому числі й завдяки системі заходів правового примусу, до яких, власне, і відносять юридичну відповідальність.

Глобальність такої наукової категорії, як юридична відповідальність призводить до певних труднощів із визначенням відповідного поняття. З одного боку, зрозуміло, що не може існувати законодавчо визначеного поняття “юридична відповідальність” а з іншого – що юридична відповідальність як система відповідних відносин не може існувати поза нормативним регулюванням, а відповідно, має бути відображена у джерелах права. З огляду на це дослідження феномену юридичної відповідальності має починатися із вивчення відповідних нормативних конструкцій, що містяться у законодавстві, і тільки потім необхідно робити узагальнене описання цього феномену з дотриманням вимог наукової методології.

У даному контексті дуже сучасною виглядає позиція відомого вченого у галузі юридичної відповідальності О.Е. Лейста, який писав: “Власне, поняття юридичної відповідальності і низки її вузлових проблем – предмет

дискусії, яка не зупиняється протягом декількох років і в процесі якої закономірно виявляється потреба уточнення і розробки низки методологічних питань, без чого немислимим є вироблення загального і загальновизнаного поняття юридичної відповідальності. Тривогу викликає не стільки кількість точок зору та визначень відповідальності, скільки умоглядність окремих з них, відірваність від чинного законодавства і практики його застосування. Зрозуміло, що завдання теорії права не в коментуванні нормативних актів, але також безспірним є те, що вона не повинна настільки відриватися від правової реальності, щоб підміняти один предмет дослідження іншим” [78, с.17].

Традиційно вважається, що категорія “юридична відповідальність” належить до категоріального апарату теорії права. Погоджуючись із цим, є змога сформулювати підходи, користуючись якими можна зробити спробу дати визначення відповідного поняття.

Перший підхід полягає в тому, що право як система норм є складовою системи вищого порядку, а саме системи соціальних норм. Оскільки юридична відповідальність виступає складовою права, то вона також є елементом системи вищого порядку – соціальної відповідальності. Цей підхід не новий, оскільки в науковій літературі зустрічаються позиції, згідно з якими вирішення проблеми юридичної відповідальності має спиратися на філософське розуміння категорії соціальної відповідальності [129, с.25].

Не заперечуючи правильності такого підходу, слід зазначити, що недолік цього підходу полягає в тому, що традиційно в соціальній відповідальності виокремлюється позитивний аспект, що, як буде показано далі, є неприйнятним для відповідальності юридичної.

Із позицій філософського підходу до розуміння юридичної відповідальності ключове значення мають фундаментальні положення детермінізму, філософського вчення про об’єктивні закономірності взаємозв’язку і взаємообумовленості явищ матеріального і духовного світу. Центральним у детермінізму є положення про існування причинності, тобто

такого зв'язку явищ, в якому одне явище (причина) за певних умов з необхідністю породжує інше явище (наслідок) [28] .

Найбільш детально, на нашу думку, описання феномену юридичної відповідальності з позицій філософського детермінізму зроблено у працях Д.М. Лук'янця. Зокрема, він вважає, що з огляду на загальний закон причинності нормативне регулювання повинно враховувати існування свободи волі індивіда, яке обумовлює його неоднозначне ставлення до приписів правових норм. Особливістю нормативного регулювання можна вважати й те, що кожна норма як причина може викликати два види наслідків: її дотримання і недотримання. Однак, оскільки ланцюг причинності є безперервним, нормативна модель відповідних відносин має охоплювати обидва варіанти наслідків, тобто дві лінії подальшого розвитку подій.

У випадку дотримання приписів правової норми має місце однолінійний ланцюг причинності. У той же час для випадків недотримання приписів правової норми має бути змодельований інший вид ланцюга: причинність – дволінійний ланцюг причинності зі зворотним зв'язком. Оскільки недотримання приписів правових норм (правопорушення) є соціально небажаним, наслідок недотримання повинен мати характер такої реакції, яка впливала б на причину і певним чином усувала б її. У даному випадку зв'язок між причиною і наслідком розвивається за двома напрямками: від причини до наслідку і від наслідку до причини. При цьому реалізація принципу причинності абсолютно відповідає необхідності подолання протиріччя між правомірною і протиправною поведінкою на користь правомірної [80, с.112] .

Далі Д.М. Лук'янець звертає увагу на механізм дії зворотного зв'язку у ланцюзі причинності. Само по собі вчинення правопорушення також може бути розглянуто як ланцюг причинності, частина якого виглядає таким чином: суб'єкт – діяння – шкода. Суб'єкт є результатом свого волевиявлення (причина) вчинює протиправне діяння (наслідок). У свою чергу, це діяння

(причина) викликає завдання шкоди певним інтересам або цінностям (наслідок). Загальним наслідком правопорушення має бути реакція, яка повинна носити характер впливу на один із трьох зазначених елементів, оскільки кожен із них може виступати опосередкованою причиною наслідку.

Реакція на шкоду, якщо вона має матеріальний характер, може проявлятися у виникненні обов'язку суб'єкта компенсувати завдану шкоду. Реакція на діяння, якщо воно ще продовжується, може проявлятися у діях, спрямованих на його припинення.

Однак, слід передбачити і можливість такої ситуації, коли шкода не має матеріального характеру, а діяння вже закінчилося. Залишається усього одна складова, на яку може бути спрямована реакція, а саме суб'єкт. При цьому причина може бути усунена як способом ізоляції суб'єкта, так і у інший спосіб впливу на його волю як елемент, що визначає діяльність людини. І, що особливо важливо, суб'єкт завжди існує в часі на відміну від діяння чи його наслідків.

Якщо подивитися на реальні нормативні моделі дволінійного ланцюга причинності у праві, то неважко помітити, що всі вони узгоджуються із основними сучасними моделями юридичної відповідальності. Фактично, за таких умов можна стверджувати, що юридична відповідальність є окремим випадком прояву фундаментального принципу причинності.

Проте важливим для нас є те, що із принципу діалектичного протиріччя і принципу причинності практично витікає принцип відповідальності, притаманний всім системам соціального нормування [80, с.112-113].

Другий підхід полягає в тому, щоб сформулювати визначення поняття “юридична відповідальність” на підставі аналізу відповідного правового матеріалу.

Як зазначають сучасні дослідники, останні роки дали нам безліч нових проявів юридичної відповідальності, що зафіксовано в різноманітних нормативно-правових актах, активізувалися наукові дослідження в галузі юридичної відповідальності, але й досі не створено цілісної системи логічно

пов'язаних між собою уявлень про зміст, цілі, функції, видове різноманіття юридичної відповідальності. Цим не в останню чергу зумовлена певна хаотичність у правовому регулюванні відносин юридичної відповідальності, прикладом якої може служити підхід до визначення господарсько-правової відповідальності в Господарському кодексі України [80, с.34].

Однак, використання другого підходу, а відтак, і намагання визначити місце юридичної відповідальності в механізмі правового регулювання суспільних відносин та виділення її суттєвих ознак часто стикаються з двома суттєвими проблемами. Одна з них властива теорії права, в межах якої вчені вдаються до зайвого теоретизування, без урахування практики, нормативного регулювання відносин юридичної відповідальності.

Інша проблема виникає у галузевих правових дослідженнях, коли визначені в окремих, навіть поодиноких, законах особливості нормативних конструкцій юридичної відповідальності починають штучно проектувати на загальнотеоретичну конструкцію юридичної відповідальності. Унаслідок цього з'являються такі штучні види юридичної відповідальності, як оперативно-господарська [185], економічна [38] або “цивільно-адміністративна” відповідальність [184, с.17] тощо.

Як зазначає В.В. Серьогіна, юридична відповідальність є центральним явищем (категорією) і права, і законодавства [166, с.101], тому саме їй приділяють велику увагу науковці. Розглянемо основні погляди на зміст цієї категорії, які склалися у правовій науці на різних етапах її розвитку.

У цілому можна виділити три основних підходи до розуміння сутності юридичної відповідальності. Для першого характерним є те, що юридична відповідальність розглядається, так би мовити, у суб'єктивному розумінні, тобто як обов'язок правопорушника зазнати певних обмежень у зв'язку із вчиненням ним правопорушенням. Як приклад можна навести думку відомих теоретиків права. Зокрема, С.Н. Братусь наголошує таке: “Юридична відповідальність – це виконання обов'язку на підставі державного або прирівнюваного до нього громадського примусу” [31]. У свою чергу, С.С.

Алексеев пише: “Юридична відповідальність – це обов’язок особи зазнавати заходів державного впливу (санкцій) за вчинене правопорушення” [11, с.371], а В.В. Лазарєв: “Юридична відповідальність є обов’язком особи зазнати певних позбавлень державно-владного характеру, передбачених законом, за вчинення правопорушення” [112, с.240]. Такий же підхід використано в українській довідковій літературі: “юридична відповідальність – це закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов’язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що належали йому” [192, с.689].

Відповідно до іншого підходу головна увага приділяється змісту діяльності уповноважених суб’єктів, у результаті якої виникає обов’язок, про який йдеться в першому підході. З огляду на сказане, юридична відповідальність – це застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примусу, що проявляються у формі “позбавлень” особистого, організаційного або майнового характеру [176, с.418].

З точки зору сутності юридичної відповідальності, на нашу думку, цей підхід є найбільш правильним, хоча, як зазначають деякі дослідники, у ньому не враховані особливості цивільно-правової відповідальності. Зокрема, конкретні санкції, які передбачені за цивільні-правові делікти, можуть міститися не в юридичних нормах, а в цивільно-правових угодах, і, крім того, реалізація цих санкцій не завжди потребує державного примусу, наприклад, у випадках, коли шкода або збитки відшкодовуються, а неустойка сплачується добровільно [80, с.36].

Основу третього підходу становить характеристика юридичної відповідальності з позицій структури механізму правового регулювання, і полягає вона в тому, що юридична відповідальність – це правовідносини, у яких держава має право застосовувати певні заходи примусу до суб’єктів, які вчинили правопорушення і зобов’язані зазнавати втрат чи обмежень, передбачених санкціями норм права [50, с.204].

Як було зазначено, жоден з описаних підходів не можна вважати неправильним, але й жоден із них не дає повного уявлення про зміст юридичної відповідальності. Тому абсолютно доцільним є підхід, який дозволяє поєднати всі суттєві ознаки юридичної відповідальності, виявлені у процесі аналізу як нормативно-правових актів, так і існуючих у теорії права підходів.

За таких умов варто приєднатися до думки, висловленої Д.М. Лук'янцем, який вважає, що юридична відповідальність – це регламентована правовими нормами реакція з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що можуть проявлятися через недотримання, заборон і невиконання обов'язків, встановлених законом, порушення цивільно-правових зобов'язань, нанесення шкоди або завдання збитків, і полягає вона в застосуванні до осіб, що вчинили такі діяння, засобів впливу, які тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру [80, с.36-37].

Заради справедливості слід зауважити, що існують і такі підходи до визначення поняття юридичної відповідальності, які об'єднують позитивний і ретроспективний аспекти соціальної відповідальності.

Так, Р.Л. Хачатуров та Д.А. Ліпінський вважають, що юридична відповідальність – це нормативний, гарантований і забезпечений державним примусом юридичний обов'язок щодо дотримання та виконання вимог норм права, що реалізується у правомірній поведінці суб'єктів, схвалюваній та заохочуваній державою, а у випадку його порушення – обов'язок правопорушника перетерпіти осуд, обмеження прав майнового або особистого немайнового характеру та його реалізація [186, с.50].

Наведена позиція не є новою і своїм корінням сягає радянської доби. Ще З.А. Астеміров відзначав: "Останнім часом усе більше вчених-юристів схилиються до визнання важливості позитивно-перспективного аспекту (поряд з негативно-ретроспективним) для більш повного розкриття поняття і сутності юридичної відповідальності. Обґрунтовується думка, що головну

роль і вирішальне значення в соціалістичному праві має позитивна відповідальність, а ретроспективна відіграє підлеглу стосовно неї роль. Висновок про примат позитивного над негативним у змісті, структурі і функціонуванні відповідальності методологічно важливий для характеристики права розвинутого соціалістичного суспільства. Він впливає з природи і сутності радянського загальнонародного права, з його змісту і функцій - в умовах, коли воно повною мірою висловлює волю та інтереси всього радянського народу. Нові конституційні ідеї і положення про відповідальність спрямовані на те, щоб повага до права, до закону стала особистим переконанням кожної радянської людини” [15].

На думку М.С. Строговича:”У Конституції СРСР 1977 р. розуміння юридичної відповідальності виражене перш за все в позитивному значенні, тобто як відповідальність за правильне, добросовісне, ефективне виконання особою своїх правових обов’язків” [174].

У даному питанні, на нашу думку, слід погодитися із Д.М. Лук’янцем у тому, що, якщо в недалекому минулому й існували підстави для розвитку вчення про позитивну юридичну відповідальність у вигляді вимог тодішньої Конституції СРСР та величезної кількості партійних документів, то сьогодні цих підстав уже немає. Навіть Конституція України не згадує відповідальність у будь-якому іншому розумінні, ніж ретроспективна юридична відповідальність, а всі питання ставлення людей до правових норм були викладені дуже просто і зрозуміло в ст. 68: “Кожен зобов’язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності [80, с.32].

Дійсно, ані у Конституції України, ані в інших актах законодавства терміни «відповідальність» чи «юридична відповідальність» не містять у собі навіть натяку на позитивний аспект. Відтак можна стверджувати, що позитивна юридична відповідальність не має правової форми.

Враховуючи викладене, для цілей нашого дослідження будемо використовувати термін «юридична відповідальність» в його суто ретроспективному значенні, тобто як регламентовану правовими нормами реакцію з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що можуть полягати в недотриманні заборон і невиконанні обов'язків, встановлених законом, порушенні цивільно-правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завданні збитків, і виражена вона в застосуванні до осіб, що вчинили такі діяння, засобів впливу, які тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру [80, с.36-37].

Що стосується ознак юридичної відповідальності, то найбільш зручним підходом для їх визначення є розгляд юридичної відповідальності як правовідносин. У цьому сенсі ми підтримуємо точку зору, висловлену Л.В.Ковалем: "Там, де правову відповідальність розглядають у всій багатогранності внутрішніх властивостей і зовнішніх проявів, закономірно роблять висновок про її нерозривний зв'язок з правовими відносинами. Відносини є однією з форм, одним із необхідних моментів загального взаємозв'язку предметів, явищ, процесів у природі, суспільстві і мисленні" [59, с.11].

Відповідно до загальноприйнятих уявлень про структуру правових відносин, до її складу входять суб'єкти, об'єкт і зміст правовідносин. Суб'єктами відносин юридичної відповідальності є особа, яка здійснює застосування заходів відповідальності, і особа, до якої застосовуються ці заходи. Об'єктом правовідносин виступає те, з приводу чого вони виникають. Для відносин юридичної відповідальності таким об'єктом будуть правопорушення, за вчинення яких і застосовуються заходи відповідальності.

Що ж стосується змісту правовідносин, то в загальній теорії права виділяють юридичний та фактичний зміст правовідносин. Юридичний зміст правовідносин – це зафіксовані у нормах права суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників [50]. Фактичний же зміст правовідносин –

це реально здійснювані учасниками правовідносин дії, спрямовані на реалізацію їх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Держава через певну систему своїх органів та їх посадових осіб виконує свій обов'язок і реалізує право на застосування заходів юридичної відповідальності, а щодо самих правопорушників, то юридична відповідальність настає у формі виникнення обов'язків і безпосереднього несення ними втрат організаційного, особистого чи матеріального характеру [193].

Суб'єктами, які застосовують заходи юридичної відповідальності, можуть виступати суд, органи виконавчої влади, сторона, які нанесено шкоду або завдано збитків, керівництво підприємства, установи або організації. Загальним для всіх зазначених суб'єктів є те, що вони уповноважені нормами права на застосування заходів певного виду юридичної відповідальності.

Суб'єкти, до яких застосовуються заходи юридичної відповідальності, можуть бути як індивідуальними (фізичні особи), так і колективними (юридичні особи).

Об'єктом відносин певного виду юридичної відповідальності можуть бути різноманітні правопорушення, які полягають у:

- недотриманні встановлених законом заборон або невиконанні встановлених законом обов'язків;
- невиконанні або неналежному виконанні цивільно-правових зобов'язань;
- нанесенні шкоди або завданні збитків.

Фактичний зміст відносин юридичної відповідальності полягає в застосуванні до осіб, що вчинили перелічені вище діяння, певних засобів впливу, що тягнуть за собою позбавлення особистого (позбавлення волі, адміністративний арешт та ін.), майнового (штраф, конфіскація, пеня, відшкодування збитків або шкоди) або організаційного (позбавлення права займатися певним видом діяльності тощо) характеру.

І, нарешті, найважливішим для юридичної відповідальності є те, що і права та обов'язки суб'єктів відносин всіх видів юридичної відповідальності,

і об'єкти цих відносин, порядок застосування засобів впливу та їх зміст закріплені у правових нормах, хоча й з окремим ступенем деталізації для певних видів юридичної відповідальності.

1.2. Функції юридичної відповідальності в адміністративному праві

При проведенні законопроектної діяльності майже завжди виникають питання про роль і місце юридичної відповідальності в механізмі правового регулювання в конкретних сферах суспільних відносин. Майже жоден закон не обходиться без норм, які встановлюють відповідальність за порушення його положень. Іноді це полягає просто у використанні відсилочних норм, а часто нормативні конструкції відповідальності містяться в самих законах. Відповідно, це й пояснює інтерес науковців до різних аспектів юридичної відповідальності.

Ключовим питанням при цьому є те, які завдання передбачається вирішувати за допомогою заходів юридичної відповідальності. Власне, від того, якими будуть ці завдання, значною мірою залежить і те, яким чином будуть сформульовані підстави юридичної відповідальності, санкції, що застосовуватимуться за відповідні порушення, а також як буде виглядати процедура застосування відповідних санкцій.

Тривалий час в адміністративному праві основна увага приділяється різноманітним аспектам адміністративної відповідальності, яка базується на положеннях Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП). Це підтверджується і кількістю дисертаційних досліджень, присвячених різним аспектам адміністративної відповідальності [13; 79; 116; 108; 94; 26], і традиційними підходами до викладання адміністративного права, коли у переважній більшості навчальної літератури розглядаються лише інститут адміністративної відповідальності в межах КУпАП та питання дисциплінарної відповідальності державних службовців. Проте поза полем для вивчення науковців залишається великий масив норм, які регламентують відносини юридичної відповідальності різноманітних суб'єктів у самих різних сферах державного регулювання, але які знаходяться поза межами власне КУпАП. Винятком можна вважати хіба що декілька наукових праць,

присвячених адміністративній відповідальності юридичних осіб [81; 71; 52; 170].

Хоча юридична відповідальність використовується дуже часто, значних відмінностей у підходах до визначення її призначення немає. Досі домінуючою є позиція, відповідно до якої головною функцією юридичної відповідальності є охоронна, що полягає в охороні переважної більшості видів суспільних відносин від протиправних посягань.

Часто підставою для існування такої позиції є положення нормативно-правових актів, якими регламентуються відносини адміністративної відповідальності. Так, відповідно до ст. 2 КУпАП, законодавство про адміністративні правопорушення має завданням охорону суспільного ладу України, власності, соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, установленого порядку управління, державного і громадського порядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції та законів України, поваги до прав, честі й гідності інших громадян, до правил співіснування, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством.

Проте охорона як така передбачає недопущення посягання на ті чи інші цінності. Якщо ж протиправне посягання вже відбулося, то стає цілком очевидно, що охоронна функція не була реалізована. У той самий час за умов, що правопорушення було виявлено, а особа, яка його вчинила, зазнала відповідних обмежень унаслідок застосування до неї певних санкцій. Відтак тут треба розглядати вже якусь іншу функцію юридичної відповідальності.

В даному випадку можна вести мову про другу, досить поширену точку зору стосовно наявності каральної функції юридичної відповідальності. Найчастіше ця функція приписується адміністративній відповідальності за КУпАП.

Відповідно до поширених поглядів адміністративну відповідальність разом із кримінальною відносять до каральних видів юридичної відповідальності [78, с.130-131]. На думку багатьох науковців, адміністративне стягнення проявляється у примусовому реагуванні на таке, що виникає або вже виникло, недозволене діяння, тобто у покаранні винного, застосуванні до нього стягнень у вигляді тих чи інших позбавлень, обмежень матеріального, морального, особистого характеру [62, с.54-55]. Більш того, якщо в КУпАП міра адміністративної відповідальності має назву «адміністративне стягнення», то в Кодексі про адміністративні правопорушення РФ це має назву «адміністративне покарання» [93].

Не відкидаючи повністю каральної складової у функціях юридичної відповідальності в адміністративному праві, слід звернути увагу на інший її бік. Один із основоположників українського й радянського адміністративного права О.Ф. Євтіхіїв відзначав, що за діючим радянським правом адміністративні стягнення застосовуються у трьох групах правовідносин: 1) за порушення нормативних актів адміністрації, 2) у справах так званого казенного управління і 3) у боротьбі з антисоціальними елементами. При цьому він зауважував, що сфера застосування адміністративних покарань у справах казенного управління дуже широка [45, с.500-502].

На тісний зв'язок юридичної відповідальності з функціями державного управління, зокрема такою, як контроль, звертає увагу О.Ф. Андрійко: "...Французьке *controle* - курс утворилося від латинського префікса *contra*, що означає "протиція", і слова *role*, яке означає виконання якоїсь дії. Отже, слово "контроль", окрім значення перевірки, нагляду з метою перевірки, має ще й значення протидії чомусь небажаному. У такому контексті термін "контроль" слід розглядати як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, для виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки" [12, с.11].

Розглянута ідея була представлена й в інших працях вітчизняних дослідників. Так, наприклад, Д.М. Лук'янець у своїх роботах обґрунтовує управлінську концепцію адміністративної відповідальності [87; 86]. У контексті даної концепції адміністративна відповідальність розуміється як специфічний засіб реалізації примусового методу державного управління, який полягає в застосуванні до об'єкта управління у випадку невідповідності його поведінки вимогам, викладеним у законах, передбачених законом адміністративних стягнень [80, с.61].

Власне, зв'язок державного управління чи державного регулювання із юридичною відповідальністю підтверджується не тільки положеннями КУпАП, й величезної кількості інших законів, які регламентують діяльність органів виконавчої влади.

Аналіз чинного адміністративного законодавства показує, що в переважній більшості випадків органи виконавчої влади, що здійснюють державне управління чи регулювання у самих різних сферах суспільних відносин одночасно з контрольними повноваженнями наділяються адміністративно-юрисдикційними повноваженнями, тобто повноваженнями до притягнення до відповідальності підконтрольних їм суб'єктів. Наприклад, контрольні повноваження органів доходів і зборів передбачені Податковим кодексом України, законами України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів», обумовлюють наявність у цих органів одночасно відповідних юрисдикційних повноважень щодо притягнення до юридичної відповідальності за правопорушення, які виявляються під час здійснення контрольних повноважень. Так само Антимонопольний комітет України ніділений пов'язаними між собою контрольними та юрисдикційними повноваженнями відповідно до законів України «Про захист економічної конкуренції» та «Про захист від недобросовісної конкуренції», органи із захисту прав споживачів –

відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів», а органи Державної прикордонної служби – відповідно до Закону «Про виключну морську (економічну) зону України тощо.

В окремих випадках застосування заходів юридичної відповідальності взагалі визнається складовою контрольно-наглядової діяльності. Так, Національний банк України згідно із законами України „Про Національний банк України” та „Про банки і банківську діяльність” здійснює банківський нагляд. Відповідно до названих законів наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх підрозділи, афілійованих і споріднених осіб банків на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання вимог законодавства про банківську діяльність. За ст. 73 Закону України „Про банки і банківську діяльність” у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об’єктом перевірки Національного банку України, банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, Національний банк України адекватно до вчиненого порушення має право застосувати заходи впливу, до яких, зокрема, належать накладання штрафів на керівників банків у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а також на банки відповідно до положень, затверджених Правлінням Національного банку України, але в розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду.

Цікавим тут є те, що згідно із ст. 66 Закону України „Про банки і банківську діяльність” і нагляд за діяльністю банків, і застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру віднесено до адміністративної форми державного регулювання діяльності банків, що служить додатковим підтвердженням управлінського характеру відповідальності за Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Слід зазначити, що юридична відповідальність використовується як засіб державного управління чи регулювання не тільки у відкритих системах, тобто таких, де суб'єкт і об'єкт управління не знаходяться у відносинах службового підпорядкування і суб'єкт управління обмежений у виборі методів управління, не маючи інших засобів прямого впливу на об'єкт. Юридична відповідальність має місце і в середині систем, у яких між суб'єктом і об'єктом управління існує службове підпорядкування. Така відповідальність у нормативних актах зазвичай називається дисциплінарною і, зокрема, передбачена Законом України «Про державну службу», а також різноманітними дисциплінарними статутами.

Ще одна група функцій юридичної відповідальності пов'язана із поступовою зміною поглядів на роль держави в житті суспільства та переорієнтуванням з державоцентристської до людиноцентристської концепції влади.

Як відзначав відомий український вчений-адміністративіст В.Б. Авер'янов, треба радикально змінити ставлення до доктринального тлумачення поняття „адміністративне право”, а саме розглядати її як галузь права, що регулює здебільшого не управлінські відносини між державними і недержавними публічно-владними органами, з одного боку, і підвладними керованими об'єктами – з іншого, а різноманітні взаємостосунки між цими органами і приватними особами щодо забезпечення першими необхідних умов для ефективної реалізації належних приватним особам прав, свобод і законних інтересів. І лише як додаткова, тобто не першорядна (хоча і важлива), риса адміністративного права має враховуватися «управлінська» складова предмета регулювання цієї галузі права. Отже, в узагальненому вигляді адміністративне право – це аж ніяк не «управлінське право», а, умовно кажучи, «публічно-сервісне право», тобто право, яке спрямоване на обслуговування потреб та інтересів приватних осіб у їх стосунках з органами публічної адміністрації [1, с.9-10].

Наведена позиція знайшла своє відображення у так званій «публічно-сервісній концепції» адміністративної відповідальності, зміст якої полягає в тому, що вона у випадках, передбачених законом, може виступати як засіб забезпечення виконання зобов'язань, що випливають із договорів та інших відносин, які не належать до державного управління [80, с.66].

Так, наприклад, ст. 41² КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за порушення чи невиконання зобов'язань щодо колективного договору, угоди особами, які представляють власників або уповноважені ними органи чи профспілки або інші уповноважені трудовим колективом органи, чи представниками трудових колективів.

Очевидно, що притягнення до адміністративної відповідальності за порушення, передбачені ст. 41² КУпАП, не має відношення до державного управління чи державного регулювання, оскільки його головною метою є забезпечення виконання зобов'язань сторонами колективного договору або угоди.

Більш поширеним у практиці прикладом можна вважати правопорушення, адміністративна відповідальність за які передбачена ст. 134 і 135 КУпАП. Частиною 2 ст. 134, зокрема, передбачена відповідальність за неоплачене провезення багажу в електротранспорті й автобусах міського, приміського, міжміського сполучення, а також у маршрутних таксі, а ст. 135 – за безквитковий проїзд пасажирів, а так само провезення без квитка дитини віком від семи до шістнадцяти років на різних видах транспорту.

У цих випадках адміністративну відповідальність передбачено фактично за невиконання умов цивільно-правових угод, а саме договорів на перевезення пасажирів і багажу. Як видно, застосування саме адміністративної відповідальності за діяння, що за змістом є цивільно-правовими деліктами, зумовлене особливостями форми відповідних цивільно-правових договорів, короткостроковістю певних відносин і неефективністю передбаченої законом процедури примусового виконання зобов'язань за цивільно-правовими договорами для такого роду угод. У

даному випадку нормативна конструкція адміністративної відповідальності виявилася більш зручною ніж цивільно-правової завдяки саме оперативності процедури.

Аналогічним чином можна стверджувати, що на практиці не можна розглядати в контексті державно-управлінських відносин відносини адміністративної відповідальності, яка передбачена за такі правопорушення, як дрібне розкрадання державного або колективного майна (ст. 51 КУпАП), порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності (ст. 51² КУпАП), жорстоке поводження з тваринами (ст. 89 КУпАП), незаконні дії щодо державних нагород (ст. 186¹ КУпАП) тощо. Безумовно, питома вага зазначених правопорушень відносно мала, але їх достатньо, щоб стверджувати, що адміністративна відповідальність може виконувати не лише свою основну функцію примусовий метод як от державного управління чи державного регулювання, а й деякі інші функції, наприклад, засобу забезпечення цивільно-правових зобов'язань тощо.

Дійсно, у даному випадку відносини адміністративної відповідальності належать до адміністративно-правових в основному за ознакою участі в них органів, наділених виконавчо-розпорядчими повноваженнями. Проте реалізація цих повноважень має обслуговуючий, сервісний характер, а конкретну користь від такої діяльності отримують як ті суб'єкти, чиї права порушені, так і держава. Інтерес однієї зі сторін, наприклад, цивільно-правових відносин, задовольняється за допомогою владного впливу на іншу сторону – порушника, а інтерес держави задовольняється за рахунок надходження до бюджету відповідних сум штрафних санкцій.

Іншими словами, послуга держави полягає у владному впливі на особу, винну в невиконанні або колективного договору (ст. 41² КУпАП), або невиконанні цивільно-правових зобов'язань, що випливають із договору перевезення пасажирів чи багажу (ст. 134 та 135 КУпАП), із метою примушення їх до виконання своїх зобов'язань, а платою за цю послугу є сума штрафу, який на цю особу накладається.

Слід зазначити, що описана вище публічно-сервісна концепція була розроблена Д.М. Лук'янцем на основі аналізу чинного КУпАП [80, с.62-66], але конструкцій юридичної відповідальності в адміністративному праві набагато більше, тому розширений аналіз відповідних нормативно-правових актів дав можливість виділити ще одну важливу функцію юридичної відповідальності в адміністративному праві, а саме правозахисну.

При цьому реалізація правозахисної функції юридичної відповідальності в адміністративному праві, на думку дослідників, може проявлятися декількома способами:

- через реалізацію органами виконавчої влади адміністративної відповідальності як примусового методу державного управління, оскільки в окремих випадках метою державного управління у певній сфері як раз і є забезпечення прав і свобод громадян;
- через використання інституту адміністративної відповідальності для забезпечення окремих прав громадян у тих сферах, де державне управління не здійснюється, наприклад, у сфері виконання умов колективних договорів та угод;
- через механізм деліктного адміністративно-правового регулювання, тобто в тих випадках, коли відносини, пов'язані із забезпеченням прав громадян, регулюються тільки шляхом встановлення адміністративної відповідальності за певні правопорушення;
- опосередковано через встановлення відповідальності за правопорушення, об'єктом яких виступають не самі права громадян, а інші цінності, унаслідок посягання на які створюється загроза порушення прав громадян;
- опосередковано через забезпечення за її допомогою виконання законних вимог з боку різноманітних державних органів, які пов'язані з припиненням дій, що порушують права і свободи людини і громадянина;
- через сприяння забезпеченню формування матеріальної бази для реалізації певних прав громадян України [85; 130].

Враховуючи викладене, можна припустити, що функціональна різноманітність юридичної відповідальності в адміністративному праві є відображенням поліфункціональності самого адміністративного права як регулятора суспільних відносин, насамперед, у сфері реалізації виконавчої влади. Нормами адміністративного права на сьогодні регламентуються не тільки відносини державного управління, а й державного регулювання, адміністративних послуг, примусового виконання судових рішень, виконання кримінальних покарань та багатьох інших. Проте через домінування в адміністративно-правовому регулюванні норм імперативного характеру їх реалізація має забезпечуватися відповідним механізмом правового примусу, який і проявляється переважно в юридичній відповідальності.

У зв'язку з цим можна побудувати певну ієрархію функцій юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Перш за все, на нормативному рівні юридична відповідальність виступає як засіб охорони суспільних відносин від протиправних посягань, тобто юридична відповідальність виконує охоронну функцію. Саме закони та інші нормативно-правові акти забезпечують суб'єктів регульованих відносин інформацію про правові наслідки недотримання ними вимог відповідних законів, відтак, охоронна функція реалізується ще до того, як зазначені суб'єкти почнуть впровадження норм, якими встановлюються їх обов'язки чи адресовані ним заборони. З огляду на цю властивість охоронна функція притаманна всім без винятку видам юридичної відповідальності, і вона не може бути підставою ані типології, ані класифікації.

Каральна функція юридичної відповідальності реалізується вже після того, як суб'єкт порушив вимоги закону, а отже, для нього мають настати певні негативні наслідки. У цьому сенсі каральна функція юридичної відповідальності є функцією суто інструментальною, тобто кара виступає як міра відповідальності і визначає характер впливу на суб'єкта – порушника, а точніше на його свідомість чи інтереси. Інструментальний характер цієї функції також зумовлює той факт, що вона притаманна всім видам

юридичної відповідальності в адміністративному праві, а відтак, і ця функція не може бути підставою ані типології, ані класифікації.

Іншими словами, у механізмі правового регулювання спочатку реалізується охоронна функція юридичної відповідальності, а якщо цього не сталося, реалізується каральна функція.

Решта функцій, розглянутих вище, є похідними і визначаються залежно від мети застосування заходів юридичної відповідальності. Проте, як і у військовій справі, мета може бути тактична або стратегічна.

З точки зору тактики можна виділити похідні від каральної функції превенції правопорушень (загальної і спеціальної), припинення правопорушень, а також компенсації шкоди, завданої правопорушенням.

Стратегічними ж функціями можна вважати описані вище, а саме управлінську, забезпечувальну та правозахисну.

Тактичні функції можуть реалізовуватися у комбінації із стратегічними, а конкретний їх набір визначається в межах загальної концепції нормативно-правового регулювання тих чи інших відносин.

На відміну від охоронної та каральної, решті функцій вже притаманні типологічні властивості, але те, які з них найкраще співпадають із цілями типології юридичної відповідальності в адміністративному праві, буде розглянуто в наступних частинах дослідження.

1.3. Типологія як методологічна основа досліджень юридичної відповідальності в адміністративному праві

Як вже зазначалося, проявів юридичної відповідальності в адміністративному праві існує надзвичайно багато. Проте для того, щоб отримати повноцінну наукову картину розглядуваної категорії в адміністративному праві, необхідно систематизувати відповідні нормативні конструкції на підставі їх описання та виділення характерних ознак, що, у свою чергу, дасть можливість виявити недоліки правового регулювання та сформулювати шляхи вдосконалення юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Для вирішення зазначеного завдання найкраще підходить метод типології. Із останніх наукових праць присвячених питанням використання методу типології варто відзначити дисертаційне дослідження М.П. Кунцевич, у якій цей метод застосовано для реалізації виконавчої влади за адміністративним правом України. Вважаємо за доцільне й у нашому дослідженні за взірць обрати підхід до визначення змісту та описання методу типології, як у роботі цього вченого використаний нею [74].

Типологія – це метод наукового пізнання, в основі якого лежить поділ систем об'єктів і їх згрупування за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу. Вона використовується з метою порівняльного вивчення існуючих ознак, зв'язків, функцій, відносин, рівнів організації об'єктів як існуючих, так і розділених у часі [28, с.563].

Проблеми типології виникають у всіх науках, що мають справу з досить різномірними за складом множинами об'єктів (як правило, дискретних) і вирішують завдання впорядкування і опису цих множин. Типологія спирається на виявлення подібностей і відмінностей досліджуваних об'єктів, пошук надійних способів їх ідентифікації, і у своїй теоретично розвиненій формі прагне відобразити будову досліджуваної

системи, виявити її закономірності, що дозволяють передбачити існування невідомих до цього об'єктів [183, с.684].

Цей метод як один із видів систематизації наукових знань активно використовується гуманітарними науками. Побудова типології одночасно є і метою, і засобом гуманітарного дослідження; монографії з історії, психології та інших наук можуть представляти та складним чином обґрунтовувати розгорнуті типології тих чи інших феноменів – ментальності історичних епох, типів ведення господарства, культурних течій, соціальних інститутів і тощо, – оскільки це дасть більше розуміння і пояснення цих феноменів [179, с.355].

За способом побудови типологія може бути емпіричною та теоретичною [114, с.984]. Теоретична типологія передбачає побудову ідеальної моделі об'єкта, узагальнення виражених ознак, фіксацію принципів таксономічного опису множини досліджуваних об'єктів. Теоретична типологія виступає результатом складної роботи наукового мислення, яке теоретично реконструює найбільш суттєві характеристики множини об'єктів, що вивчається, і поєднує їх у понятті „тип”. На цій основі в межах множини може бути виокремлений певний об'єкт, який за низкою критеріїв розглядається як представник всієї множини об'єктів [110, с.70-71]. Результатом проведення теоретичної типології є тип, який виступає елементом теоретичної ідеалізації об'єкта або процесу на основі виділення його сутнісних характеристик, відкидання усіх другорядних рис, теоретичної реконструкції.

Зокрема, із цього приводу Д. П. Горський вважав, що типологія – це вчення про впорядкування і систематизацію складних об'єктів, в основі яких лежать поняття про нечіткі множини і про тип. Предмети відомої предметної множини або належать, або не належать об'ємам понять про звичайні множини. Так, кожне натуральне число або належить, або ні множині непарних чисел. Нечіткі множини відрізняються тим, що предмети певної

предметної області відносять до них лише з певним ступенем належності [37, с.185-186].

В основі емпіричної типології лежить кількісна обробка та узагальнення дослідних даних, фіксація стійких ознак подібності та відмінності, знайдених індуктивним шляхом, систематизація та інтерпретація отриманого матеріалу. При здійсненні типології проводиться виділення шляхом порівняння специфічних рис кожного виду і кожного таксону (групи співпорядкованих об'єктів) більш високого порядку, виявлення спільних рис тих чи інших таксонів [171, с.1344].

Незважаючи на досить активне використання методу типології у юридичній науці, опису логічних форм та прийомів типології, які були використані у тих чи інших дослідженнях, приділяється незначна увага. Відсутні й ґрунтовні дослідження, присвячені методології використання типології в юридичній науці. Крім того, досить часто цій метод в юридичній літературі ототожнюється з класифікацією, тому слід звернути увагу на їх відмінності.

Типологія спирається на розуміння об'єкта як системи, що пов'язано з виділенням системоутворюючих зв'язків, побудовою уявлення про структурні рівні об'єкта. Типологія не претендує на вичерпність свого предмета, оскільки в ході типологізаційної роботи можуть бути відкриті (або сконструйовані) нові типи. Крім того, самі типи не виключають один одного: між ними можуть бути встановлені співвідношення, перетини, можуть бути введені суміжні типи. На відміну від класифікації, логічною основою якої є поділ об'єму поняття, типологія відштовхується від завдання виділити певні підмножини із заздалегідь неповністю відомої множини, тобто в умовах, коли повний об'єм поняття є невідомим [179, с.353]. Типологія дозволяє враховувати характер систем, які перебувають у постійному розвитку (саме з відкритими динамічними системами пов'язана більшість гуманітарних досліджень) і орієнтується переважно на внутрішнє співвідношення ознак. Система (множина), що вивчається, є невизначеною, потенційною, вона

цілком може бути в процесі становлення і підлягати подальшому уточненню. При здійсненні типології в межах системи (множини) з певним ступенем точності виділяється деяка сукупність підмножин, які можуть частково перетинатися. Межі виділених підмножин у процесі дослідження можуть переглядатися і уточнюватися.

Типологія, на відміну від класифікації, яка просувається від загального до конкретного (дедукція), прагне від окремих розрізнених ознак вийти на певний рівень узагальнення (індукція). Мова йде про побудову певних зв'язаних комплексів, при цьому граничні неподільні елементи цих комплексів можуть не цікавити дослідника. Таким чином, типологія, вирішуючи завдання виділення підмножин, несе функцію конструювання, побудови, конкретизації об'ємів [179, с.354].

Тип при цьому розуміється як складна конструкція, розміщена у багатомірному таксономічному просторі. Множині конкретних типологічних процедур відповідає множина різноманітних типів даної системи [28, с.564].

Типологія спирається не на поділ об'ємів понять, а на певний вихідний матеріал, який можна вважати базою ознак, які можуть переглядатися, розширюватися, уточнюватися. Результатом типології буде система логічно різнорівневих типів. При цьому типологія вважається завершеною не тоді, коли досліджувана множина вичерпно структурована, а коли на основі вихідної бази виділені і задовільно охарактеризовані комплекси ознак, типи. Недоліком проведеної типології може бути недостатнє розмежування типів (слабка, "непотужна" або занадто нечітка, або формально суперечлива, або занадто деталізована база; використано занадто мало ознак тощо), тобто все, що ускладнює синтез типів [179, с.355].

Певною мірою спорідненим із типологією методом, який часто вважають різновидом типології, є класифікація. Проте для проведення класифікації первинним є обрання її підстав, а далі групування об'єктів відповідно до особливостей останніх. У межах типології спочатку відбувається віднайдення суттєвих характеристик об'єктів, а потім їх

групування за ними. Іншими словами, класифікація йде від теорії до практики, а типологія від практики до теорії.

Класифікація на відміну від типології використовується у правових дослідженнях досить часто, це стосується також і юридичної відповідальності. У науці за ступенем суттєвості підстав поділу розрізняють природні і штучні класифікації. Природною називається класифікація, яка здійснюється за головними, суттєвими ознаками об'єкта, які відображають його природу. Штучною вважається класифікація, у якій розподіл предметів на класи проведено не за істотною ознакою, а за зовнішньою, другорядною. Така класифікація викривляє взаємозв'язки між предметами та явищами, і тому є непридатною для науки і практики [46].

Прикладом природної класифікації юридичної відповідальності можна вважати запропоновану Д.М. Лук'янцем, в якій підставою є елементи структури правовідносин. Розгляд юридичної відповідальності крізь призму її сутності як різновиду правовідносин є досить зручним з огляду на те, що останні мають чітку структуру з визначеною кількістю елементів, яким у свою чергу, притаманні яскраво виражені ознаки, придатні для використання в цілях наукової класифікації.

Зокрема, доводиться, що за комбінацією двох ознак, а саме суб'єктного складу та процедурної конструкції, вже можна виділити кінцеву кількість видів юридичної відповідальності, яка базується на владних відносинах між правопорушником і суб'єктом, що здійснює притягнення до відповідальності. Такими видами, зокрема, є загальновідомі конституційна, адміністративна, цивільно-правова, кримінальна і дисциплінарна відповідальності [80].

Цим же дослідником було запропоновано й класифікацію процесуальних конструкцій юридичної відповідальності. Так, на його думку, залежно від ступеня можливої неочевидності зв'язку між суб'єктом і об'єктивною стороною певного діяння можуть існувати три основних процесуальних конструкції юридичної відповідальності:

а) автоматична – у тих випадках, коли цей зв'язок є абсолютно очевидним, а конкретна міра відповідальності визначена заздалегідь, що виключає необхідність опосередкування її встановлення процедурою правозастосування;

б) адміністративна – у тих випадках, коли зазначений зв'язок є достатньо очевидним, може бути виявленим безпосередньо під час вчинення протиправного діяння, але встановлення конкретної міри відповідальності потребує опосередкування процедурою правозастосування;

в) правосуддя – у тих випадках, коли зв'язок є переважно неочевидним, може бути виявленим у більшості ситуацій через проведення специфічної діяльності щодо відновлення характеристик діяння за його наслідками, а встановлення конкретної міри відповідальності потребує опосередкування процедурою правозастосування [80].

Досить поширеною є класифікація на штрафну (каральну) відповідальність та правовідновлюючу. Істотна різниця між цими двома видами відповідальності полягає в тому, що штрафні, каральні санкції (кримінальні, адміністративні, дисциплінарні) мають відносно визначений характер, встановлюючи вищі й нижчі межі покарання або стягнення, яке призначається правопорушникові відповідно до обставин правопорушення, ступеня провини, характеристики особистості та інших обставин; правовідновлюючі санкції мають абсолютно визначений характер, оскільки розмір шкоди, збитку, заподіяного правопорядку, може бути достатньо точно встановлений незалежно від обставин правопорушення [23, с.10].

Іноді дослідники поділяють на види юридичну відповідальність з огляду на сферу відносин, в яких вона реалізується. Так, Л.В. Мендик, досліджуючи відповідальність за порушення лісового законодавства і виокремлюючи спеціальні, на її переконання, ознаки юридичної відповідальності, зазначає із цього приводу наступне: а) юридична відповідальність за лісопорушення – це різновид юридичної відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища за ознакою

виокремлення природних об'єктів, які прийняті під охорону екологічного законодавства; б) юридична відповідальність за лісопорушення реалізується у особливій сфері суспільних відносин щодо охорони, відтворення і використання об'єктів лісового фонду України; в) підставою та особливістю юридичної відповідальності за порушення вимог лісового законодавства виступають лісові правопорушення; г) юридична відповідальність за лісопорушення забезпечується кримінально-, цивільно-, адміністративно-правовими, дисциплінарними заходами та заходами матеріальної відповідальності працівників лісового господарства та державних службовців у сфері управління лісами [103, с.7-8]. Штучність підстав класифікації в даному випадку є очевидною, оскільки серед них є такі, що не мають відношення до природи юридичної відповідальності, наприклад, виокремлення природних об'єктів, які прийняті під охорону екологічного законодавства.

На думку Д.А. Ліпінського, визначальним критерієм розмежування системи юридичної відповідальності на види є специфічні властивості предмета і метода правового регулювання (галузевий критерій). Додатковими ознаками, що свідчать про самостійність виду юридичної відповідальності, виступають: наявність кодифікованого нормативно-правового акта, що передбачає юридичну відповідальність; особливості процесуального здійснення; наявність самостійного правопорушення (зі своєю природою об'єкта правопорушення); види встановлених державою несприятливих наслідків вчиненого діяння. За цими критеріями названий автор виділяє конституційну, кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, фінансову, трудову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та цивільно-процесуальну відповідальності [186, с.651-652].

Оцінюючи дані підстави класифікації з точки зору правил класифікації, очевидно є штучність значної частини з них, що не дає можливості сприймати саму запропоновану класифікацію як науково коректну. Це стосується, наприклад, такої підстави, як наявність кодифікованого

нормативно-правового акта, що взагалі не має відношення до природи юридичної відповідальності.

Досить часто вводять в оману намагання законодавця використовувати назви видів юридичної відповідальності всупереч тим сталим поглядам, які склалися в науці, у тому числі й у науці адміністративного права. Зокрема, на таку ситуацію звертає увагу Г.В. Астіанін [14]. Якщо розглянути нормативну конструкцію дисциплінарної відповідальності, яка міститься у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», то можна стверджувати, що, незважаючи на назву «дисциплінарна», ця відповідальність за своїми ключовими ознаками має характер адміністративної.

Для проведення типологічного дослідження юридичної відповідальності в адміністративному праві слід, перш за все, встановити межі адміністративного права через визначення характеристик його предмета. Треба зауважити, що в науці адміністративного права існують різні точки зору на зміст предмета адміністративного права, тобто на зміст відносин, які регламентуються нормами цієї галузі.

Так, В.Б. Авер'янов наголошує, що адміністративне право слід визначити як сукупність (систему) правових норм, які регулюють суспільні відносини, що формуються в ході забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також у процесі державного і самоврядного управління у сферах соціально-економічного та адміністративно-політичного розвитку та охорони громадського порядку [5, с.73].

На думку Н.Б. Писаренка, предмет галузі адміністративного права складають суспільні відносини, які виникають із метою реалізації і захисту прав громадян, утворення нормальних умов для функціонування суспільства і держави. Такі відносини пов'язані із: 1) діяльністю органів виконавчої влади; 2) внутрішньоорганізаційною діяльністю інших державних органів,

підприємств, установ, організацій; 3) управлінською діяльністю органів місцевого самоврядування; 4) здійсненням недержавними суб'єктами делегованих повноважень органів виконавчої влади; 5) розглядом судами справ про адміністративні правопорушення [4, с.28].

У сучасній науковій та навчальній літературі подібних визначень дуже багато і в цілому не можна заперечувати правильність такого підходу для встановлення кола відносин, які є предметом адміністративного права. Проте вони не є зручними для того, щоб використати їх як певний шаблон для того, щоб зробити висновок про віднесення тих чи інших описаних у законах відносин саме до предмета адміністративного права. Відтак, для потреб нашого дослідження необхідно привести визначення предмета адміністративного права до виду, зручного для використання як шаблону чи еталонної матриці, за допомогою якої можна зробити перевірку на відповідність відносин юридичної відповідальності, які будуть піддаватися систематизації в межах використання методу типології, предмету адміністративного права.

З урахуванням існуючих підходів до визначення предмета адміністративного права можна запропонувати таке узагальнене визначення: **предмет адміністративного права – це сукупність суспільних відносин, що виникають і розвиваються між суб'єктами в умовах, коли один із них має по відношенні до іншого юридично визначені владні повноваження, і пов'язані із реалізацією цих повноважень.**

Такий підхід до визначення предмета адміністративного права можна вважати аксіоматичним, а наведена дефініція визначення дає можливість описати метод адміністративного права. Свого часу С.С. Алексєєв відмічав, що вирішальною рисою галузевого методу правового регулювання є загальне юридичне становище суб'єктів відповідних правовідносин, їх правовий статус [11, с.134-135]. У свою чергу, характерне для предмета правового

регулювання взаємне становище сторін визначає характер впливу на зміст та підстави виникнення цих відносин.

Відомо, що юридичним змістом відносин є суб'єктивні права та юридичні обов'язки сторін, а фактичним – безпосередня діяльність суб'єктів, спрямована на реалізацію згаданих прав та обов'язків. Очевидно, що вплив на цей елемент суспільних відносин буде проявлятися у способі визначення прав та обов'язків. Для відносин юридично рівноправних суб'єктів нормами права встановлюються лише загальні правила поведінки, її межі, права та обов'язки описуються лише в узагальненому вигляді без кількісних і якісних характеристик, а конкретності таким правам та обов'язкам надають самі суб'єкти правовідносин.

Для відносин за участю владного суб'єкта характерним є те, що права та обов'язки суб'єктів таких відносин встановлюються максимально конкретно і закріплюються в нормативно-правових актах.

Характер впливу на підстави виникнення відносин буде визначатися виходячи зі змісту впливу на зміст відносин, описаний вище. Оскільки для відносин юридично рівноправних суб'єктів характерним є те, що конкретності правам та обов'язкам надають самі суб'єкти, то головним фактом, на підставі якого вони виникають, має бути дія, пов'язана з їх взаємним волевиявленням. Найбільш відома форма такого волевиявлення – це договір.

Для двох інших варіантів головною підставою виникнення відносин має бути дія, пов'язана з одностороннім волевиявленням сторін, причому форми такого волевиявлення можуть бути різними.

Що стосується об'єкта відносин, то цей елемент не має вирішального значення для описання методу правового регулювання, оскільки з приводу однакових предметів, благ, цінностей, дій і тому подібного можуть виникати досить різні відносини між різними за своїм правовим положенням суб'єктами та з різних підстав.

Такий підхід до визначення методу адміністративного права був використаний ще Д.М. Бахрахом, який вважав, що головні ознаки методу правового регулювання виділяються при відповіді на такі питання:

- яким є встановлюване юридичне становище сторін;
- з якими юридичними фактами пов'язується виникнення, зміна, припинення правовідносин;
- як визначаються права та обов'язки суб'єктів правовідносин;
- як вони захищаються.

За допомогою цієї схеми Д.М. Бахрах виділяє два найбільш специфічні, якісно визначені методи правового регулювання – адміністративно-правовий та цивільно-правовий [20]. Інший науковець В.І. Тertiшников використовує такий самий підхід для характеристики методу цивільного процесуального права [177, с.5-6].

Таким чином, метод адміністративного права – це сукупність способів правового впливу на суспільні відносини, що утворюють предмет адміністративного права.

Цілком логічним є твердження про те, що термін «метод адміністративного права» може застосовуватися виключно для усього адміністративного права як галузі права, а що зумовлює якісну своєрідність адміністративно-правових відносин в цілому. Зміст даного методу полягає у :

- 1) встановленні юридичної нерівності сторін відносин, тобто наділенні однієї з них владними повноваженнями щодо іншої;
- 2) чіткому юридичному закріпленні прав та обов'язків сторін відносин, а також порядку та способів їх реалізації;
- 3) юридичному закріпленні можливості виникнення відносин за ініціативою хоча б однієї із сторін.

Відповідно до наведених дефініцій предмета та методу адміністративного права можна сформулювати і визначення поняття „адміністративно-правові відносини”. Отже, **адміністративно-правові відносини – це суспільні відносини, що виникають і розвиваються**

відповідно до норм адміністративного права за ініціативою хоча б однієї зі сторін, а їх зміст полягає в реалізації формально визначених суб'єктивних прав та юридичних обов'язків їх учасників в умовах юридичної нерівноправності.

Поєднавши описані вище підходи до розуміння юридичної відповідальності, предмета адміністративного права та адміністративно-правових відносин, можна сформулювати й визначення поняття «юридична відповідальність в адміністративному праві». Отже, **юридична відповідальність в адміністративному праві – це правовідносини, що полягають у застосуванні владним суб'єктом із дотриманням адміністративно-процесуальної форми заходів впливу карального або компенсаційного характеру до особи, що вчинила передбачене законом протиправне діяння.**

Таким чином, здійснення типології юридичної відповідальності в адміністративному праві має стосуватися відносин, які відповідають наведеним вище ознакам.

Із сформульованого вище визначення поняття „юридична відповідальність в адміністративному праві” можна вивести і певні ознаки типів, за якими можна здійснювати систематизацію юридичної відповідальності в адміністративному праві. По-перше, можна виділити функціональні типи юридичної відповідальності; по-друге, процесуальні; по-третє, організаційні; по-четверте, санкційні типи юридичної відповідальності.

Основою для виділення функціональних типів юридичної відповідальності в адміністративному праві є первинні функції юридичної відповідальності, які відображають першочергову мету застосування заходів юридичної відповідальності.

Підґрунтям для виокремлення процесуальних типів юридичної відповідальності є особливості процесуальних конструкцій застосування заходів юридичної відповідальності, а для організаційних – характер

відносин між суб'єктом, який уповноважений застосовувати заходи юридичної відповідальності, та суб'єктом, до якого такі заходи застосовуються.

І, нарешті, основою для виділення санкційних типів юридичної відповідальності є характеристики заходів юридичної відповідальності.

Висновки до розділу 1.

Розглянувши і проаналізувавши різні погляди на юридичну відповідальність, можемо зробити наступні висновки.

1. Юридична відповідальність в адміністративному праві – це правовідносини, що полягають у застосуванні владним суб'єктом із дотриманням адміністративно-процесуальної форми заходів впливу карального або компенсаційного характеру до особи, що вчинила передбачене законом протиправне діяння.

2. Функціональна різноманітність юридичної відповідальності в адміністративному праві є відображенням поліфункціональності самого адміністративного права як регулятора суспільних відносин, насамперед у сфері реалізації виконавчої влади. Нормами адміністративного права на сьогодні регламентуються не тільки відносини державного управління, а й державного регулювання, адміністративних послуг, примусового виконання судових рішень, виконання кримінальних покарань та багато інших. Проте через домінування в адміністративно-правовому регулюванні норм імперативного характеру їх реалізація має забезпечуватися відповідним механізмом правового примусу, який і проявляється переважно в юридичній відповідальності.

3. На нормативному рівні юридична відповідальність виступає як засіб охорони суспільних відносин від протиправних посягань, тобто юридична відповідальність виконує охоронну функцію. Через закони та інші нормативно-правові акти суб'єкти регульованих відносин отримують інформацію про правові наслідки недотримання ними вимог відповідних законів, відтак охоронна функція реалізується ще до того, як зазначені суб'єкти почнуть втілення норм, якими встановлюються їх обов'язки чи адресовані ним заборони. З огляду на цю властивість охоронна функція притаманна всім без винятку видам юридичної відповідальності, і вона не може бути підставою ані типології, ані класифікації.

4. Каральна функція юридичної відповідальності реалізується вже після того, як суб'єкт порушив вимоги закону і, відповідно, для нього мають настати певні негативні наслідки. У цьому сенсі каральна функція юридичної відповідальності є функцією суто інструментальною, тобто кара виступає як міра відповідальності і визначає характер впливу на суб'єкта – порушника, а точніше на його свідомість чи інтереси. Інструментальний характер цієї функції також зумовлює її притаманність всім видам юридичної відповідальності в адміністративному праві, а відтак і ця функція не може бути підставою ані типології, ані класифікації.

5. Із точки зору тактики можна виділити похідні від каральної функції превенції правопорушень (загальної і спеціальної), припинення правопорушень, а також компенсації шкоди, завданої правопорушенням. Стратегічними же функціями можна вважати управлінську, забезпечувальну та правозахисну. Тактичні функції можуть реалізовуватися в комбінації із стратегічними, а конкретний їх набір визначається в межах загальної концепції нормативно-правового регулювання тих чи інших відносин. На відміну від охоронної та каральної, решті функцій вже притаманні типологічні властивості.

6. Із наведеного вище визначення поняття „юридична відповідальність в адміністративному праві” можна вивести і певні ознаки типів, за якими можна здійснювати систематизацію юридичної відповідальності в адміністративному праві. По-перше, можна виділити функціональні типи юридичної відповідальності; по-друге – процесуальні; по-третє – організаційні; по-четверте – санкційні типи юридичної відповідальності.

7. Основою для виділення функціональних типів юридичної відповідальності в адміністративному праві є первинні її функції, які відображають першочергову мету застосування заходів юридичної відповідальності. Підґрунтям для виокремлення процесуальних типів юридичної відповідальності виступають особливості процесуальних

конструкцій застосування заходів юридичної відповідальності, а організаційних – характер відносин між суб'єктом, який уповноважений застосовувати заходи юридичної відповідальності, та суб'єктом, до якого такі заходи застосовуються. Основою для виділення санкційних типів юридичної відповідальності є характеристики заходів юридичної відповідальності.

РОЗДІЛ 2.

ОКРЕМІ ТИПИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

2.1. Функціональні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві

У попередньому розділі вже розглядалися функції юридичної відповідальності в адміністративному праві. Однак ці функції, а саме каральна, охоронна, управлінська, сервісна чи правозахисна значною мірою не відповідають вимогам до підстав типології. Тим більш, що управлінська, сервісна чи правозахисна функція вважаються більшою чи меншою мірою, похідними від функції каральної. Саме через застосування санкцій карального характеру переважно і досягається вплив на свідомість правопорушників, а відтак реалізуються й інші функції юридичної відповідальності.

Таким чином, можна запропонувати підхід до визначення функціональних типів юридичної відповідальності в адміністративному праві. Для цього розглянемо механізм дії юридичної відповідальності.

Найбільш детально, на нашу думку, описання феномену юридичної відповідальності з позицій філософського детермінізму, що вже нами вказувалося, було зроблено у працях Д.М. Лук'янця. Зокрема, він вважає, що з огляду на загальний закон причинності нормативне регулювання повинно враховувати існування свободи волі індивіда, яке зумовлює його неоднозначне ставлення до приписів правових норм. Особливістю нормативного регулювання можна вважати й те, що кожна норма як причина може викликати два види наслідків: її дотримання і недотримання. Проте, оскільки ланцюг причинності є безперервним, нормативна модель відповідних відносин має охоплювати обидва варіанти наслідків, тобто дві лінії подальшого розвитку подій.

У випадку дотримання приписів правової норми має місце однолінійний ланцюг причинності. У той самий час для випадків недотримання приписів правової норми має бути змодельований інший вид ланцюгу причинності – дволінійний зі зворотним зв'язком. Оскільки недотримання приписів правових норм (правопорушення) є соціально небажаним, наслідок недотримання повинен мати характер такої реакції, яка впливала б на причину і певним чином усувала б її. У даному випадку зв'язок між причиною і наслідком розвивається за двома напрямками: від причини до наслідку і навпаки. При цьому реалізація принципу причинності абсолютно відповідає необхідності подолання протиріччя між правомірною і протиправною поведінкою на користь правомірної. [80]

Далі Д.М. Лук'янець звертає увагу на механізм дії зворотного зв'язку у ланцюзі причинності. Само по собі вчинення правопорушення також може бути розглянуто як ланцюг причинності, частина якого виглядає таким чином: суб'єкт – діяння – шкода. Суб'єкт у результаті свого волевиявлення (причина) вчинює протиправне діяння (наслідок). У свою чергу це діяння (причина) викликає завдання шкоди певним інтересам або цінностям (наслідок). Загальним наслідком правопорушення має бути реакція, яка повинна носити характер впливу на один із трьох зазначених елементів, оскільки кожен з них може виступати опосередкованою причиною наслідку.

Реакція на шкоду, якщо вона має матеріальний характер, може полягати у виникненні обов'язку суб'єкта компенсувати завдану шкоду. Реакція на діяння, якщо воно ще продовжується, може проявлятися у діях, спрямованих на його припинення. Крім того, припинення може виражатися не тільки у впливі на саме діяння, а й на окремі його елементи, наприклад на знаряддя його вчинення або предмети, на які посягає таке діяння.

Однак, слід передбачити і можливість такої ситуації, коли шкода не має матеріального характеру, а діяння вже закінчилося. Залишається лише один елемент, на який може бути спрямована реакція, а саме суб'єкт. При цьому причина може бути усунена як шляхом ізоляції суб'єкта, так і й у інший

спосіб впливу на його волю як елемент, що визначає діяльність людини. І, що особливо важливо, суб'єкт завжди існує в часі на відміну діяння чи його наслідків.

Відповідно до такого підходу можна виділити і три типи відповідальності, а саме: карально-превентивний; карально-припинювальний та карально-компенсаційний.

Карально-превентивний тип відповідальності має місце в тих випадках, коли захід відповідальності передбачає застосування каральних санкцій, спрямованих на попередження вчинення цією особою відповідних протиправних діянь. Такі властивості, зокрема, притаманні відповідальності у вигляді штрафів, база обрахування яких не пов'язана із характеристиками об'єктивної сторони протиправного діяння. Найбільш відомими прикладами цього є штрафи, обчислювані у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян, мінімальних заробітних платах або просто у певній кількості грошових одиниць.

Можна з упевненістю стверджувати, що такий тип юридичної відповідальності в адміністративному праві є найбільш розповсюдженим. У частіше за всі інші застосовуваному нормативно-правовому акті, яким є Кодекс України про адміністративні правопорушення, відповідальність за майже всі правопорушення включає до себе штраф, який вимірюється пропорційно до неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а для більшості складів адміністративних правопорушень цей захід відповідальності взагалі є єдиним.

Як зазначають науковці, механізм превентивної дії таких заходів юридичної відповідальності є дуже простим. Застосування до особи, що вчинила правопорушення, заходу відповідальності у вигляді штрафу формує в неї бажання утриматися від вчинення аналогічних діянь у майбутньому під впливом негативних емоцій, викликаних втратами від сплати штрафу [91, с.19-20].

Каральний аспект в даному випадку носить суто технічний характер і його призначення полягає в тому, щоб забезпечити реалізацію функції превенції. Отже, кара тут взагалі не є самоціллю, а лише засобом досягнення іншої мети. Та й взагалі, у жодному нормативному акті немає посилань на те, щоб кара як така виступала метою юридичної відповідальності.

Непрямим підтвердженням такої позиції є й існування в багатьох актах адміністративного законодавства положень, які передбачають збільшення розміру відповідальності у вигляді штрафу за повторне вчинення однакових правопорушень. Так, згідно із п.12 ч.1 ст. 11 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів» за умисне незаконне розголошення, передачу або надання доступу до інсайдерської інформації (крім розкриття інсайдерської інформації в межах виконання професійних, трудових або службових обов'язків та в інших випадках, передбачених законом), а так само надання з використанням такої інформації рекомендацій стосовно придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), а також вчинення з використанням інсайдерської інформації на власну користь або на користь інших осіб правочинів, спрямованих на придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), яких стосується інсайдерська інформація, передбачено застосування штрафу у розмірі від десяти до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або в розмірі до ста п'ятдесяти відсотків прибутку (надходжень), одержаних в результаті цих дій.

За ті самі дії, вчинені повторно протягом року, – у розмірі від п'ятдесяти до ста тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або в розмірі від ста п'ятдесяти до трьохсот відсотків від прибутку (надходжень), одержаних в результаті цих дій.

Очевидно, що суспільна небезпечність діяння, яке вчинене повторно, у даному випадку не змінюється. Проте сам факт вчинення діяння повторно свідчить про те, що мета притягнення винної особи до відповідальності не досягнута, передбачена законом санкція не утримала правопорушника від

вчинення протиправного діяння. Відтак припинювальний потенціал санкції виявився для відповідного суб'єкта недостатнім. У такій ситуації цілком логічним виглядає збільшення розміру застосовуваних санкцій, а отже і посилення карального впливу на правопорушника. Проте таке посилення викликано не характером діяння, а відсутністю результату від першого застосування санкцій.

Більш того, в окремих нормативно-правових актах передбачено відповідальність не тільки за повторне вчинення протиправного діяння, а навіть за третє і більше. Так, відповідно до п.1 ч.1 ст. 17 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» встановлено відповідальність у вигляді штрафу у разі встановлення протягом календарного року в ході перевірки факту: проведення розрахункових операцій з використанням реєстраторів розрахункових операцій або розрахункових книжок на неповну суму вартості проданих товарів (наданих послуг); не проведення розрахункових операцій через реєстратори розрахункових операцій з фіскальним режимом роботи; невідповідності суми готівкових коштів на місці проведення розрахунків сумі коштів, зазначеній у денному звіті, а в разі використання розрахункової книжки – загальній сумі продажу за розрахунковими квитанціями, виданими з початку робочого дня; нероздрукування відповідного розрахункового документа, що підтверджує виконання розрахункової операції, або проведення її без використання розрахункової книжки на окремому господарському об'єкті такого суб'єкта господарювання:

вчинене вперше – 1 гривня;

вчинене вдруге – 100 відсотків вартості проданих з порушеннями, встановленими цим підпунктом, товарів (послуг);

за кожне наступне вчинене порушення – у п'ятикратному розмірі вартості проданих з порушеннями, встановленими цим підпунктом, товарів (послуг).

Цілком очевидно, що у першому випадку штраф є доволі символічним – 1 гривня і вважати його повноцінною карою у класичному розумінні не можна, відтак абсолютно зрозуміло, що в даному випадку розраховується на превентивний вплив на правопорушника, оскільки санкція за друге і наступні порушення є надзвичайно високою.

Карально-припинювальний тип відповідальності має місце, коли застосування каральних санкцій спрямоване на припинення або обмеження правосуб'єктності особи, що вчинила протиправне діяння, а також вилучення у особи знарядь вчинення протиправних діянь. Такі властивості притаманні таким санкціям, як позбавлення права займатися певною діяльністю, позбавлення ліцензії, примусова ліквідація юридичної особи тощо. Про припинення в даному випадку йдеться у тому розумінні, що в результаті застосування відповідних санкцій особа втрачає можливість вчинювати протиправні діяння через припинення її правового статусу або позбавлення можливості це робити унаслідок відсутності відповідних знарядь чи предметів.

Так, відповідно до ст. 29 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» у разі встановлення при застосуванні реєстратора розрахункових операцій виробничих дефектів в його конструкції чи програмному забезпеченні, які дозволяють спотворювати інформацію про обсяг розрахункових операцій чи обсяг операцій з купівлі-продажу іноземної валюти, яка заноситься до фіскальної пам'яті, до виробника чи постачальника цього реєстратора за рішенням органів доходів і зборів застосовується фінансова санкція у розмірі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. При цьому такі реєстратори підлягають конфіскації, виробник або постачальник зобов'язаний повернути їх вартість суб'єкту господарювання, а зазначена модель реєстратора розрахункових операцій у встановленому порядку виключається з Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій.

У даному випадку конфіскація реєстраторів розрахункових операцій унеможлиблює їх подальше використання, отже, робить неможливим вчинення правопорушень з їх використанням.

Відповідно до ст. 68 Закону України «Про землеустрій» особи, винні в порушенні законодавства у сфері землеустрою, несуть відповідальність згідно із законом.

Кваліфікаційна комісія за результатами розгляду письмових звернень заінтересованих осіб, замовників документації із землеустрою, органів державної влади та місцевого самоврядування, саморегулівних організацій у сфері землеустрою робить подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, про позбавлення сертифікованого інженера-землевпорядника кваліфікаційного сертифіката (його анулювання) з таких підстав:

грубе порушення сертифікованим інженером-землевпорядником вимог положень нормативно-правових актів, нормативно-технічних документів, стандартів, норм і правил у сфері землеустрою;

рішення суду за фактами неякісного проведення землеустрою сертифікованим інженером-землевпорядником.

У наведеній ситуації позбавлення сертифікованого інженера-землевпорядника кваліфікаційного сертифіката припиняє його діяльність і унеможлиблює вчинення ним правопорушень у сфері землеустрою.

Відповідно до ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції», якщо суб'єкт господарювання зловживає монопольним (домінуючим) становищем на ринку, органи Антимонопольного комітету України мають право прийняти рішення про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище. Унаслідок застосування такого заходу юридичної відповідальності замість одного суб'єкта, який зловживає монопольним становищем, утворюються два, які вже не виступають монополістами, а отже не можуть зловживати.

До карально-припинювального типу юридичної відповідальності належать усі випадки, коли за вчинення протиправного діяння застосовуються санкції у вигляді позбавлення спеціального права, позбавлення різноманітних ліцензій, примусової ліквідації юридичних осіб, конфіскації чи вилучення знарядь вчинення правопорушень тощо.

Карально-компенсаційний тип відповідальності має місце тоді, коли санкція передбачає, крім карального елементу, ще й компенсаційний, тобто прив'язаний до розміру завданої протиправним діянням шкоди і спрямований на відшкодування завданої шкоди. Більш того, іноді цей термін використовують для характеристики відомих видів юридичної відповідальності. Наприклад, З.М. Будько вважає, що сутність фінансово-правової відповідальності полягає в компенсаційно-каральному впливі на суб'єктів податкових правовідносин [32, с.9].

Такий тип відповідальності у порівнянні із карально-превентивним та карально-припинювальним зустрічається набагато рідше, оскільки в адміністративному праві склади правопорушень, що є підставою юридичної відповідальності, у більшості випадків формальні. Таким чином, питання компенсації нанесеної шкоди виникає нечасто. Однак, попри рідкість такі заходи існують. Наприклад, згідно зі ст. 19 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» до суб'єктів господарювання, що реалізують для використання у сферах, визначених цим Законом, реєстратори розрахункових операцій ті, що включені до Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій, у конструкцію чи програмне забезпечення яких внесені зміни, не передбачені конструкторсько-технологічною та програмною документацією виробника, за рішенням відповідних органів доходів і зборів застосовується фінансова санкція у розмірі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожен реалізований реєстратор розрахункових операцій. При цьому

вартість реалізованої продукції повертається покупцю, а реалізована продукція підлягає конфіскації.

У даному випадку карально-компенсаційний характер відповідальності полягає у поверненні покупцю вартості реалізованої продукції.

Що цікаво, у наведеній нормі втілені усі три функціональні типи юридичної відповідальності: перша санкція представляє собою прояв відповідальності карально-превентивного типу, друга – карально-компенсаційного, третя – карально-припинювального.

Однак, набагато частіше поєднуються карально-превентивний тип відповідальності з карально-припинювальним. Так, відповідно до ст. 26 Закону України «Про виключну морську (економічну) зону України» незаконне забруднення у будь-який спосіб морського середовища виключної (морської) економічної зони України речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря, чи іншими відходами, матеріалами і предметами, які можуть завдавати шкоди або створити перешкоди для правомірної діяльності на морі, а так само інше порушення правил запобігання забрудненню морського середовища – тягне за собою накладення штрафу від шестисот шістдесяти до тисячі чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян чи конфіскацію морського, повітряного судна або споруди, з якої вчинено забруднення.

У КУпАП також багато статей, в яких поєднуються зазначені два типи відповідальності. Це стосується тих статей, де передбачена конфіскація предметів, що стали знаряддям вчинення адміністративних правопорушень. Проте, оскільки конфіскація завжди є додатковим адміністративним стягненням, вона завжди поєднується із штрафом, тобто карально-превентивним типом відповідальності.

Додамо, що трапляються випадки, коли конфіскація може бути основним видом санкцій. Так, у ст. 461 Митного кодексу України передбачене таке адміністративне стягнення, як конфіскація товарів, транспортних засобів комерційного призначення – безпосередніх предметів

порушення митних правил, товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю (крім транспортних засобів комерційного призначення, які використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України за визначеними маршрутами та рейсами, що здійснюються згідно із розкладом руху на підставі міжнародних договорів, укладених відповідно до закону), а також транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України поза місцем розташування митного органу.

У свою чергу, відповідно до ст. 462 цього ж Кодексу, конфіскація товарів, транспортних засобів, зазначених у п. 3 ст. 461 цього Кодексу, може застосовуватися як основне і як додаткове адміністративне стягнення.

2.2. Процесуальні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві

Реалізація адміністративної відповідальності в адміністративному праві є типовим проявом правозастосовної діяльності уповноважених владних суб'єктів. Однак, будь-яка правозастосовна діяльність має здійснюватися виключно у процесуальній формі.

Вихідним положенням для такого твердження є зміст ст. 19 Конституції України, відповідно до якого всі державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи мають діяти виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, встановлені Конституцією та законами України. Конституційна вимога щодо визначення способу діяльності й зумовлює необхідність процесуального регулювання відносин юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Як відзначає О.Г. Лук'янова, процесуальна форма – це сукупність правил. Однак не будь-яких правил, а правил процедури. Процедура представляє собою послідовність певних дій, вона має нормативну модель свого розвитку і спрямована на досягнення поставлених цілей [89, с.100].

Процесуальна форма юридичної відповідальності забезпечує об'єктивність і всебічність розгляду справи про юридичну відповідальність суб'єкта правопорушення й одночасно гарантує право захисту його суб'єктивних прав із моменту притягнення до відповідальності до її настання [115, с.11-12].

Найважливішою ознакою процесуальної форми є її відповідність принципам процесуального права, що передбачає наявність системи гарантій прав осіб, які беруть участь у справі, і виконання завдань процесуального права.

Наступною важливою ознакою процесуальної форми є її чітка і детальна регламентованість процесуальним законодавством. Правила

процедури, що складають основу процесуальної форми, мають нормативно закріплену модель статичної і динамічної.

Ще однією ознакою процесуальної форми вважається її цільова спрямованість, тобто процесуальна форма покликана гарантувати точне досягнення мети процесуальної діяльності – з'ясування об'єктивної істини по справі [89, с.100-101].

З точки зору свого складу процесуальна форма являє собою систему наступних процесуальних правил: умови, послідовність, строки вчинення дій, церемоніал (розпорядок) розвитку та здійснення процесуальної діяльності, порядок видання і реалізації передбачених процесуальних актів [89, с.100] .

Оскільки процесуальна форма є невід'ємною ознакою юридичної відповідальності в адміністративному праві, то її систематизацію можливо здійснити за характеристиками її процесуальної форми. За результатами аналізу процесуальних конструкцій юридичної відповідальності, що містяться в різноманітних актах адміністративного законодавства, можна виділити принаймні чотири типи відповідальності:

- 1) юридична відповідальність, що здійснюється у класичній адміністративно-процесуальній формі;
- 2) юридична відповідальність, що здійснюється у змішаній адміністративно-судовій формі;
- 3) юридична відповідальність, що здійснюється у квазіпроцесуальній формі;
- 4) юридична відповідальність, що здійснюється поза процесуальною формою.

Прикладом юридичної відповідальності, що здійснюється у класичній адміністративно-процесуальній формі, є адміністративна відповідальність, передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення. У цьому Кодексі описано провадження по справах про адміністративні правопорушення, яке складається із певної кількості стадій, визначено

характеристики процесуальних документів, на підставі яких здійснюється це провадження, а також окремо описано провадження по виконанню постанов про накладення адміністративних стягнень. Усе це надає адміністративній відповідальності якість процесуальної визначеності і доволі чітко встановлює повноваження органів адміністративної юрисдикції у такому провадженні.

Процесуальна конструкція адміністративної відповідальності є однією із найбільш досліджених у науці адміністративного права. Ця процесуальна конструкція розкривається через характеристики провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Позиції вчених щодо визначення поняття «провадження у справах про адміністративні правопорушення» в цілому є досить близькими і відрізняються лише у деталях.

Так, на думку Т.О. Коломоєць, провадження у справах про адміністративні правопорушення – це врегульована нормами адміністративно-процесуального права діяльність уповноважених органів, спрямована на притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили адміністративні правопорушення [7, с.203].

У свою чергу, У. Ляхович вважає, що провадження у справах про адміністративні правопорушення — це регламентована адміністративно-процесуальними нормами діяльність державних органів, спрямована на розгляд справ про адміністративні правопорушення та застосування в необхідних випадках до осіб, винних у їх вчиненні, адміністративних стягнень [91, с.78].

На погляд М.М. Тищенка, провадження у справах про адміністративні правопорушення визначається як низка послідовних дій уповноважених органів (посадових осіб), а у деяких випадках інших суб'єктів, які згідно з нормами адміністративного законодавства здійснюють заходи, спрямовані на притягнення правопорушників до відповідальності і забезпечення виконання винесеної постанови [28, с.219].

Провадження у справах про адміністративні правопорушення розрізняються за суб'єктами діяльності (судове та в органах виконавчої влади), видами застосовуваних стягнень (попередження, штраф, виправні роботи тощо), категоріями справ. Наприклад, провадження у справах про дрібне хуліганство і провадження у справах про порушення законодавства з фінансових питань мають багато відмінностей. Це пов'язано з тим, що посадові особи різних органів складають протоколи про адміністративні правопорушення, розглядають матеріали справи, є відмінності й у порядку оскарження і виконання постанов по справі про адміністративне правопорушення тощо [91, с.78].

Порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення в органах (посадовими особами), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, визначається Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законами України. Наприклад, особливості провадження у справах про митні правопорушення визначаються Митним кодексом України.

Залежно від обсягу і складності самої процесуальної діяльності розрізняють:

- прискорене провадження (зокрема, коли штраф накладається прямо на місці вчинення правопорушення без оформлення протоколу про адміністративне правопорушення);
- звичайне провадження, коли результат діяльності на кожній стадії провадження оформляється процесуальним документом (наприклад, провадження у справах про адміністративні правопорушення в адміністративних комісіях);
- особливе провадження. Прикладом може бути процедура розгляду справ про дрібне хуліганство суддями місцевих судів. Для розгляду таких справ встановлені спеціальні строки, дозволений примусовий привід особи, що притягається до відповідальності, закріплений особливий порядок

оскарження рішень суддів та їх перегляду [91, с.78-79].

Відповідно до ст. 245 КУпАП завданнями провадження у справах про адміністративні правопорушення є своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її з додержанням вимог закону, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності.

Що стосується структури провадження у справах про адміністративні правопорушення, позиції науковців з цього приводу також є приблизно однаковими [2; 8; 6; 7; 18; 21; 30; 36; 49; 73].

Як відзначає В.К. Колпаков, діяльність учасників провадження у справах про адміністративні проступки розвивається у часі як низка послідовних пов'язаних між собою процесуальних дій щодо реалізації прав та взаємних обов'язків. Увесь процес складається з кількох фаз розвитку, що змінюють одна одну, і традиційно позначаються терміном «стадія» [68, с.196].

Загальноприйнято, що провадження у справах про адміністративні правопорушення є правозастосовним процесом, а у структурі такого процесу виділяють такі стадії: встановлення фактичних даних; вибір та аналіз норм права; вирішення справи з відповідним актом застосування норми права [77, с.112].

Це положення було уточнене В.А. Юсуповим, на переконання якого, такими стадіями є: порушення справи; збір і вивчення потрібної інформації; попереднє вивчення матеріалів справи; вибір норм права, що підлягають застосуванню; розгляд справи органами, що правомочні приймати рішення; розгляд скарг і прийняття кінцевого рішення; виконання рішення у справі [194, с.34-35].

Якщо проаналізувати з урахуванням таких поглядів існуючу в КУпАП нормативну конструкцію провадження у справах про адміністративні правопорушення, то отримуємо таку структуру цього провадження:

1. Стадія адміністративного розслідування, яка складається із дій щодо порушення справи; встановлення фактичних обставин справи; процесуального оформлення результатів адміністративного розслідування; направлення матеріалів справи для розгляду за підвідомчістю.

2. Стадія розгляду справи, яка складається із дій щодо: підготовки справи до розгляду; слухання справи; прийняття постанови по справі; доведення постанови до відома зацікавлених осіб.

3. Стадія перегляду постанови по справі, яка включає такі дії: оскарження або опротестування постанови; перевірку законності постанови; винесення рішення; реалізацію рішення.

4. Стадія виконання постанови по справі: звернення постанови до виконання; безпосереднє виконання [73, с.308].

Заради справедливості слід наголосити, що навіть у тих типах юридичної відповідальності, які ми відносимо до таких, що реалізуються у процесуальній формі, існує багато проблем, пов'язаних із досконалістю процесуальної форми. Так, сучасні дослідники звервають увагу на недосконалість процесуальної форми класичної адміністративної відповідальності [84].

Так, Д.М. Лук'янець вважає, що якщо подивитися на положення КУпАП, які відповідно до теоретичних уявлень регламентують адміністративне розслідування, то можна помітити, що процедура цього розслідування врегульована досить фрагментарно. Зокрема, ст. 254 КУпАП встановлено, що про адміністративне правопорушення складається протокол. У ст. 256 визначено вимоги до протоколу, а у ст. 255 названо осіб, уповноважених складати протоколи. Жодної норми, яка регламентувала б власне діяльність осіб, що уповноважені складати протоколи про

адміністративні правопорушення і яка передує складенню протоколу про адміністративне правопорушення, в КУпАП немає.

Очевидно, що згадані норми не містять порядку проведення діяльності уповноважених осіб, а вказують лише окремі моменти, які мають відношення до такої діяльності. Ці норми не визначають ні порядку вчинення дій, ні параметрів процесу, вони є статичними. Ця обставина дає підстави стверджувати, що згадані норми навіть не є процесуальними.

Більш того, відсутні норми, які вказували б, де має складатися протокол про адміністративне правопорушення і часові межі, в рамках яких такий протокол має бути складений. Вирішити це питання можна лише шляхом поглибленого аналізу норм, які регламентують застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Так, відповідно до ст. 259 КУпАП з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо це є обов'язковим, порушника може бути доставлено, наприклад, у міліцію. Із цієї норми випливає, що протокол можна скласти тільки у двох місцях: на місці вчинення правопорушення або в тому місці, куди порушник може бути доставлений відповідно до ст. 259 КУпАП. При цьому цей перелік є вичерпним.

Порядок розгляду справ про адміністративне правопорушення визначено ст. 279 КУпАП, яка має назву «Порядок розгляду справи про адміністративне правопорушення». Відповідно до цієї статті розгляд справи розпочинається з оголошення складу колегіального органу або представлення посадової особи, яка розглядає дану справу.

Головуючий на засіданні колегіального органу або посадова особа, що розглядає справу, оголошує, яка справа підлягає розгляду, хто притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснює особам, які беруть участь у розгляді справи, їх права і обов'язки. Після цього оголошується протокол про адміністративне правопорушення. На засіданні заслуховуються особи, які беруть участь у розгляді справи,

досліджуються докази і вирішуються клопотання. У разі участі в розгляді справи прокурора заслуховується його висновок.

Варто зауважити, що представлення посадової особи, яка розглядає справу, оголошення того, яка справа підлягає розгляду, хто притягається до адміністративної відповідальності та роз'яснення особам, які беруть участь у розгляді справи, їх прав і обов'язків, хоча і є важливим елементом розгляду, проте не визначають його змісту.

Фактично весь порядок розгляду справи сконцентовано в таких діях: оголошення протоколу про адміністративне правопорушення, дослідження доказів і вирішення клопотань. І все. Відповіді і питання проте, яким чином досліджуються різні види доказів і вирішуються клопотання, залишаються невідомим.

У той самий час зауважимо, що вирішення клопотань є надзвичайно важливим моментом. Наприклад, що має робити посадова особа, яка розглядає справу про адміністративне правопорушення, якщо особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, заявить клопотання про її відвід? Яким чином фіксуються дії такої посадової особи щодо розгляду клопотань і результати вирішення клопотань? Як має діяти посадова особа, якщо особа, що притягається до адміністративної відповідальності, заперечує факт вчинення адміністративного правопорушення, а інших доказів, крім протоколу про адміністративне правопорушення, немає? Фактично у справі не залишається жодних слідів вирішення таких питань.

Не визначено також, яким чином фіксуються пояснення, надані особою, яка притягається до адміністративної відповідальності.

Цікаво, що ст. 281 КУпАП передбачено ведення протоколу засідання по справі про адміністративне правопорушення, але ця вимога стосується тільки випадків розгляду справи про адміністративне правопорушення колегіальним органом. Нагадаємо, що колегіальними серед органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, є тільки адміністративні комісії та виконавчі комітети місцевих рад. але на їх

долю припадає надзвичайна невелика кількість справ про адміністративні правопорушення. Але, основна маса справ про адміністративні правопорушення розглядається одноособово суддями або уповноваженими посадовими особами органів виконавчої влади.

Аналогічним чином в КУпАП відсутнє чітке регламентування процедури і для стадії перегляду постанови по справі про адміністративне правопорушення.

Відповідно до ст. 293 КУпАП, орган (посадова особа) при розгляді скарги або протесту на постанову по справі про адміністративне правопорушення перевіряє законність і обґрунтованість винесеної постанови і приймає одне з таких рішень:

- 1) залишає постанову без зміни, а скаргу або протест без задоволення;
- 2) скасовує постанову і надсилає справу на новий розгляд;
- 3) скасовує постанову і закриває справу;
- 4) змінює захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, з тим, однак, щоб стягнення не було посилено.

Якщо буде встановлено, що постанову винесено органом (посадовою особою), неправомочним вирішувати цю справу, то така постанова скасовується і справа надсилається на розгляд компетентного органу (посадової особи).

У той самий час, яким чином здійснюється перевірка законності та обґрунтованості винесеної постанови, КУпАП не вказує. Більш того, цим Кодексом не визначено і підстав для прийняття рішень, перелічених у його ст. 293 КУпАП. Фактично описання дій особи, уповноваженої розглядати скаргу на постанову по справі про адміністративне правопорушення зводиться до вказівки на вчинення двох дій «перевіряє» та «приймає». Отже, можна констатувати відсутність правового регулювання процедури

перегляду постанов по справах про адміністративні правопорушення в адміністративному порядку.

У контексті досліджуваної проблеми варто звернутися й до ст. 251 КУпАП «Докази». Відповідно до цієї статті доказами у справі про адміністративні правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у **визначеному законом порядку** орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. За правилами формальної логіки можна стверджувати, що встановлювати наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи, посадова особа може тільки на підставі доказів у **визначеному порядку**, а цей порядок має бути передбачений саме **законом**, а не іншим нормативно-правовим актом.

Більш того, відповідно до ст. 246 КпАП порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення в органах (посадовими особами), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, визначається цим Кодексом та іншими законами України. Порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення в районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судах також регулюється цим Кодексом та іншими законами України.

Із наведеного випливає, що єдиним джерелом процесуальних норм, якими регламентується і порядок провадження, і всі процедури в межах цього провадження, є виключно закони.

Як видно із представленого аналізу, у нормативній конструкції провадження у справах про адміністративні правопорушення відсутня значна частина ознак процесуальної форми. Зокрема, ця конструкція не гарантує прав осіб, що беруть участь у справі, і вона не має чіткої і детальної регламентованості процесуальним законодавством.

На підставі викладеного Д.М. Лук'янець робить висновок про те, що реалізація адміністративної відповідальності значною мірою здійснюється поза процесуальною формою, в основному на засадах вільного розсуду осіб, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення [84, с.187].

З наведеним можна погодитися, але лише частково, оскільки багато питань процедурного характеру у провадженні у справах про адміністративні правопорушення регулюються підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема, актами відомств, посадові особи яких уповноважені здійснювати провадження в справах про адміністративні правопорушення. Прикладом може служити Інструкція з оформлення працівниками Державтоінспекції МВС матеріалів про адміністративні порушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, затверджена наказом МВС від 26.02.2009 р. № 77.

Перед тим, як перейти до аналізу інших процесуальних типів юридичної відповідальності в адміністративному праві, необхідно пояснити, чому розглянутий тип ми називаємо класичним. Річ у тим, що процесуальна конструкція адміністративної відповідальності за КУпАП є певною мірою еталоном з точки зору урахування під час правового регулювання усіх компонентів відповідних правовідносин.

У науці адміністративного права було доведено, що нормативна модель адміністративної відповідальності має включати норми, що визначають:

- правовий статус суб'єктів відносин адміністративної відповідальності (органів адміністративної юрисдикції та осіб, до яких застосовуються стягнення);
- процесуальну форму (адміністративний порядок) застосування, а також виконання стягнень;
- принципи застосування стягнень;
- перелік та характеристики стягнень;
- загальні засади адміністративної відповідальності;

- загальні характеристики підстав виникнення відносин адміністративної відповідальності [80].

Проте, із цього переліку видно, що більшість предметів правового регулювання так чи інакше пов'язана із процесуальною конструкцією адміністративної відповідальності. Це і суб'єкти, які провадять процесуальну діяльність, і принципи такої діяльності, і підстави вчинення процесуальних дій тощо. Оскільки з різним ступенем деталізації усі окреслені моменти регламентовані саме для адміністративної відповідальності за КУпАП, її вважають еталоном правового регулювання відносин юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Слід зазначити, що класична адміністративно-процесуальна конструкція юридичної відповідальності використовується у багатьох сферах адміністративно-правового регулювання. При цьому в базовому законі визначаються основні положення про юридичну відповідальність, зокрема, склади правопорушень, види санкцій або стягнень, які застосовуються за їх вчинення, перелік осіб, які мають право застосовувати відповідні санкції або стягнення. Проте порядок виявлення, фіксації правопорушень, порядок розгляду справ про ці правопорушення, особливості виконання санкцій та деякі інші моменти регламентуються підзаконними нормативно-правовими актами.

Так, класична адміністративно-процесуальна конструкція юридичної відповідальності передбачена Законом України «Про рекламу» та Порядком накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. № 693; Законом України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» та Порядком накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1995 р. № 244 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2013 р. № 735); Законом України «Про захист прав споживачів» та Порядком накладення

штрафів за порушення законодавства про захист прав споживачів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 р. № 1177, та багатьма іншими.

Відмінною від класичної процесуальної конструкції адміністративної відповідальності є процесуальна, яку можна назвати змішаною адміністративно-судовою. Особливістю такої конструкції є те, що вона реалізується в межах двох окремих проваджень. По-перше, це контрольне адміністративне провадження, що здійснюється уповноваженим органом виконавчої влади, а, по-друге, провадження по застосуванню заходів відповідальності, яке здійснюється в межах адміністративного судочинства.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 14 Закону України «Про державні лотереї» до суб'єктів, які організовують або проводять на території України ігри, що відповідають визначенню лотереї, крім випадків, якщо така гра проводиться особою, яка одержала статус оператора державних лотерей, застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу у розмірі шістнадцяти тисяч мінімальних заробітних плат із конфіскацією грального обладнання, а прибуток (дохід) від проведення такої гри підлягає перерахуванню до Державного бюджету України. Застосування санкцій, зазначених в абзаці першому частини другої цієї статті, здійснюється за рішенням суду, ухваленим за позовом органів міліції та/або органів доходів і зборів.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» до суб'єктів господарювання, які організують і проводять на території України азартні ігри, застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу у розмірі вісім тисяч мінімальних заробітних плат із конфіскацією грального обладнання, а прибуток (дохід) від проведення такої азартної гри підлягає перерахуванню до Державного бюджету України. Застосовуються фінансові санкції, зазначені в частині першій цієї статті, лише за рішенням суду, ухваленим за позовом органів міліції та/або органів доходів і зборів.

Названі закони жодним чином не регламентують процесуальних засад застосування фінансових санкцій та конфіскації, але вказують на те, що до

санкцій вдаються лише за рішенням суду, ухваленим за позовом органів міліції та/або органів доходів і зборів.

Тут виникає, як мінімум, два питання, які стосуються процесуальних засад такої відповідальності. По-перше, у межах якої діяльності органами міліції чи органами доходів і зборів здійснюється виявлення і фіксація порушень зазначених законів. По-друге, у межах якого виду судочинства здійснюється застосування вищезгаданих санкцій.

Що стосується міліції, то відповідно до п.33 ст. 10 Закону України «Про міліцію» до обов'язків міліції віднесено обов'язок звертатися до суду з позовом про застосування фінансових санкцій, пов'язаних із заборонаю організації і проведення азартних ігор на території України.

Крім того, до прав міліції, закріплених у ст. 11 Закону України «Про міліцію», віднесено такі:

- вилучати у громадян і службових осіб предмети і речі, заборонені або обмежені в обороті, а також документи з ознаками підробки, знищувати ці предмети, речі та документи або передавати їх за призначенням у встановленому порядку (п.23);

- вимагати від керівників підприємств, установ і організацій пояснення по фактах порушення законодавства, перевірка додержання якого віднесена до компетенції міліції, а також у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, проводити перевірки по фактах порушення законодавства, контроль за додержанням якого віднесено до компетенції міліції, вимагати проведення інвентаризацій і ревізій відповідних сфер фінансово-господарської діяльності.

Органи міліції вправі приступити до проведення перевірки суб'єктів господарської діяльності за умови наявності направлення на перевірку, яке складається за формою, встановленою Міністерством внутрішніх справ України. У направленні на перевірку зазначаються дата його видачі, назва підрозділу міліції, мета, вид, підстави, дата початку та дата закінчення перевірки, посади,

звання та прізвища посадових осіб підрозділу міліції, які проводитимуть перевірку. Направлення на перевірку є дійсним за умови наявності підпису керівника підрозділу міліції, скріпленого печаткою органу міліції (п.24).

Іншими словами, у процесі контрольної діяльності органи міліції мають право зафіксувати порушення Законів України «Про заборону грального бізнесу в Україні» та «Про державні лотереї» і на підставі зібраних даних звернутися із відповідним позовом до суду.

Аналогічним чином, відповідно до п.20.1.40 ст. 20 Податкового кодексу України, контролюючі органи мають право звертатися до суду щодо застосування санкцій, пов'язаних із заборonoю організації і проведення азартних ігор на території України.

Підстави для такого звернення можуть бути виявлені під час проведення фактичної перевірки. Так, відповідно до ст. 80 Податкового кодексу України фактична перевірка здійснюється без попередження платника податків (особи). Однак вона може проводитися на підставі рішення керівника контролюючого органу, оформленого наказом, копія якого вручається платнику податків або його уповноваженому представнику, або особам, які фактично проводять розрахункові операції, під розписку до початку проведення такої перевірки, та за наявності хоча б однієї з таких обставин:

- у разі коли за результатами перевірок інших платників податків виявлено факти, що свідчать про можливі порушення платником податків законодавства щодо виробництва та обігу підакцизних товарів, здійснення платником податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності патентів, ліцензій та інших документів, контроль за наявністю яких покладено на контролюючі органи, та виникає необхідність перевірки таких фактів;

- у разі отримання в установленому законодавством порядку інформації від державних органів або органів місцевого самоврядування, що свідчить про можливі порушення платником податків законодавства,

контроль за яким покладено на контролюючі органи, зокрема, щодо здійснення платниками податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності патентів, ліцензій та інших документів, контроль за наявністю яких покладено на контролюючі органи, виробництва та обігу підакцизних товарів;

- письмового звернення покупця (споживача), оформленого відповідно до закону, про порушення платником податків установленого порядку проведення розрахункових операцій, касових операцій, патентування або ліцензування.

На відміну від правового регулювання діяльності міліції щодо досліджуваних нами ситуацій, для органів доходів та зборів закріплено порядок документування результатів перевірок, у процесі яких можуть бути виявлені порушення законів України «Про заборону грального бізнесу в Україні» та «Про державні лотереї». Так, відповідно до ст. 86 Податкового кодексу України результати перевірок оформлюються у формі акта або довідки, які підписуються посадовими особами контролюючого органу та платниками податків або їх законними представниками (у разі наявності). У разі встановлення під час перевірки порушень складається акт. Якщо такі порушення відсутні, пишеться довідка.

Що стосується виду суду, який уповноважений розглядати справи за позовами органів міліції чи органів доходів і зборів щодо застосування санкцій, передбачених законами України «Про заборону грального бізнесу в Україні» та «Про державні лотереї», то на підставі аналізу норм Кодексу адміністративного судочинства можна зробити висновок, що відповідні справи належать до компетенції адміністративних судів.

Так, відповідно до п.8 ст. 3 КАС України, позивач – особа, на захист прав, свобод та інтересів якої подано адміністративний позов до адміністративного суду, а також суб'єкт владних повноважень, на виконання повноважень якого подана позовна заява до адміністративного суду.

Очевидно, що й органи міліції, й органи доходів та зборів є суб'єктами владних повноважень у розумінні цієї статті.

Згідно зі ст. 17 КАС України, юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку із здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму. Юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема, спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених Конституцією та законами України.

Як вже наголошувалося, органи міліції та органи доходів і зборів наділені даними повноваженнями за відповідними законами.

Що стосується предметної підсудності, то певні справи належать до компетенції окружних адміністративних судів. Згідно із частиною другою статті 18 КАС України, окружним адміністративним судам підсудні адміністративні справи:

- 1) однією зі сторін в яких є орган державної влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, обласна рада, Київська, Севастопольська міська рада, їх посадова чи службова особа, крім випадків, передбачених цим Кодексом, та крім справ щодо їх рішень, дій чи бездіяльності у справах про адміністративні проступки та справ, які підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам;

- 2) про застосування у випадках, передбачених законом, заходів реагування щодо державного нагляду (контролю), дозвільної системи у сфері господарської діяльності, якщо вони можуть бути застосовані виключно за судовим рішенням;

- 3) щодо підтвердження обґрунтованості вжиття суб'єктами владних повноважень заходів реагування під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.

Підтвердженням даної позиції є Лист Вищого адміністративного суду від 28.09.2009 р. №1270/13/13-09, згідно з яким справи за позовами органів

державної податкової служби про застосування фінансових санкцій, пов'язаних із заборonoю організації і проведення азартних ігор на території України, належать до юрисдикції адміністративних судів України.

Слід зазначити, що даний лист був виданий ВАС України ще до прийняття Податкового кодексу України та перейменування Державної податкової служби на органи доходів і зборів. Відтак у цьому листі скрізь використовується назва «Державна податкова служба». Однак зі зміною назви функції і повноваження залишилися ті самі, тому всі положення цього листа можна відносити і до органів доходів і зборів.

Названим листом ВАС України вирішується і питання порядку розгляду справ за позовами суб'єктів владних повноважень на підставі Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні». Зокрема у ньому вказується, що Кодекс адміністративного судочинства України не передбачає особливостей щодо розгляду справ за позовами органів Державної податкової служби про застосування санкцій, пов'язаних із заборonoю організації і проведення азартних ігор на території України. За таких обставин, названі спори розглядаються у загальному порядку.

Вимоги до судового рішення, яке може бути ухвалене за результатами розгляду справ, пов'язаних із заборonoю організації та проведення азартних ігор на території України, встановлені, зокрема, главою 5 Кодексу адміністративного судочинства України щодо рішень адміністративного суду першої інстанції та ст. 205 цього Кодексу щодо судових рішень апеляційної інстанції.

Повноваження адміністративного суду при вирішенні по суті даної категорії справ визначені ст. 162 Кодексу адміністративного судочинства України з урахуванням приписів статті 3 Закону України від 15.05.2009р. № 1334-VI "Про заборону грального бізнесу в Україні". Зокрема, згідно з п. 4 частини 2 ст. 162 цього Кодексу адміністративний суд у разі задоволення адміністративного позову може прийняти рішення про стягнення коштів з відповідача. У розглядуваному випадку суд

може стягнути до Державного бюджету України із суб'єкта господарювання, який порушив заборону щодо організації та проведення азартних ігор на території України, суму штрафу або прибуток (дохід) від проведення азартної гри, як це передбачено статтею 3 Закону України від 15.05.2009р. № 1334-VI "Про заборону грального бізнесу в Україні".

Крім того, на підставі ч. 2 цієї статті суд також приймає рішення про конфіскацію грального обладнання, використаного під час вчинення правопорушення у вигляді проведення азартної гри, яка стала підставою для застосування до суб'єкта господарювання штрафу. При цьому судам слід ураховувати, що за змістом ч. 1 ст. 3 Закону України від 15.05.2009р. № 1334-VI "Про заборону грального бізнесу в Україні" санкція у вигляді конфіскації грального обладнання є обов'язковим додатковим покаранням, яке застосовується в усіх випадках разом із штрафом за порушення суб'єктом господарювання заборони на організацію та проведення азартних ігор.

З наведеного стає зрозумілою процесуальна конструкція змішаної адміністративно-судової відповідальності. Властивим для неї є те, що виявлення і фіксація порушення, що є підставою відповідальності, здійснюється в межах адміністративного провадження, найчастіше контрольного, а прийняття рішення – у межах проваджень, із яких складається адміністративне судочинство.

У контексті цього досить цікавою виглядає позиція окремих апеляційних адміністративних судів стосовно використання ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України при розгляді адміністративних справ за позовами суб'єктів владних повноважень. Так, позиція Вінницького апеляційного адміністративного суду полягає у наступному.

Спрямованість адміністративного судочинства визначає його сферу й об'єкт судового захисту та відокремлює дане судочинство від інших його форм. На підтвердження наведеного додамо що, п.1 ч.1 ст.3 КАС України

визначено, наступне: справою адміністративної юрисдикції є переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, або інший суб'єкт, який наділений владними управлінськими функціями на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Проблема визначення правових меж публічно-правового спору пов'язана з природою державного управління та стосується виконання законів і розпорядження дискреційними повноваженнями з боку цих органів.

Із метою збалансування публічних правовідносин, положеннями ч.1 ст.2 Кодексу завданнями адміністративного судочинства визнано захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ.

Кожна особа має право в порядку, встановленому Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень порушують її права, свободи або інтереси, водночас у випадках, передбачених Конституцією та законами України, звернутися до адміністративного суду мають право і суб'єкти владних повноважень (ст.6 КАС України).

За змістом ч.3 ст.2 КАС України у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження із метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо

(неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи несправедливій дискримінації; 8) пропорційно, зокрема, із дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку.

У свою чергу, згідно із ч.2 ст.11 КАС України суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до Кодексу, і не може виходити за межі позовних вимог. Суд у змозі вийти за межі позовних вимог тільки у разі, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін, чи третіх осіб, про захист яких вони просять.

За приписами ст.17 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється, серед іншого, на спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їх компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених Конституцією та законами України.

Слід зауважити, що при зверненні до суду суб'єктів владних повноважень із метою реалізації владних управлінських функцій, передбачених законами України, предметом судового розгляду є вимоги публічних органів (наприклад, про стягнення узгоджених податкових платежів, штрафних санкцій тощо). За умови неоскарження в судовому порядку таких вимог презюмується, що вони є правомірними, а відтак спір у таких справах відсутній.

Крім того, із метою спрощення та пришвидшення розгляду адміністративних справ, які ґрунтуються на рішеннях суб'єктів владних повноважень, щодо яких завершився передбачений ст.99 КАС України строк, встановлено ст.183² КАС України інститут скороченого провадження, згідно із приписами якої скорочене провадження є спеціальною процесуальною

формою розгляду поширених та типових адміністративних справ, яка передбачає особливий порядок повідомлення осіб, скорочені строки розгляду, відсутність судових засідань тощо.

Підсумовуючи вищенаведене, наголосимо, що у справах за позовами публічних органів судовий захист особи від суб'єкта владних повноважень є умовним [104].

Показовим у даному контексті є той факт, що апеляційний адміністративний суд фактично підтверджує відсутність спору у справах про застосування штрафних санкцій за позовами суб'єктів владних повноважень, що у реальності переводить ці справи із площини здійснення правосуддя у площину адміністративних проваджень.

Проте вбачається, що процесуальна конструкція адміністративного судочинства є надто складною для вирішення справ про застосування санкцій відповідно до законів України «Про заборону грального бізнесу в Україні» та «Про державні лотереї». Фактично в позові органу міліції чи органу доходів і зборів міститься єдина вимога: застосувати санкції у вигляді штрафу та конфіскації відповідного майна. Однак в обох законах санкції є абсолютно визначеними, це означає, що немає потреби в реалізації принципу пропорційності, тобто оцінки адекватності стягнення вчиненому порушенню. Завдання суду полягає в одному – установити те, чи дійсно порушення мало місце (наявність події порушення) і чи дійсно воно вчинене даною особою. Жодних вимог щодо встановлення вини особи чи врахування будь-яких обставин у законах немає. Більш того, може не бути навіть ситуації спору, якщо особа, відносно якої подано позов, не заперечує проти факту порушення.

Усе це дає підстави стверджувати про необхідність спрощеного порядку розгляду подібних справ адміністративним судом. Як приклад можна використати положення ст. 183⁶ КАС України, яка закріплює особливості провадження у справах щодо підтвердження обґрунтованості

вжиття суб'єктами владних повноважень заходів реагування під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.

Прикладом підстав для такого провадження є положення ст. 70 Кодексу цивільного захисту України, у частині першій якої викладено підстави для звернення центрального органу виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сфері техногенної та пожежної безпеки, до адміністративного суду щодо застосування заходів реагування у вигляді повного або часткового зупинення роботи підприємств, об'єктів, окремих виробництв, цехів, діляниць, експлуатації машин, механізмів, устаткування, транспортних засобів. У частині ж другій зазначено, що повне або часткове зупинення роботи підприємств, об'єктів, окремих виробництв, цехів, діляниць, експлуатації машин, механізмів, устаткування, транспортних засобів, виконання робіт, надання послуг здійснюється виключно за рішенням адміністративного суду.

Відповідно до ст. 183⁶ КАС України провадження у справах щодо підтвердження обґрунтованості вжиття суб'єктами владних повноважень заходів реагування на виявлені під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності порушення вимог законодавства у разі, якщо необхідність такого підтвердження передбачена законом, здійснюється на підставі адміністративного позову суб'єкта владних повноважень, яким ужито відповідних заходів реагування.

Адміністративний позов подається суб'єктом владних повноважень до окружного адміністративного суду не пізніше наступного дня з моменту видання (прийняття) відповідного розпорядчого документа про вжиття заходів реагування, обґрунтованість яких підлягає підтвердженню судом.

Позовна заява має відповідати вимогам, установленим ст. 106 КАС України. У разі, якщо порушення, яке стало підставою для вжиття заходів реагування, було виявлено відповідним суб'єктом владних повноважень під час проведення перевірки, до позовної заяви додаються копії документів, що підтверджують дотримання процедури проведення цієї перевірки. При

невідповідності поданої заяви вимогам частини третьої цієї статті суд у день подання позовної заяви повідомляє позивача про таку невідповідність та встановлює строк не більше двох днів для усунення недоліків. Якщо позивач усунув недоліки в установлений судом строк, позовна заява вважається поданою в день, коли зазначені недоліки було усунуто.

Питання про відкриття провадження в адміністративній справі суд вирішує не пізніше наступного дня з моменту надходження позовної заяви. Копії ухвали про відкриття провадження невідкладно надсилаються позивачу та особі, прав, свобод, інтересів чи обов'язків якої стосується адміністративний позов. В ухвалі про відкриття провадження суд може зобов'язати позивача вжити заходів для своєчасного та належного повідомлення особі, прав, свобод, інтересів чи обов'язків якої стосується адміністративний позов, про час і місце розгляду справи з наданням у судовому засіданні доказів про таке повідомлення.

У разі постановлення ухвали про відкриття провадження у справі суд у п'ятиденний строк ухвалює постанову по суті заявлених вимог.

У постанові суду зазначаються:

- 1) день, час та місце її ухвалення;
- 2) найменування адміністративного суду, прізвище та ініціали судді, який ухвалив постанову;
- 3) найменування суб'єкта владних повноважень, який звернувся з адміністративним позовом, ім'я (найменування) особи, прав, свобод, інтересів чи обов'язків якої стосується адміністративний позов;
- 4) зміст вимог адміністративного позову;
- 5) положення закону, якими керувався суд і на підставі яких ухвалено постанову;
- 6) висновок суду про повне або часткове задоволення чи відмову в задоволенні вимог адміністративного позову з посиланням на досліджені судом докази;
- 7) висновок суду про розподіл судових витрат;

8) строк набрання постановою законної сили та порядок її оскарження.

Постанова адміністративного суду ухвалюється, проголошується та видається або надсилається в день її ухвалення згідно з правилами, передбаченими ст. 160, 167 КАС України, без права суду відкласти складення постанови в повному обсязі.

У разі, якщо під час судового розгляду буде встановлено, що обставини, які стали підставою для вжиття заходів реагування, обґрунтованість яких потребує підтвердження судом, перестали існувати або усунуті, суд ухвалює постанову про відсутність підстав для вжиття відповідним суб'єктом владних повноважень заходів реагування.

Апеляційні скарги на судові рішення суду першої інстанції подаються протягом трьох днів з моменту їх ухвалення. Апеляційні скарги розглядаються апеляційним судом у строк не більше трьох днів із моменту відкриття апеляційного провадження.

Копія судового рішення апеляційної інстанції надсилається з кур'єром, факсом, електронною поштою чи іншим технічним засобом зв'язку особам, які беруть участь у справі, у день його ухвалення.

Судове рішення апеляційної інстанції є остаточним і оскарженню не підлягає.

На нашу думку, можна доповнити КАС України ще однією статтею, за аналогією зі ст. 183⁶, яка регламентувала б особливості розгляду справ за позовами суб'єктів владних повноважень щодо застосування заходів юридичної відповідальності (санкцій).

Подібна розглянутій процесуальна конструкція юридичної відповідальності передбачена і Законом України «Про виключну (морську) економічну зону України», відповідно до положень якого юридичні особи за порушення законодавства про виключну (морську) економічну зону України несуть відповідальність, встановлену ст. 22-26 цього Закону. Згідно із ст. 27 цього Закону право накладати штрафи, встановлені частинами другими статей 22, 24, 26, а також застосовувати конфіскацію,

передбачену ст. 22, 24 та 26 цього Закону, надається районному (міському) суду за місцем затримання порушника.

Відповідно до ст. 28 цього ж Закону посадовою особою Морської охорони Державної прикордонної служби України про вчинення порушення складається акт, який разом з іншими документами, що стосуються цієї справи, протягом трьох днів із моменту затримання порушника направляється органу, уповноваженому застосовувати санкції. У разі, коли визнано за доцільне застосування конфіскації, зазначені документи передаються для розгляду до районного (міського) суду за місцем затримання порушника.

Органи, уповноважені застосовувати санкції, приймають рішення про їх застосування протягом п'яти днів після надходження документів, наведених у частині першій цієї статті. Рішення оформлюється постановою відповідного органу або посадової особи.

Судовий розгляд справ про порушення, передбачені цим Законом, провадиться в присутності представників порушника та органів, які здійснюють охорону виключної (морської) економічної зони України.

У розглянутому прикладі реалізація відповідальності відбувається в рамках двох відокремлених проваджень: провадження, пов'язаного із реалізацією повноважень органів, які здійснюють охорону виключної (морської) економічної зони України, та судового провадження по розгляду відповідної справи і накладенню штрафу та призначення конфіскації.

Детальна регламентація судового провадження в даному випадку не потрібна, оскільки воно здійснюється на підставі відповідного процесуального закону.

У той самий час існує досить багато прикладів, коли процесуальна конструкція юридичної відповідальності виписана надто схематично, без конкретизації змісту процесуальних дій, які вчиняються уповноваженими особами. Така схематичність у регулюванні дає підстави для виокремлення такого процесуального типу відповідальності, як відповідальність у

квазіпроцесуальній формі. Прикладом цього можна вважати відповідальність, передбачену Повітряним кодексом України за правопорушення у сфері цивільної авіації.

Лише в одній ст. 129 Повітряного кодексу України повністю викладено порядок накладення, оплати та стягнення штрафів за правопорушення в галузі цивільної авіації. Відповідно до цієї статті підставою для розгляду справи про правопорушення в галузі цивільної авіації, які наведені у ст. 127 цього Кодексу, є протокол. Останній має право скласти керівник уповноваженого органу з питань цивільної авіації та його заступники, державні інспектори та уповноважені на проведення перевірок посадові особи уповноваженого органу з питань цивільної авіації, керівники аеропортів, начальники служб авіаційної безпеки аеропортів або їх заступники. Справа про правопорушення в галузі цивільної авіації розглядається в п'ятнадцятиденний строк з дня одержання уповноваженим органом із питань цивільної авіації протоколу про правопорушення в галузі цивільної авіації.

Штраф сплачується не пізніше п'ятнадцяти днів з моменту вручення або отримання суб'єктом авіаційної діяльності надісланої копії постанови уповноваженого органу з питань цивільної авіації про накладення штрафу. Копія завіреного банком платіжного документа, що засвідчує факт сплати штрафу у повному обсязі, надсилається до уповноваженого органу з питань цивільної авіації. У разі, якщо штраф не сплачено у строки, встановлені частиною четвертою цієї статті, примусове виконання постанови про накладення штрафу здійснюється державною виконавчою службою в порядку, визначеному Законом України "Про виконавче провадження". Суми штрафів зараховуються до Державного бюджету України.

Очевидно, що таке регулювання є доволі схематичним і не містить багатьох компонентів, властивих повноцінному адміністративно-деліктному провадженню. Дійсно, у межах такої норми можна умовно виділити певні

стадії провадження, але крім назви та змісту основної дії нічого конкретного сказати про ці стадії неможливо.

Однак наведений приклад є не найгіршим варіантом процесуального регулювання, оскільки він принаймні залишає можливість врегулювати процесуальні питання на підзаконному рівні. Натомість існують такі процесуальні конструкції, які взагалі важко віднести до процесуальних форм юридичної відповідальності.

Прикладом юридичної відповідальності, яка здійснюється поза процесуальною формою є відповідальність, передбачена Податковим кодексом України (далі – ПК України).

Відповідно до ст. 111 ПК України за порушення законів із питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, застосовуються такі види юридичної відповідальності: фінансова; адміністративна; кримінальна. Фінансова відповідальність за порушення законів із питань оподаткування та іншого законодавства встановлюється та застосовується згідно з цим Кодексом та іншими законами у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені.

Відповідно до ст. 113 ПК України штрафні (фінансові) санкції (штрафи) за порушення норм законів із питань оподаткування або іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби, застосовуються у порядку та у розмірах, встановлених цим Кодексом та іншими законами України. Сплата, стягнення та оскарження сум штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) здійснюються у порядку, визначеному цим Кодексом для сплати, стягнення та оскарження сум грошових зобов'язань.

Проте, як виявляється при подальшому дослідженні, порядку застосування штрафних санкцій як такого просто не існує.

Відповідно до ст. 116 ПК України у разі застосування контролюючими органами до платника податків штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) за порушення законів із питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, такому платнику податків надсилаються (вручаються) податкові повідомлення - рішення.

Сама ж процедура застосування фінансових санкцій виглядає наступним чином. Згідно зі ст. 86 ПК України результати перевірок (крім камеральних) оформлюються у формі акта або довідки, які підписуються посадовими особами органу державної податкової служби та платниками податків або їх законними представниками (у разі наявності). При встановленні під час перевірки порушень складається акт, а якщо такі порушення відсутні – довідка.

У разі незгоди платника податків або його законних представників із висновками перевірки чи фактами та даними, викладеними в акті (довідці) перевірки, вони мають право подати свої заперечення протягом п'яти робочих днів із моменту отримання акта (довідки). Такі заперечення розглядаються органом державної податкової служби протягом п'яти робочих днів із моменту їх отримання (дня завершення перевірки, проведеної у зв'язку з необхідністю з'ясування обставин, що не були досліджені під час перевірки та зазначені у зауваженнях), а платнику податків надсилається відповідь у порядку, визначеному ст. 58 цього Кодексу для надсилання (вручення) податкових повідомлень-рішень. Платник податку (його уповноважена особа та/або представник) має право брати участь у розгляді заперечень, про що такий платник податку вказує в запереченнях.

У разі, якщо платник податку виявив бажання взяти участь у розгляді його заперечень до акта перевірки, орган державної податкової служби зобов'язаний повідомити цього платника податків про місце і час проведення такого розгляду. Дане повідомлення надсилається платнику

податків не пізніше наступного робочого дня з моменту отримання від нього заперечень, але не пізніше ніж за два робочих дні до дати їх розгляду.

Участь керівника відповідного органу державної податкової служби (або уповноваженого ним представника) у розгляді заперечень платника податків до акта перевірки є обов'язковою. Такі заперечення є невід'ємною частиною акта (довідки) перевірки.

Рішення про визначення грошових зобов'язань приймається керівником органу державної податкової служби (або його заступником) з урахуванням результатів розгляду заперечень платника податків (у разі їх наявності). Платник податків або його законний представник може бути присутнім під час прийняття такого рішення.

Підпунктом 14.1.39 ПК України встановлено, що грошове зобов'язання платника податків – сума коштів, яку платник податків повинен сплатити до відповідного бюджету як податкове зобов'язання та/або штрафну (фінансову) санкцію, що справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним вимог податкового законодавства та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також санкції за порушення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Таким чином, рішення про застосування фінансових санкцій, яке за нормами ПК України називається «рішення про визначення грошових зобов'язань», приймається керівником органу державної податкової служби на підставі акта перевірки, а за наявності заперечень – за результатами розгляду заперечень.

Аналіз вищенаведених норм дає можливість стверджувати, що провадження щодо притягнення до фінансової відповідальності як такого не існує, тобто фінансова відповідальність реалізується поза процесуальною формою. Більш того, у ПК України детально не виписано процедури розгляду заперечень платника податків [88].

Отже, відсутність окремо визначеного провадження щодо притягнення до фінансової відповідальності зумовлює й відсутність принципів провадження, притаманних іншим видам юридичної відповідальності.

Наведений приклад наочно ілюструє можливості методу типології при дослідженні юридичної відповідальності в адміністративному праві. У даному випадку за допомогою цього методу виявлені вади правового регулювання процедур притягнення до відповідальності за різними законами України. До того ж стають абсолютно очевидними напрямки удосконалення відповідного правового регулювання.

2.3 Організаційні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві

Ще однією типологічною характеристикою юридичної відповідальності за адміністративним правом України є характер відносин між особою, яка здійснює притягнення до відповідальності, тобто приймає рішення про застосування певних стягнень або санкцій, та особою, до якої такі стягнення або санкції застосовуються. Навіть на перший погляд можна виділити два види таких відносин: відносини внутрішньоорганізаційні та відносини позаорганізаційні.

У першому випадку, відносини юридичної відповідальності реалізуються між суб'єктами, які знаходяться в організаційному підпорядкуванні, а у другому – між суб'єктами відносин юридичної відповідальності таке підпорядкування відсутнє.

На думку більшості дослідників відсутність між суб'єктом адміністративної юрисдикції та особою, яка притягується до відповідальності відносин службового підпорядкування є характерною ознакою адміністративної відповідальності [66; 56; 7; 75]. При цьому про адміністративну відповідальність тут слід казати не тільки в розумінні відповідальності за КУпАП, а й в більш широкому розумінні, тобто коли мова йде взагалі про застосування в адміністративному порядку санкцій та різноманітних стягнень, в тому числі й до юридичних осіб.

Натомість наявність відносин службового підпорядкування є характерною для відповідальності дисциплінарної.

Але слід зазначити, що законодавець у більшості випадків уникає надання конкретних назв відносинам відповідальності, які регламентуються значною кількістю законів України. Відтак можна вести мову про адміністративну відповідальність у законодавчому розумінні, тобто о відносинах, які регламентуються КУпАП, і адміністративну відповідальність в науковому розумінні, тобто о будь-яких відносинах відповідальності, що

реалізується в адміністративному порядку і переважно у процесі юрисдикційної діяльності органів виконавчої влади.

Відтак можна було б з точки зору організаційних характеристик нормативних конструкцій юридичної відповідальності в адміністративному праві вести мову про виділення просто адміністративної та дисциплінарної відповідальності. Але цьому заважають непоодинокі випадки, коли в чинному законодавстві термін «дисциплінарна відповідальність» застосовується до відносин, які за своїми ознаками є відносинами відповідальності адміністративної і навпаки.

На один із таких випадків звертає увагу Г.В. Астанін. Зокрема, він стверджує, що якщо розглянути нормативну конструкцію дисциплінарної відповідальності, яка міститься у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», то можна стверджувати, що незважаючи на назву «дисциплінарна», ця відповідальність за своїми ключовими ознаками має характер адміністративної [14].

Відповідно до статті 107 згаданого Закону, арбітражні керуючі (розпорядники майна, керуючі санацією, ліквідатори) несуть дисциплінарну відповідальність в порядку, встановленому цим Законом. Державний орган з питань банкрутства за поданням Дисциплінарної комісії накладає на арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) дисциплінарні стягнення. Рішення щодо накладення дисциплінарного стягнення приймається протягом двох місяців з дня виявлення проступку, але не пізніше одного року з дня його вчинення. Про накладення на арбітражного керуючого дисциплінарного стягнення робиться запис в Єдиному реєстрі арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Очевидно, що відносини описані в даній статті є адміністративними. По-перше, державний орган з питань банкрутства, який накладає на арбітражних керуючих стягнення є органом виконавчої влади, тобто суб'єктом владних повноважень. На сьогодні функції державного органу з питань банкрутства

виконує Міністерство юстиції України. По-друге, між державним органом з питань банкрутства і арбітражним керуючим відсутні відносини службового підпорядкування, але перший має відносно другого владні повноваження. По-третє, для виникнення таких відносин достатньо волевиявлення тільки однієї сторони, а саме суб'єкта владних повноважень. І по-четверте, права та обов'язки сторін цих відносин встановлюються законом.

Проте, є очевидним, що арбітражний керуючий не знаходиться у будь-якому підпорядкуванні Державного органу з питань банкрутства, а його діяльність визначена Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» як «незалежна професійна діяльність».

Не менш важливим моментом для визначення правової природи даної відповідальності є те, що вона застосовується за результатами здійснення державного контролю за діяльністю арбітражного керуючого. Так статтею 106 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», яка має назву «Контроль за діяльністю арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів)» зазначено, що планові перевірки здійснюються за певний період не частіше одного разу на два роки за місцезнаходженням державного органу з питань банкрутства або суб'єкта, щодо якого арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) здійснює свої повноваження, або у приміщенні, де знаходиться контора (офіс) арбітражного керуючого, з обов'язковим повідомленням арбітражного керуючого про час і місце проведення перевірки.

У перевірках беруть участь представники державного органу з питань банкрутства та його територіальних органів з можливістю залучення найбільш досвідчених і висококваліфікованих арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) у порядку, встановленому державним органом з питань банкрутства.

У разі виявлення під час перевірки порушень норм законодавства в роботі арбітражного керуючого, державний орган з питань банкрутства може зупинити діяльність арбітражного керуючого та передати матеріали на розгляд дисциплінарній комісії для накладення на порушника дисциплінарних стягнень.

Ще одним моментом, який на думку Г.В. Астаніна, підтверджує адміністративну природу дисциплінарної відповідальності за Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» є характеристика дисциплінарних стягнень, які застосовуються до арбітражного керуючого [14].

Так, відповідно до статті 109 згаданого Закону, дисциплінарними стягненнями, що накладаються на арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), є:

- 1) попередження;
- 2) позбавлення права на здійснення діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора).

Дисциплінарне стягнення у вигляді попередження є практично повним аналогом адміністративного стягнення у вигляді попередження, а дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення права на здійснення діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) є аналогом адміністративного стягнення у вигляді позбавлення права наданого громадянину.

Але самою характерною ознакою, яка дає можливість стверджувати про адміністративну природу досліджуваного виду відповідальності, на думку Г.В. Астаніна, є порядок її реалізації. Цікавим при цьому є те, що процедура застосування стягнення у вигляді попередження відрізняється від процедури накладення стягнення у вигляді позбавлення права на здійснення діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) [14].

Як вже зазначалося, у разі виявлення під час перевірки порушень норм законодавства в роботі арбітражного керуючого, державний орган з питань банкрутства може зупинити діяльність арбітражного керуючого та передати матеріали на розгляд дисциплінарній комісії для накладення на порушника дисциплінарних стягнень.

Відповідно до статті 108 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», дисциплінарна комісія утворюється у встановленому державним органом з питань банкрутства порядку для здійснення контролю за діяльністю арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів), перевірки організації їх роботи, дотримання ними вимог законодавства з питань банкрутства та правил професійної етики.

Дисциплінарна комісія складається з семи осіб, три з яких призначаються наказом керівника державного органу з питань банкрутства, а чотири обираються саморегулювними організаціями арбітражних керуючих. Очолює дисциплінарну комісію керівник державного органу з питань банкрутства або визначена ним відповідальна особа зазначеного органу.

Дисциплінарна комісія, поряд з іншими повноваженнями, приймає рішення про застосування до арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) дисциплінарних стягнень. Рішення дисциплінарної комісії оформлюються протоколом, що підписується усіма присутніми на засіданні членами комісії.

Тобто рішення про застосування адміністративного стягнення у вигляді попередження приймає дисциплінарна комісія.

Але, відповідно до статті 113, у разі наявності підстав для позбавлення права арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) на здійснення діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) дисциплінарна комісія вносить державному органу з питань банкрутства відповідне подання.

Державний орган з питань банкрутства приймає рішення про позбавлення права арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) на здійснення діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) та вносить до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України запис про припинення повноважень арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора).

Державний орган з питань банкрутства зобов'язаний не пізніше ніж на третій день повідомити арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) про припинення його повноважень.

Таким чином, і виявлення правопорушення, яке є підставою відповідальності, і розгляд справи, і прийняття рішення про застосування стягнення здійснюються суб'єктами владних повноважень, які або самі є органами виконавчої влади, або ними утворюються, тобто можна констатувати наявність адміністративного порядку реалізації відповідальності [14].

У розглянутому випадку ми маємо справу із ситуацією, коли назва нормативної конструкції юридичної відповідальності, з наукової точки зору, не відповідає її правовій природі.

Отже, для того, щоб уникнути термінологічної плутанини, в рамках здійснюваної типології слід відмовитись від використання термінів «дисциплінарна відповідальність» та «адміністративна відповідальність» для позначення відповідних таксономічних одиниць.

На нашу думку більш коректним буде виділення принаймні двох типів юридичної відповідальності за ознакою характеру відносин між її суб'єктами: це відповідальність внутрішньоорганізаційна та відповідальність позаорганізаційна.

До внутрішньоорганізаційної відповідальності слід відносити дисциплінарну відповідальність державних службовців за Законом України «Про державну службу», відповідальність за дисциплінарними статутами, та

будь-яку іншу відповідальність, відносини якої виникають і розвиваються між організаційно підпорядкованими суб'єктами. В наукових працях зустрічається пропозиція щодо найменування подібних відносин “посадова відповідальність у сфері виконавчої влади” [172, с.12], що на нашу думку не зовсім вірно, оскільки не відображає всієї складності внутрішньоорганізаційних відносин.

Відповідно до ст. 14 Закону України “Про державну службу” підставами застосування дисциплінарних стягнень до державних службовців є:

- невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків;
- перевищення своїх повноважень;
- порушення обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби;
- вчинок, який порочить його як державного службовця або дискредитує державний орган, у якому він працює.

Обмеження, пов'язані з проходженням державної служби, містяться, крім Закону України “Про державну службу”, зокрема, у Законі України “Про запобігання корупції”

Проведення службового розслідування стосовно державних службовців регламентовано відповідним Порядком, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 13 червня 2000 р. № 950.

Відповідно до цього Порядку стосовно державних службовців може бути проведене службове розслідування:

- у разі невиконання або неналежного виконання ними службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, що призвело до людських жертв або заподіяло значну матеріальну чи моральну шкоду громадянину, державі, підприємству, установі, організації чи об'єднанню громадян;
- у разі недодержання ними законодавства про державну службу, про боротьбу з корупцією, порушення етики поведінки;

- на вимогу державного службовця з метою зняття безпідставних, на його думку, звинувачень або підозри.

Перелік дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до державних службовців, міститься в ст. 14 Закону України “Про державну службу”. Відповідно до цієї статті до державних службовців можуть бути застосовані дисциплінарні стягнення, передбачені чинним законодавством про працю, тобто догана і звільнення, а також такі заходи дисциплінарного впливу, як попередження про неповну службову відповідність та затримка до одного року в присвоєнні чергового рангу або в призначенні на вищу посаду.

Але більш чітко нормативна конструкція внутрішньоорганізаційної відповідальності сформульована у дисциплінарних статутах. На сьогодні є чинними Дисциплінарний статут збройних сил України, Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України та Дисциплінарний статут служби цивільного захисту. Саме у цих нормативно-правових актах чітко акцентовано увагу на ключовій характеристиці, за якою ми виділи внутрішньоорганізаційний тип юридичної відповідальності в адміністративному праві, а саме підпорядкованість особи, до якої застосовуються стягнення, особі, яка їх застосовує.

Відповідно до п.3 Дисциплінарного статуту збройних сил України, застосовувати заохочення та накладати дисциплінарні стягнення можуть тільки прямі командири та командири, визначені в розділі 3 цього Статуту.

У разі невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку командир повинен нагадати йому про обов'язки служби, а за необхідності - накладати дисциплінарне стягнення (п.45).

На військовослужбовця, який порушує військову дисципліну або громадський порядок, можуть бути накладені лише ті дисциплінарні стягнення, які визначені цим Статутом і відповідають військовому званню

військовослужбовця та дисциплінарній владі командира, що вирішив накласти на винну особу дисциплінарне стягнення (п.83).

Так, наприклад, на рядових (матросів) строкової військової служби можуть бути накладені такі стягнення: а) зауваження; б) догана; в) сувора догана; г) позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи корабля на берег; д) призначення поза чергою в наряд на роботу - до 5 нарядів; є) позбавлення військового звання старший солдат (старший матрос). В той самий час, на молодших та старших офіцерів можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: а) зауваження; б) догана; в) сувора догана; г) попередження про неповну службову відповідність; д) пониження в посаді; е) пониження військового звання на один ступінь; є) звільнення з військової служби за службовою невідповідністю; ж) позбавлення військового звання.

Прийняття рішення командиром про накладення на підлеглого дисциплінарного стягнення може передувати службове розслідування. Воно проводиться з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення, та ступеня вини. Службове розслідування призначається письмовим наказом командира, який вирішив притягти військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності. Воно може бути проведено особисто командиром, доручено офіцерові чи прапорщикові (мічманові), а у разі вчинення правопорушення рядовим (матросом) чи сержантом (старшиною) - також сержантові (старшині) (п.84-85).

Заборонено проводити службове розслідування особам, які є підлеглими військовослужбовця, чиє правопорушення підлягає розслідуванню, а також особам - співучасникам правопорушення або зацікавленим у наслідках розслідування. Розслідування проводиться за участю безпосереднього начальника військовослужбовця, який вчинив дисциплінарне правопорушення.

Службове розслідування має бути завершене протягом одного місяця з дня його призначення командиром (начальником). У необхідних

випадках цей термін може бути продовжено командиром (начальником), який призначив службове розслідування, або старшим командиром (начальником), але не більш як на один місяць.

Після розгляду письмової доповіді про проведення службового розслідування командир проводить бесіду з військовослужбовцем, який вчинив правопорушення. Якщо вину військовослужбовця повністю доведено, командир приймає рішення про накладення дисциплінарного стягнення. Під час накладення дисциплінарного стягнення та обрання його виду враховується: характер та обставини вчинення правопорушення, його наслідки, попередня поведінка військовослужбовця, а також тривалість військової служби та рівень знань про порядок служби (п.86).

У Дисциплінарному статуті органів внутрішніх справ України відсутня диференціація стягнень в залежності від спеціального звання і посади. Відповідно до статті 12 цього статуту, на осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ за порушення службової дисципліни можуть накладатися такі види дисциплінарних стягнень: 1) усне зауваження; 2) зауваження; 3) догана; 4) сувора догана; 5) попередження про неповну посадову відповідність; 6) звільнення з посади; 7) пониження в спеціальному званні на один ступінь; 8) звільнення з органів внутрішніх справ.

Але, встановлена ієрархія для застосування стягнень в залежності від посади. Так, відповідно до статті 13, міністрові внутрішніх справ України належить право накладати дисциплінарні стягнення, передбачені цим Статутом, на всіх осіб рядового і начальницького складу. Інші начальники накладають дисциплінарні стягнення в межах прав, наданих їм міністром внутрішніх справ України. Начальник, який не наділений правом накладання дисциплінарних стягнень, має право порушити перед старшим прямим начальником клопотання про притягнення особи рядового або начальницького складу до дисциплінарної відповідальності. Правом накладання дисциплінарних стягнень користуються тільки прямі начальники.

Начальник, який перевищив надане йому право накладати дисциплінарні стягнення, несе відповідальність за цим Статутом. Дисциплінарне стягнення, накладене з порушенням вимог цього Статуту, скасовується начальником, який його наклав, або старшим прямим начальником. Старший прямий начальник має право протягом одного місяця з дня оголошення особі рядового або начальницького складу наказу про накладення дисциплінарного стягнення посилити, а протягом року - пом'якшити чи скасувати дисциплінарне стягнення, накладене підлеглим йому начальником, якщо встановлено, що воно не відповідає тяжкості вчиненого проступку.

Такі дисциплінарні стягнення, як звільнення з органів внутрішніх справ, звільнення з посади, пониження в спеціальному званні на один ступінь, накладаються начальниками, яким надано право прийняття на службу до органів внутрішніх справ, призначення на посаду, присвоєння спеціального звання.

Відповідно до статті 14, з метою з'ясування всіх обставин дисциплінарного проступку, учиненого особою рядового або начальницького складу, начальник призначає службове розслідування.

Службове розслідування має бути завершене протягом одного місяця з дня його призначення начальником. У разі необхідності цей термін може бути продовжено начальником, який призначив службове розслідування, або старшим прямим начальником, але не більш як на один місяць.

Забороняється проводити службове розслідування особам, які є підлеглими порушника, а також особам - співучасникам проступку або зацікавленим у наслідках розслідування. Розслідування проводиться за участю безпосереднього начальника порушника. Порядок проведення службового розслідування встановлюється міністром внутрішніх справ України.

Перед накладенням дисциплінарного стягнення начальник або особа, яка проводить службове розслідування, повинні зажадати від порушника

надання письмового пояснення. Небажання порушника надавати пояснення не перешкоджає накладенню дисциплінарного стягнення.

Про накладення дисциплінарного стягнення видається наказ, зміст якого оголошується особовому складу органу внутрішніх справ.

Ще більш цікаво врегульовані відносини внутрішньоорганізаційної відповідальності у Статуті служби цивільного захисту. Відповідно до цього статуту, начальник - особа молодшого, середнього, старшого або вищого начальницького складу, яка відповідно до службових повноважень має право віддавати (видавати) накази чи розпорядження, застосовувати заохочення та накладати дисциплінарні стягнення або порушувати клопотання про це перед старшим прямим начальником. Начальник, якому особи рядового і начальницького складу підпорядковані по службі хоча б тимчасово, якщо про це оголошено наказом, вважається прямим. Найближчий за посадою до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником.

Дисциплінарні стягнення накладаються на осіб рядового і начальницького складу за порушення ними службової дисципліни.

Відповідно до статей 68-70 цього Статуту, на осіб рядового і начальницького складу за порушення службової дисципліни можуть накладатися такі види дисциплінарних стягнень: 1) зауваження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) попередження про неповну службову відповідність; 5) звільнення зі служби у зв'язку з систематичним невиконанням умов контракту чи через службову невідповідність.

На осіб начальницького складу за порушення службової дисципліни, крім зазначених у пункті 68 цього Статуту, можуть накладатися дисциплінарні стягнення у вигляді: 1) звільнення з посади; 2) пониження у спеціальному званні на один ступінь.

Прямі начальники, які займають посади, передбачені штатним розписом для осіб молодшого начальницького складу, за вчинення дисциплінарних правопорушень мають право накладати на підлеглих

дисциплінарне стягнення у вигляді зауваження. Прямі начальники, які займають посади, передбачені штатним розписом для осіб середнього, старшого та вищого начальницького складу, мають право накладати на підлеглих дисциплінарні стягнення, передбачені пунктами 68-70 цього Статуту, в обсязі, визначеному керівником спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань цивільного захисту. Право притягати до дисциплінарної відповідальності осіб вищого начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту має керівник спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань цивільного захисту.

У разі якщо за ступенем тяжкості вчиненого підлеглим дисциплінарного правопорушення начальник визнає надані йому цим Статутом повноваження недостатніми для накладення відповідного дисциплінарного стягнення, він порушує перед старшим прямим начальником клопотання про накладення стягнення на винну особу. Начальник, який перевищив надане йому право накладати дисциплінарні стягнення, несе відповідальність згідно з цим Статутом та законом.

Старший начальник не має права скасовувати або пом'якшувати дисциплінарне стягнення, накладене молодшим начальником, через суворість стягнення, якщо молодший начальник не перевищив своїх повноважень, а накладене дисциплінарне стягнення відповідає тяжкості вчиненого дисциплінарного правопорушення. Старший начальник має право посилити дисциплінарне стягнення, накладене підлеглим йому молодшим начальником, якщо встановлено, що воно не відповідає тяжкості вчиненого дисциплінарного правопорушення, або скасувати дисциплінарне стягнення, якщо визнає, що воно накладено безпідставно.

Проаналізувавши нормативні конструкції внутрішньоорганізаційної відповідальності, можна зробити ще один цікавий висновок. Виконання заходів цього типу юридичної відповідальності не потребує застосування примусових заходів. Правові наслідки застосування дисциплінарних стягнень

виникають у особи, до якої вони застосовані, так би мовити, автоматично, із правового акта, яким оформлено застосування відповідного стягнення. З огляду на це, не потребують окремого регулювання питання виконання дисциплінарних стягнень. Відтак, до провадження по застосуванню цих стягнень непотрібно залучати інших суб'єктів, які не знаходяться в одній організаційній структурі з суб'єктами, які застосовують стягнення і суб'єктами до яких застосовують стягнення.

До позаорганізаційної відповідальності слід відносити адміністративну відповідальність за КУпАП, відповідальність суб'єктів господарювання передбачену Законами України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудування», «Про захист економічної конкуренції», «Про рекламу», «Про захист прав споживачів» тощо.

Більшість нормативних конструкцій юридичної відповідальності в адміністративному праві може бути чітко віднесена до одного із двох розглянутих вище типів юридичної відповідальності. Проте, існують такі нормативні конструкції юридичної відповідальності, коли важко зробити висновок про характер відносин між сторонами відповідних відносин. Прикладом тут можуть служити норми Кримінально-виконавчого кодексу України.

Кримінально-виконавчим кодексом України передбачено низку стягнень, які можуть бути застосовані адміністрацією установ виконання покарань до осіб засуджених за вчинення злочинів. Так, відповідно до статті 68 Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК), до засуджених до обмеження волі, які порушують трудову дисципліну і встановлений порядок відбування покарання, адміністрація виправного центру може застосовувати такі заходи стягнення: попередження; догана; сувора догана; заборона проживати поза гуртожитком строком до трьох місяців; заборона виходу за межі виправного центру у вільний від роботи час на строк до трьох місяців; поміщення в дисциплінарний ізолятор строком до десяти діб. Відповідно до статті 132 КВК, за порушення встановленого порядку відбування покарання

до засуджених до побавлення волі можуть застосовуватися такі заходи стягнення: попередження; догана; сувора догана; дисциплінарний штраф у сумі до двох мінімальних розмірів заробітної плати; скасування поліпшених умов тримання, передбачених статтями 138-140 і 143 цього Кодексу; поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до п'ятнадцяти діб, а засуджених жінок - до десяти діб; поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, в карцер без виведення на роботу на строк до п'ятнадцяти діб; переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців.

Відповідно до статті 135 КВК, правом застосовувати заходи заохочення і стягнення, передбачені статтями 130 і 132 цього Кодексу, користуються начальник колонії або особа, яка виконує його обов'язки, а також його прямі начальники. Заходи заохочення і стягнення можуть застосовувати також заступник начальника колонії, начальник відділення соціально-психологічної служби колонії в межах, передбачених частинами другою і третьою цієї статті. Заступник начальника колонії користується таким же, як і начальник цієї колонії, правом застосовувати заходи заохочення і стягнення, за винятком накладення дисциплінарного штрафу, скасування поліпшених умов тримання, поміщення засудженого в дисциплінарний ізолятор або карцер, переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери). Начальник відділення соціально-психологічної служби колонії має право застосовувати в усній формі такі заходи заохочення і стягнення: подяка, дострокове зняття раніше накладеного ним стягнення; попередження, догана.

В.В. Середа відносить відповідні відносини до дисциплінарної відповідальності в публічно-правових відносинах [167] з чим варто

погодитись і що дає змогу розглядати зазначені відносини відповідальності в рамках адміністративного права. Проте виникає питання, чи можна вважати відносини між адміністрацією установ виконання покарань і засудженими особами внутрішньоорганізаційними, чи їх треба розглядати як позаорганізаційні?

Те, що адміністрація установ виконання покарань має по відношенню до засуджених владні повноваження, не викликає сумніву і це підтверджується положеннями статті 9 КВК, відповідно до якої засуджені зобов'язані: виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб; виконувати встановлені законодавством вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань; ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених; з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань.

Невиконання засудженими своїх обов'язків і встановлених законодавством вимог адміністрації органів і установ виконання покарань тягне за собою встановлену законом відповідальність.

Але, на нашу думку, ці відносини не можна вважати а ні внутрішньоорганізаційними, а ні позаорганізаційними.

Для визнання відносин внутрішньоорганізаційними, необхідно, щоб їх сторони були елементами відповідної спільної організаційної структури, тобто займали у цій структурі відповідні посади. Це властиво, наприклад, для дисциплінарної відповідальності державних службовців, коли керівник накладає дисциплінарне стягнення на підлеглу по службі особу, причому обидва вони займають відповідні посади в одному державному органі чи його апараті. Керівник може накласти дисциплінарне стягнення і на інших осіб, які працюють у цьому органі чи його апараті, наприклад на прибиральницю чи сантехніка, але ці відносини будуть відноситися до сфери не адміністративного, а трудового права.

Те саме стосується і внутрішньоорганізаційної відповідальності за дисциплінарними статутами.

Відносини позаорганізаційної відповідальності навпаки передбачають відсутність організаційного зв'язку між суб'єктом адміністративної юрисдикції та особою, що притягується до адміністративної відповідальності. Так, між працівником ДАІ, який розглядає справу про адміністративне правопорушення у сфері правил дорожнього руху і водієм, який вчинив це правопорушення, немає жодних організаційних стосунків.

Що ж стосується відносин адміністрації установ виконання покарань і засуджених, то з одного боку їх учасники знаходяться в рамках однієї організаційної структури, а з іншого боку їх відносини не носять характеру організаційного підпорядкування, оскільки засуджений не є елементом організаційної структури установи виконання покарань. Зміст відносин між адміністрацією виконання покарань та засудженими, які утримуються у відповідній установі визначається режимом утримання або, іншими словами, режимом виконання відповідного покарання. При цьому адміністрація установи має забезпечувати цей режим, а засуджений дотримуватись вимог цього режиму.

Відповідно до статті 102 КВК, режим у виправних і виховних колоніях - це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених.

Всі відносини між адміністрацією установ виконання покарань та засудженими обумовлюються не специфікою організації ної структури, а вимогами режиму, які встановлені для різних видів установ виконання покарань. Відтак можна вести мову про специфічний тип організаційної відповідальності, яку умовно позначити як «режимна відповідальність».

Крім вищезазначених організаційних типів юридичної відповідальності в адміністративному праві можна виділити ще один тип, який умовно можна позначити, як «корпоративна відповідальність».

Прикладами тут можуть служити нормативні конструкції дисциплінарної відповідальності прокурорів та суддів.

Відповідно до статті 43 Закону України «Про прокуратуру», прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з таких підстав: 1) невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків; 2) необґрунтоване зволікання з розглядом звернення; 3) розголошення таємниці, що охороняється законом, яка стала відомою прокуророві під час виконання повноважень; 4) порушення встановленого законом порядку подання декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру; 5) вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури; 6) систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики; 7) порушення правил внутрішнього службового розпорядку; 8) втручання чи будь-який інший вплив прокурора у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, у службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб чи суддів, у тому числі шляхом публічних висловлювань стосовно їх рішень, дій чи бездіяльності, за відсутності при цьому ознак адміністративного чи кримінального правопорушення; 9) публічне висловлювання, яке є порушенням презумпції невинуватості.

Статтею 44 цього ж закону встановлено, що дисциплінарне провадження здійснюється Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів, а статтею 73 визначено, що Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів є колегіальним органом, який відповідно до повноважень, передбачених цим Законом, визначає рівень фахової підготовки осіб, які виявили намір зайняти посаду прокурора, та вирішує питання щодо

дисциплінарної відповідальності, переведення та звільнення прокурорів з посади. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, самостійний баланс та рахунки в органах Державного казначейства України. Порядок роботи Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів визначається положенням, прийнятим всеукраїнською конференцією працівників прокуратури.

До складу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів входять одинадцять членів, які є громадянами України, мають вищу юридичну освіту та стаж роботи в галузі права не менше десяти років, з яких:

- 1) п'ять прокурорів призначає всеукраїнська конференція працівників прокуратури;
- 2) дві особи (вчених) призначає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ;
- 3) одну особу (адвоката) призначає з'їзд адвокатів України;
- 4) три особи призначає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини за погодженням з комітетом Верховної Ради України, до предмету відання якого належить організація та діяльність органів прокуратури.

Відповідно до статті 49, на прокурора можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: 1) догана; 2) заборона на строк до одного року на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи на призначення на вищу посаду в органі прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду (крім Генерального прокурора України); 3) звільнення з посади в органах прокуратури.

Що стосується відповідальності суддів, то відповідно Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з підстав визначених у статті 92. Дисциплінарне провадження щодо судді - це процедура розгляду звернення з метою встановлення обставин, що можуть бути підставою дисциплінарної відповідальності судді.

Відповідно до статті 94 цього закону, дисциплінарне провадження щодо судді здійснюють:

1) Вища кваліфікаційна комісія суддів України - щодо суддів місцевих та апеляційних судів;

2) Вища рада юстиції - щодо суддів вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України.

Дисциплінарне провадження щодо судді передбачає здійснення перевірки даних про наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, вирішення питання про відкриття дисциплінарної справи чи відмову в її відкритті, розгляд дисциплінарної справи і прийняття рішення.

Відповідно до статті 100 Вища кваліфікаційна комісія суддів України є постійно діючим органом у системі судустрою України. Вища кваліфікаційна комісія суддів України є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, самостійний баланс та рахунки в органах Державної казначейської служби України. Порядок роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України визначається цим Законом. Вища кваліфікаційна комісія суддів України більшістю голосів від її складу, передбаченого законом, затверджує регламент, що визначає порядок роботи Комісії в межах, установлених цим Законом.

Склад Вищої кваліфікаційної комісії суддів України визначено статтею 102 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». До складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України обираються (призначаються) чотирнадцять членів, які є громадянами України, мають повну вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менше п'ятнадцяти років. Вища кваліфікаційна комісія суддів України діє у складі двох палат - кваліфікаційної та дисциплінарної. До складу Комісії обираються (призначаються):

1) з'їздом суддів України - по чотири члени дисциплінарної і кваліфікаційної палат з числа суддів, обраних на посаду судді безстроково або суддів у відставці;

2) з'їздом представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ - по одному члену дисциплінарної і кваліфікаційної палат;

3) з'їздом адвокатів України - по одному члену дисциплінарної і кваліфікаційної палат;

4) Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини - один член дисциплінарної палати з числа осіб, які не є суддями;

5) Головою Державної судової адміністрації України - один член кваліфікаційної палати з числа осіб, які не є суддями.

Специфікою відповідальності прокурорів та суддів у наведених прикладах є те, що застосування до них стягнень здійснюється органами, з якими вони не знаходяться в жодному організаційному підпорядкуванні. Більш того, в рамках здійснення професійної діяльності прокурорів та суддів зазначені органи, а саме Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів та Вища кваліфікаційна комісія суддів України, взагалі не мають владних повноважень стосовно відповідно прокурорів та суддів.

З іншого боку, більшість членів зазначених органів представляють особи, які є представниками відповідної професійної корпорації, прокурорської та суддівської, а решта так чи інакше мають відношення до цих корпорацій. Крім того, представників у дані органи висувають через відповідні органи прокурорського чи суддівського самоврядування самі ті особи, які можуть потім стати потенційними суб'єктами відповідальності. У цьому власне і полягає типологічна відмінність відповідальності корпоративного типу.

2.4. Санкційні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві

Попри важливість інших типологічних характеристик юридичної відповідальності, найважливішою залишається та, яка визначає характер впливу на правопорушника заходів відповідальності за допомогою яких власне і досягається мета юридичної відповідальності. Відтак є можливим здійснити групування проявів юридичної відповідальності за ключовими характеристиками стягнень або санкцій, які виступають мірою юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Заходи впливу фінансового характеру є найбільш розповсюдженими проявами юридичної відповідальності в адміністративному праві. Найчастіше такі заходи позначаються терміном «фінансові санкції». Термін фінанси (франц. *finance*, лат. *finantia* – платіж) означає сукупність усіх грошових коштів, що є у розпорядженні підприємства, держави тощо; система їх формування, розподілу та використання. У більш широкому розумінні – це кошти, гроші, грошові справи [175, с.900].

Відтак буде правильним стверджувати, що фінансові санкції – це будь які заходи впливу які мають грошовий вираз. Такої думки дотримуються і вчені. Так, Р.А. Усенко зазначає: «... в усіх випадках фінансові санкції виступають як міра юридичної відповідальності, яка застосовується за правопорушення в найрізноманітніших сферах. При цьому слід звернути увагу на один важливий момент: термін «фінансові санкції» завжди використовується як узагальнюючий для позначення примусових заходів впливу, зміст яких полягає у позбавленні правопорушника певної суми грошей, а конкретні види фінансових санкцій визначаються залежно від способу обчислення, а іноді від особливостей застосування тих чи інших ознак» [178, с.24].

Найбільш поширеними формами фінансових санкцій є штраф і пеня. Різниця між ними полягає в тому, що розмір штрафу, як правило, виражається у сумі грошей, яка розраховується за певними правилами відносно визначеної у законі бази, а розмір пені завжди є пропорційним строку, протягом якого вона застосовується

В КУпАП штрафи розраховуються відносно неоподаткованого мінімуму доходів громадян, який досі дорівнює 17 гривням, хоча законодавство про визначення саме такого розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян вже давно втратило чинність.

Досить часто базою для визначення розміру штрафів є мінімальна заробітна плата. Такий підхід, зокрема, використовується у Законах України «Про заборону грального бізнесу в Україні» та «Про державні лотереї в Україні».

Для визначення розміру штрафу, що накладається на юридичних осіб, крім традиційного для фізичних осіб визначення розміру штрафу на основі неоподаткованого мінімуму доходів громадян, використовуються різні бази, зміст яких поставлено у залежність або від параметрів господарської діяльності юридичної особи, або від результатів її протиправної діяльності. Так наприклад, розмір штрафів, що накладаються Антимонопольним комітетом України на суб'єктів господарювання відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції», розраховується у відсотках від доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф.

У Законі України «Про рекламу» розміри штрафів визначаються кратно від вартості або виготовленої реклами, або розповсюдженої реклами. У Законі України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування», штрафи визначаються у відсотках до вартості виконаних з порушеннями робіт, у відсотках до вартості розробленої документації, відсотках до вартості

реалізованої продукції, відсотках до вартості об'єктів, у розмірі плати за видачу ліцензій на відповідний вид господарської діяльності у будівництві. Відповідно до Закону України “Про ціни і ціноутворення” штрафи стягуються у розмірі кратному сумі необгрунтовано одержаної виручки, згідно з Законом України “ Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні - у відсотках прибутку (надходжень), одержаних в результаті неправомірних дій тощо. В окремих випадках, як наприклад у Законі України „Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів”, розмір штрафу встановлюється просто у гривнях.

Значно рідше за штраф у законодавстві зустрічається така форма фінансових санкцій як пеня. Пеня, як фінансова санкція, що застосовується в адміністративному порядку, зокрема використовується згідно з вимогами податкового законодавства.

Так, відповідно до положень Податкового кодексу України, пеня, визначена підпунктом 129.1.1 пункту 129.1 цієї статті, нараховується на суму податкового боргу (включаючи суму штрафних санкцій за їх наявності та без урахування суми пені) із розрахунку 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України, діючої на день виникнення такого податкового боргу або на день його (його частини) погашення, залежно від того, яка з величин таких ставок є більшою, за кожний календарний день прострочення у його сплаті.

Пеня, визначена підпунктом 129.1.2 пункту 129.1 цієї статті, нараховується із розрахунку 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України, діючої на день заниження.

Пеня, визначена підпунктом 129.1.3 пункту 129.1 цієї статті, нараховується із розрахунку 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України, діючої на день виплати (нарахування) доходів на користь платників податків - фізичних осіб.

Зазначений розмір пені застосовується щодо всіх видів податків, зборів та інших грошових зобов'язань, крім пені, яка нараховується за порушення строку розрахунку у сфері зовнішньоекономічної діяльності, що встановлюється відповідним законодавством.

Відповідно до п.7 статті 14 Закону України „Про державний матеріальний резерв”, у разі виявлення фактів оформлення безтоварних операцій із закладення матеріальних цінностей до державного резерву підприємства, установи і організації - відповідальні зберігачі сплачують штраф у розмірі 100 відсотків вартості не закладених до державного резерву матеріальних цінностей, а також пеню за кожний день прострочення з моменту оформлення зазначених операцій до фактичного закладення матеріальних цінностей до державного резерву. П.8 передбачено, що за несвоєчасне повернення до державного резерву позичених матеріальних цінностей одержувач сплачує штраф у розмірі 100 відсотків вартості неповернених матеріальних цінностей і пеню за кожний день прострочення до повного виконання зобов'язання. Аналогічним чином у п.п. 9, 10, 14 та 15 цієї статті за різноманітні порушення передбачено застосування фінансових санкцій у вигляді пені.

Відповідно до змісту вказаних санкцій можна виділити такий санкційний тип юридичної відповідальності, як фінансова відповідальність.

Слід зазначити, що у сучасній правовій науці фінансова відповідальність розглядається, як правило в рамках фінансового права. Як стверджує А.Й. Іванський, фінансово-правова відповідальність – це державний осуд, що має прояв з точки зору суб'єктивного права як нормативний, формально визначений у фінансовому праві, гарантований і забезпечений фінансово-правовим примусом юридичний обов'язок зазнавати правопорушником заходів державного примусу у вигляді фінансових санкцій (штраф, пеня) за вчинене ним правопорушення у сфері фінансової діяльності [55, с.12].

В даному випадку незрозуміло, чому зазначений автор звужує фінансову відповідальність тільки до меж фінансового права, адже навіть поверхневий огляд законодавства свідчить про те, що застосування фінансових санкцій в адміністративному порядку притаманно величезній кількості законів, які не мають жодного відношення до фінансового права. Більш того, у зазначеній праці А.Й. Іванський уникає порівняння фінансової відповідальності з адміністративною, хоча й здійснює її порівняння із конституційною, кримінальною, дисциплінарною та цивільно-правовою.

В окремих наукових працях фінансова відповідальність взагалі не пов'язується із характером санкцій, у застосуванні яких полягає її сутність. Так, І.А. Сікорська розглядаючи особливості фінансово-правової відповідальності за порушення бюджетного законодавства відзначає такі її особливості: більшість заходів фінансово-правової відповідальності за бюджетні правопорушення не носять штрафного характеру; наявність специфічного кола суб'єктів; застосовується в основному під час третьої стадії бюджетного процесу – виконання бюджету; процесуальні форми її застосування мають досить спрощений характер порівняно з іншими [169, с.6].

З прийняттям Податкового кодексу України певною мірою відбулася інституалізація фінансової відповідальності. Так, у статті 111 Податкового кодексу України зазначено, що за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, застосовуються такі види юридичної відповідальності: фінансова; адміністративна; кримінальна.

Фінансова відповідальність за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства встановлюється та застосовується згідно з цим Кодексом та іншими законами. Фінансова відповідальність застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені.

Власне із наведеної норми зовсім не слідує, що фінансова відповідальність є виключно інститутом фінансового права, проте залишається невідомим, чим відрізняється фінансова відповідальність від адміністративної хоча б на концептуальному рівні.

Але, варто зазначити, що у межах цього дослідження фінансова відповідальність виділяється виключно як санкційний тип юридичної відповідальності в адміністративному праві і виключно на підставі характеристики змісту відповідних санкцій. Тому немає сенсу у порівнянні її з видами відповідальності, які є результатом класифікації відповідних відносин за комплексом ознак.

Наступною групою санкцій, на підставі яких можна виокремити певний санкційний тип юридичної відповідальності в адміністративному праві є майнові санкції. До таких, у першу чергу, слід віднести конфіскацію та оплатне вилучення.

Відповідно до статті 28 КУпАП, оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в його примусовому вилученні за рішенням суду і наступній реалізації з передачею вирученої суми колишньому власникові з відрахуванням витрат по реалізації вилученого предмета. Оплатне вилучення, як правило, застосовується стосовно зброї або транспортних засобів, які стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення.

Відповідно до статті 29 КУпАП, конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в примусовій безоплатній передачі цього предмета у власність держави за рішенням суду. Конфісковано може бути лише предмет, який є у приватній власності порушника, якщо інше не передбачено законами України.

Крім КУпАП конфіскація як адміністративне стягнення передбачена Митним кодексом України, відповідно до статті 465 якого, конфіскація як

адміністративне стягнення за порушення митних правил полягає у примусовому вилученні товарів, транспортних засобів, зазначених у пункті 3 статті 461 цього Кодексу, і безоплатній передачі їх у власність держави. При цьому моторні транспортні засоби та несамохідні транспортні засоби, що буксируються ними, розглядаються як самостійні об'єкти конфіскації. Конфіскація може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, що визначаються цим Кодексом та іншими законами України. Конфіскація товарів, транспортних засобів, зазначених у пункті 3 статті 461 цього Кодексу, застосовується незалежно від того, чи є ці товари, транспортні засоби власністю особи, яка вчинила правопорушення.

Конфіскація як заход відповідальності передбачена й іншими законами. Так, статтями 22 і 24 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України передбачено конфіскацію засобів і знарядь, із застосуванням яких вчинено порушення, а статтею 26 - конфіскацію морського, повітряного судна або споруди, з якої вчинено забруднення. Відповідно до Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» конфіскації підлягає обладнання, яке використовувалось для організації і проведення азартних ігор.

Ще одним різновидом заходів відповідальності майнового характеру, що застосовуються до юридичних осіб є вилучення прибутку (доходу) або інших незаконно отриманих сум. Так, згідно зі статтею 14 Закону України «Про ціни і ціноутворення», вся необґрунтовано одержана підприємством, організацією сума виручки в результаті порушення державної дисципліни цін та діючого порядку визначення вартості будівництва, що здійснюється із залученням коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, а також коштів державних підприємств, установ та організацій підлягає вилученню в доход відповідного бюджету залежно від підпорядкованості підприємства, організації.

Виокремлення зазначених санкцій дає можливість виділити і такий санкційний тип юридичної відповідальності, як майнова відповідальність.

Що стосується заходів впливу організаційно-статусного характеру, то до них слід віднести такі, застосування яких призводить до зміни у правовому статусі особи, що вчинила передбачене законом правопорушення. Безпосередній вплив на правовий статус правопорушника здійснюється шляхом позбавлення його частини суб'єктивних прав, що йому належали і були набуті у спеціальний спосіб.

Для фізичних осіб такими, зокрема, є право на керування транспортним засобом та право полювання. Так, відповідно до статті 30 КУпАП, позбавлення наданого даному громадянину права полювання застосовується на строк до трьох років за грубе або систематичне порушення порядку користування цим правом. Позбавлення наданого даному громадянину права керування транспортними засобами застосовується на строк до трьох років за грубе або повторне порушення порядку користування цим правом або на строк до десяти років за систематичне порушення порядку користування цим правом. Позбавлення права керування засобами транспорту не може застосовуватись до осіб, які користуються цими засобами в зв'язку з інвалідністю, за винятком випадків керування в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а також у разі невиконання вимоги працівника міліції про зупинку транспортного засобу, залишення на порушення вимог встановлених правил місця дорожньо-транспортної пригоди, учасниками якої вони є, ухилення від огляду на наявність алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Позбавлення права полювання не може застосовуватись до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування.

До цієї ж групи заходів можна віднести передбачені Кримінально-виконавчим кодексом України позбавлення певних прав, наданих

засудженому, зокрема заборона проживати поза гуртожитком строком до трьох місяців;

заборона виходу за межі виправного центру у вільний від роботи час на строк до трьох місяців (стаття 68); скасування поліпшених умов тримання, передбачених статтями 138-140 і 143 цього Кодексу (стаття 132).

Аналогічними за змістом, але такими, що регламентуються окремими законами заходами організаційно-статусного характеру і застосовуються до фізичних осіб є позбавлення сертифікованого інженера-землевпорядника кваліфікаційного сертифіката відповідно до статті 68 Закону України «Про землеустрій» або позбавлення права на здійснення діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) відповідно до статті 109 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Заходами організаційно-статусного характеру слід також вважати передбачені різними дисциплінарними статутами стягнення, які призводять до змін у правовому статусі військовослужбовця чи працівника органів внутрішніх справ, а саме пониження в посаді; пониження військового або спеціального звання; звільнення з військової служби або з органів внутрішніх справ за службовою невідповідністю; позбавлення військового чи спеціального звання.

До заходів організаційно-статусного характеру, що застосовуються за вчинення правопорушень юридичними особами і пов'язані з обмеженням їх прав, відносяться зупинення дії або анулювання ліцензії на здійснення певного виду діяльності наданої юридичній особі, а також обмеження у здійсненні певних видів діяльності.

Так, відповідно до Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” встановлено, що анулювання ліцензії - це позбавлення ліцензіата органом ліцензування права на провадження певного виду господарської діяльності. Орган ліцензування приймає рішення про анулювання ліцензії протягом десяти робочих днів з дати

встановлення підстав для анулювання ліцензії, яке вручається (надсилається) ліцензіату із зазначенням підстав анулювання не пізніше трьох робочих днів з дати його прийняття.

В окремих нормативно-правових актах замість терміну “анулювання ліцензії” використовуються терміни “позбавлення ліцензії” або “відкликання ліцензії”. Так, відповідно до статті 16 Декрету Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю”, за невиконання уповноваженими банками обов'язків, передбачених пунктом 4 статті 4 та пунктом 2 статті 13 цього Декрету, застосовуються такі заходи відповідальності, як позбавлення генеральної ліцензії Національного банку України на право здійснення валютних операцій або штраф у розмірі, що встановлюється Національним банком України.

Окремим видом заходів організаційно-статусного характеру, пов'язаних з обмеженням прав юридичної особи є тимчасове зупинення дії ліцензії на певний вид діяльності. Так, наприклад, відповідно до статті 24 Закону України „Про електроенергетику”, однією із санкцій, що можуть застосовуватись національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, є зупинення дії ліцензії на здійснення здійснення господарської діяльності з постачання електричної енергії на відповідній території.

Крім зупинення дії ліцензії, обмеження права на здійснення певних видів діяльності може проявлятися і в інших формах. Так, відповідно до статті 37 Закону України „Про зовнішньоекономічну діяльність”, за порушення цього або пов'язаних з ним законів України до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності або іноземних суб'єктів господарської діяльності можуть бути застосовані спеціальні санкції, зокрема у вигляді застосування до конкретних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності індивідуального режиму ліцензування або тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності. Санкції, зазначені у цій статті, застосовуються центральним органом

виконавчої влади з питань економічної політики за рішенням судових органів України або за поданням органів державної податкової та контрольно-ревізійної служб, митних, правоохоронних органів, органів Антимонопольного комітету України, комісії з питань повернення в Україну валютних цінностей, що незаконно знаходяться за її межами, та Національного банку України.

Ще одним прикладом подібних заходів організаційно-статусного характеру можуть бути санкції, що застосовуються Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку і її територіальними відділеннями. Відповідно до статті 11 Закону України „Про державне регулювання ринку цінних паперів”, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку може зупиняти або анулювати ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку, яку було видано такому професійному учаснику фондового ринку

І, нарешті, ще один вид заходів організаційно-статусного характеру представляють примусова реорганізація юридичної особи або її ліквідація.

Примусова реорганізація, зокрема, передбачається Законом України „Про захист економічної конкуренції”. Так, відповідно до статті 53 Закону України „Про захист економічної конкуренції”, якщо суб'єкт господарювання зловживає монопольним (домінуючим) становищем на ринку, органи Антимонопольного комітету України мають право прийняти рішення про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище. В даному випадку примусова реорганізація відбувається і формі поділу.

Що стосується ліквідації юридичної особи, то відповідно до статті 33 Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”, юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам у результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації) або в результаті ліквідації за рішенням, прийнятим

засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженим ними органом, за судовим рішенням або за рішенням органу державної влади, прийнятим у випадках, передбачених законом. Тобто державна реєстрація припинення юридичної особи є необхідним наслідком її ліквідації.

Відтак, виділення групи санкцій організаційно-статусного характеру дає можливість виділити ще один санкційний тип юридичної відповідальності в адміністративному праві, а саме організаційно-статусну відповідальність.

Досить вагому групі санкцій складають заходи впливу особистісно-обмежувального характеру. Сутність цих санкцій полягає в обмеженні основних прав і свобод людини і громадянина як наслідок вчинення особою передбачених законом правопорушень. До таких заходів, у першу чергу, відноситься адміністративний арешт за КУпАП, а також заходи передбачені Кримінально-виконавчим кодексом України, зокрема поміщення в дисциплінарний ізолятор строком до десяти діб (стаття 68); поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до п'ятнадцяти діб, а засуджених жінок - до десяти діб; поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, в карцер без виведення на роботу на строк до п'ятнадцяти діб; переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців (стаття 132).

Відповідно до статті 32 КУпАП, адміністративний арешт встановлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до п'ятнадцяти діб. Адміністративний арешт призначається районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею). Адміністративний арешт не може

застосовуватись до вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до дванадцяти років, до осіб, які не досягли вісімнадцяти років, до інвалідів першої і другої груп. Адміністративний арешт за своїм змістом є короткочасним позбавленням волі для особи.

Відносно виділення останніх двох груп заходів відповідальності слід зазначити, що дещо подібні критерії використовувались представниками науки адміністративного права для групування адміністративних стягнень. Так, О.М. Якуба виділяла, серед інших, стягнення, що звертаються на особу порушника – адміністративний арешт, виправні роботи, тимчасове позбавлення спеціальних прав [195, с.169]. У свою чергу, Г.П. Бондаренко, виділяв адміністративні стягнення, що позбавляють правопорушника конкретних прав та адміністративні стягнення, що обмежують свободу правопорушника (виправні роботи, адміністративний арешт) [29].

І, нарешті, останнім типом досліджуваних заходів є заходи морально-психологічного впливу, тобто такі, виконання яких взагалі не потребує жодного виконання, а їх вплив має переважно інформаційний характер і звертає увагу правопорушника на неприпустимість протиправної поведінки у майбутньому.

До таких можна віднести передбачені КУпАП, дисциплінарними статутами та іншими законами стягнення у вигляді попередження, зауваження, догани, суворої догани, попередження про неповну службу відповідність.

Відповідно до статті 26 КУпАП, попередження як захід адміністративного стягнення виноситься в письмовій формі. У передбачених законом випадках попередження фіксується іншим установленим способом. Закон не встановлює в чому полягає зміст попередження як адміністративного стягнення, але виходячи із його назви та завдань адміністративної відповідальності можна висловити припущення про те, що змістом цього виду адміністративного стягнення є попередження особи, що вчинила адміністративне правопорушення про неприпустимість подібної

поведінки у майбутньому. Це припущення представляється правильним з огляду на те, що відповідно до статті 463 Митного кодексу України, попередження як адміністративне стягнення за порушення митних правил є офіційним попередженням правопорушника стосовно недопустимості таких діянь у майбутньому. Аналогія між попередженням за КУпАП та попередженням за Митним кодексом України є очевидною, тому навряд чи є можливим інше трактування змісту попередження як адміністративного стягнення.

Відтак можна виокремити ще один санкційний тип юридичної відповідальності в адміністративному праві, а саме морально-психологічну відповідальність.

Із усього спектру стягнень і санкцій, що представляють собою міру юридичної відповідальності в адміністративному праві залишилися такі, які пов'язані із виникненням у особи, що притягується до відповідальності додаткових обов'язків нематеріального характеру. Це стосується адміністративних стягнень у вигляді громадських та виправних робіт за КУпАП, а також призначення поза чергою в наряд на роботу відповідно до Дисциплінарного статуту Збройних сил України.

Перш за все слід звернути увагу на природу кожного з цих видів стягнень.

Відповідно до статті 31 КУпАП виправні роботи застосовуються на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, і з відрахуванням до двадцяти процентів її заробітку в доход держави. Виправні роботи призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею).

Зі змісту даної норми випливає, що виконання адміністративного стягнення у вигляді виправних робіт не передбачає виконання правопорушником додаткових трудових функцій чи виконання якихось особливих робіт, відмінних від виконання його службових чи професійних обов'язків. За суттю все стягнення зводиться лише до фінансової санкції у

вигляді відрахування до двадцяти процентів заробітку в доход держави строком до двох місяців. Відтак виправні роботи в їх існуючому вигляді слід віднести до фінансових санкцій і констатувати, що застосування адміністративного стягнення у вигляді виправних робіт відноситься до фінансової відповідальності в розумінні нашої типології.

На відміну від виправних робіт, відповідно до статті 30-1 КУпАП, громадські роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Громадські роботи призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) на строк від двадцяти до шістдесяти годин і відбуваються не більш як чотири години на день.

В даному випадку у особи, до якої застосовано стягнення у вигляді громадських робіт виникає додатковий трудовий обов'язок, причому виконання цього обов'язку є безоплатним. Оскільки до структури правового статусу особи входять і суб'єктивні права, і юридичні обов'язки, то виникнення нового юридичного обов'язку означає зміни у правовму статусі. Відтак стягнення у вигляді громадських робіт відноситься до санкцій організаційно-статусного характеру, а їх застосування є проявом організаційно-статусного типу відповідальності.

Те саме можна сказати й про стягнення у вигляді призначення поза чергою в наряд на роботу відповідно до Дисциплінарного статуту Збройних сил України.

2.5 Нетипові нормативні конструкції юридичної відповідальності

Як і у будь-яких інших типологічних дослідженнях складних соціальних явищ, при типологічному дослідженні юридичної відповідальності в адміністративному праві виявляються такі нормативні конструкції, які за оермими типологічними характеристиками не можуть бути віднесені до виділених типів юридичної відповідальності. В той самий час на їх підставі є недоцільним виділяти окремий тип відповідальності, оскільки така нормативна конструкція зустрічається тільки в одному законі і в силу цього не є типовою. Відтак можна стверджувати про наявність нетипових нормативних конструкцій юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Яскравим прикладом такої конструкції є відповідальність за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, передбачена Законом України «Про захист економічної конкуренції». Що цікаво, представники науки господарського права, досліджуючи питання відповідальності за порушення законодавства про захист конкуренції обходять увагою питання правової природи цієї відповідальності та оцінки її процесуальної конструкції [191].

Більш точно можна сказати, в рамках здійснення типології за організаційною ознакою чи за санкційною ознакою, проблем не виникає. Відповідно до статті 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції», органи Антимонопольного комітету України накладають штрафи на об'єднання, суб'єктів господарювання:

юридичних осіб;

фізичних осіб;

групу суб'єктів господарювання - юридичних та/або фізичних осіб, що відповідно до статті 1 цього Закону визнається суб'єктом господарювання, у випадках, передбачених частиною четвертою цієї статті.

За порушення, передбачені:

пунктами 1, 2 та 4 статті 50 цього Закону, накладаються штрафи у розмірі до десяти відсотків доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. У разі наявності незаконно одержаного прибутку, який перевищує десять відсотків зазначеного доходу (виручки), штраф накладається у розмірі, що не перевищує потрібного розміру незаконно одержаного прибутку. Розмір незаконно одержаного прибутку може бути обчислено оціночним шляхом;

пунктами 5, 8, 10, 11, 12 та 19 статті 50 цього Закону, накладаються штрафи у розмірі до п'яти відсотків доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф;

пунктами 9, 13-18 статті 50 цього Закону, накладаються штрафи у розмірі до одного відсотка доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф.

Відповідно до статті 53 цього ж закону, якщо суб'єкт господарювання зловживає монопольним (домінуючим) становищем на ринку, органи Антимонопольного комітету України мають право прийняти рішення про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище.

Таким чином, юридична відповідальність за Законом України «Про захист економічної конкуренції» відноситься до позаорганізаційного типу відповідальності, оскільки застосування відповідних санкцій здійснюється органами Антимонопольного комітету України, який є органом виконавчої влади, а суб'єкти господарювання не знаходяться з ним у відносинах організаційного підпорядкування.

Виходячі зі змісту санкцій, зазначена відповідальність відноситься до фінансової відповідальності у разі застосування штрафу, або до організаційно-статусної у разі застосування примусового поділу.

В той самий час процесуальна конструкція відповідальності за Законом України «Про захист економічної конкуренції» не дає можливості віднести її до жодного виділеного процесуального типу відповідальності в адміністративному праві.

Перша особливість процесуальної конструкції юридичної відповідальності за Законом України «Про захист економічної конкуренції» полягає в тому, що провадження у справі про порушення законодавства про захист економічної конкуренції містить лише одну стадію – розгляд справи, а здійснюється воно від початку і до кінця одним суб'єктом.

Відповідно до статей 35-37 Закону України «Про захист економічної конкуренції», розгляд справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції починається з прийняття розпорядження про початок розгляду справи та закінчується прийняттям рішення у справі. При розгляді справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи Антимонопольного комітету України: збирають і аналізують документи, висновки експертів, пояснення осіб, іншу інформацію, що є доказом у справі, та приймають рішення у справі в межах своїх повноважень; отримують пояснення осіб, які беруть участь у справі, або будь-яких осіб за їх клопотанням чи з власної ініціативи.

Органи Антимонопольного комітету України розпочинають розгляд справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції за:

заявами суб'єктів господарювання, громадян, об'єднань, установ, організацій про порушення їх прав внаслідок дій чи бездіяльності, визначених цим Законом як порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

поданнями органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю про порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

власною ініціативою органів Антимонопольного комітету України.

У разі надходження від заявника клопотання про можливість настання негативних наслідків, пов'язаних із поданням заяви, та з метою захисту його інтересів розгляд справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції розпочинається за власною ініціативою органів Антимонопольного комітету України.

У разі виявлення ознак порушення законодавства про захист економічної конкуренції, в тому числі наслідків такого порушення, органи Антимонопольного комітету України приймають розпорядження про початок розгляду справи. Розпорядження про початок розгляду справи надсилається відповідачу протягом трьох робочих днів з дня його прийняття. У разі коли відповідача визначено після початку розгляду справи, йому протягом трьох робочих днів надсилається розпорядження про залучення до участі у справі як відповідача разом з розпорядженням про початок розгляду справи. Повідомлення про початок розгляду справи надсилається заявнику та третім особам.

Друга особливість процесуальної конструкції юридичної відповідальності за Законом України «Про захист економічної конкуренції» полягає в тому, що склад суб'єктів провадження у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції сформовано за принципами судочинства. Крім органів Антимонопольного комітету України, які власне здійснюють розгляд справи, статтею 39 Закону України «Про захист економічної конкуренції» визнаено осіб, які беруть участь у справі. Зокрема, особами, які беруть участь у справі, визнаються: сторони, треті особи, їх представники.

Сторонами у справі є відповідач і заявник (у разі якщо справу розпочато за відповідною заявою).

Заявником є особа, яка подала заяву, подання про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Відповідачем є особа, щодо якої здійснюється розгляд справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Третьою особою є особа, залучена до участі у справі у зв'язку з тим, що рішення може суттєво зачепити її права та інтереси, охоронювані цим Законом. Про визнання третьою особою органами Антимонопольного комітету України приймається розпорядження, про що повідомляються особи, які беруть участь у справі.

Цікавим моментом тут є те, що особа, яка вчинила порушення законодавства про захист економічної конкуренції у даному процесі носить назву «відповідач». Більш того, як і у цивільному чи господарському судочинстві існує інститут заміни неналежного відповідача, оскільки частиною третьою статті 39 визначено, що, встановивши, що як відповідач до участі у справі повинна бути залучена інша особа, органами Антимонопольного комітету України приймається розпорядження про заміну відповідача або про залучення до участі у справі співвідповідачів, про що повідомляються особи, які беруть участь у справі.

Крім того, аналогічними із судочинством є права і обов'язки осіб, які беруть участь у справі. Відповідно до статті 40 згаданого закону, особи, які беруть (брали) участь у справі, мають право:

ознайомлюватися з матеріалами справи (крім інформації з обмеженим доступом, а також інформації, розголошення якої може завдати шкоди інтересам інших осіб, які беруть (брали) участь у справі, або перешкодити подальшому розгляду справи);

наводити докази, подавати клопотання, усні й письмові пояснення (заперечення), пропозиції щодо питань, які виносяться на експертизу;

одержувати копії рішень у справі (витяги з них, крім інформації з обмеженим доступом, а також інформації, розголошення якої може завдати шкоди інтересам інших осіб, які брали участь у справі);

оскаржувати рішення в порядку, визначеному законом.

Крім того, статтею 44 встановлено аналогічні судовим повноваження органів Антимонопольного комітету України стосовно вилучення доказів та накладення арешту. Відповідно до цієї статті, вилучення письмових та речових доказів, зокрема документів, предметів чи інших носіїв інформації, що можуть бути доказами чи джерелом доказів у справі про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проводиться на підставі розпорядження державного уповноваженого Антимонопольного комітету України чи голови територіального відділення особисто або уповноваженими ними працівниками Антимонопольного комітету України, його територіального відділення у випадках, якщо:

докази не було надано і є достатні підстави вважати, що документи, предмети чи інші носії інформації, які можуть бути доказами чи джерелом доказів у справі, знаходяться у певному місці;

існує загроза, що відповідні документи, предмети чи інші носії інформації можуть бути знищені.

У разі, коли вилучити докази немає можливості, державний уповноважений, голова територіального відділення Антимонопольного комітету України чи уповноважені ними працівники Антимонопольного комітету України, його територіального відділення накладають арешт на предмети, документи, інші носії інформації, що можуть бути доказами чи джерелом доказів у справі.

Вилучення чи накладення арешту на майно, предмети, документи, інші носії інформації проводиться у робочий час незалежно від їх місцезнаходження, в тому числі в службових приміщеннях та транспортних засобах, що належать суб'єкту господарювання, на робочих місцях працівників на підставі розпорядження державного уповноваженого чи голови територіального відділення Антимонопольного комітету України; у місцях проживання та інших володіннях осіб - на підставі рішення господарського суду.

Про вилучення чи накладення арешту на майно, предмети, документи, інші носії інформації складається протокол, в якому зазначаються дата його складання, прізвище та посада особи, яка провела вилучення, наклала арешт, перелік вилучених чи тих, на які накладено арешт, предметів, документів, інших носіїв інформації чи майна.

Третя особливість процесуальної конструкції юридичної відповідальності за Законом України «Про захист економічної конкуренції» полягає в тому, що у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи наділені повноваженнями, аналогічними повноваженням суду при забезпеченні позовів в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві, чого не зустрічається в адміністративних провадженнях щодо притягнення до юридичної відповідальності.

Так, відповідно до статті 47 Закону України «Про захист економічної конкуренції», у процесі розгляду справи органи Антимонопольного комітету України за поданою суб'єктом господарювання заявою про вжиття заходів для відвернення негативних та непоправних наслідків для суб'єктів господарювання внаслідок порушення законодавства про захист економічної конкуренції можуть прийняти попереднє рішення про:

заборону особі (відповідачу), в діях якої вбачаються ознаки порушення, вчиняти певні дії, в тому числі про блокування цінних паперів;

обов'язкове вчинення певних дій, якщо невідкладне вчинення цих дій є необхідним виходячи із законних прав та інтересів інших осіб.

Четверта особливість процесуальної конструкції юридичної відповідальності за Законом України «Про захист економічної конкуренції» полягає в тому, що за результатами розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи Антимонопольного комітету України можуть приймати рішення, які не стосуються визначення міри відповідальності. Так, відповідно до статті 48, за результатами розгляду справ про порушення законодавства про захист

економічної конкуренції органи Антимонопольного комітету України приймають рішення, в тому числі про:

визнання вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

припинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

зобов'язання органу влади, органу місцевого самоврядування, органу адміністративно-господарського управління та контролю скасувати або змінити прийняте ним рішення чи розірвати угоди, визнані антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю;

визнання суб'єкта господарювання таким, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку;

примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку;

накладення штрафу;

блокування цінних паперів;

усунення наслідків порушень законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема усунення чи пом'якшення негативного впливу узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання на конкуренцію;

скасування дозволу на узгоджені дії у разі вчинення дій, заборонених згідно із статтею 19 цього Закону;

оприлюднення відповідачем за власні кошти офіційної інформації Антимонопольного комітету України чи його територіального відділення стосовно рішення, прийнятого у справі про порушення, в тому числі опублікування рішень у повному обсязі (за вилученням інформації з обмеженим доступом, а також визначеної відповідним державним уповноваженим, головою територіального відділення інформації, розголошення якої може завдати шкоди інтересам інших осіб, які брали

участь у справі), у строк і спосіб, визначені цим рішенням або законодавством;

закриття провадження у справі.

Зі змісту цієї статті випливає, що сам по собі розгляд справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції не є у чистому вигляді процесуальною конструкцією юридичної відповідальності. Якщо у всіх інших розглянутих випадках процедури розгляду і вирішення справ мали тільки одне призначення: визначення міри відповідальності, то в даному випадку вирішуються різні задачі, а саме застосування заходів припинення, надання рекомендацій, прийняття рішень, що змінюють правовий статус суб'єкта на ринку тощо.

Таким чином, розглянута процесуальна конструкція в залежності від складу учасників справи може набувати рис або адміністративного провадження, якщо справа розглядається за ініціативою органів Антимонопольного комітету України, або судового провадження, якщо справа розглядається зі ініціативою інших суб'єктів.

Ще одна специфічна процесуальна конструкція притаманна відповідальності за порушення банківського законодавства за Законом України «Про банки і банківську діяльність». Відповідно до статті 73 цього закону, у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України відповідно до цього Закону, банківського законодавства, законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, нормативно-правових актів Національного банку України, його вимог, встановлених відповідно до статті 66 цього Закону, або здійснення ризикової діяльності, яка загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, застосування іноземними державами або міждержавними об'єднаннями або міжнародними організаціями санкцій до банків чи власників істотної участі у банках, що становлять загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку та/або стабільності банківської

системи, Національний банк України адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози має право застосувати заходи впливу, до яких належать:

- 1) письмове застереження;
- 2) скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку;
- 3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками тощо;
- 4) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- 5) встановлення для банку підвищених економічних нормативів;
- 6) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;
- 7) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами;
- 8) заборона надавати бланкові кредити;
- 9) накладення штрафів на:
 - керівника банку у розмірі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
 - банк відповідно до положень, затверджених Правлінням Національного банку України, але у розмірі не більш як 1 відсоток суми зареєстрованого статутного капіталу;
 - банк та/або керівника банку за невиконання вимог куратора банку у розмірі від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
 - власників істотної участі у банку за невиконання прийнятих на себе зобов'язань про надання необхідної фінансової допомоги банку в рамках вжиття заходів з метою приведення діяльності проблемного банку у

відповідність із вимогами законодавства у розмірі від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

власників істотної участі у банку в разі порушення ними вимог статті 34 цього Закону щодо порядку набуття або збільшення істотної участі в банку у розмірі до 10 відсотків від номінальної вартості придбаної (збільшеної) частки;

10) тимчасова, до усунення порушення або скасування заходів впливу, передбачених цією статтею, заборона використання власником істотної участі в банку права голосу придбаних акцій (паїв);

11) тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади;

11-1) позбавлення генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій;

12) віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного;

13) відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

Порядок застосування заходів впливу та санкцій за порушення банківського законодавства визначено статтею 74 цього ж закону і відповідно до неї штрафи на керівників та службових осіб банку, фізичних осіб - власників істотної участі накладаються в порядку, передбаченому Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Порядок застосування заходів впливу (санкцій), передбачених законом, а також розмір фінансових санкцій, що застосовуються до банків та інших юридичних осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, встановлюються законами України та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Рішення Національного банку України про застосування до банку, філії іноземного банку заходу впливу у вигляді накладення штрафу є виконавчим документом та набирає законної сили з дати його прийняття. У разі невиконання банком, філією іноземного банку такого рішення воно

передається Національним банком України до органів державної виконавчої служби для примусового виконання.

Особливістю даної нормативної конструкції є те, що закон не відділяє заходів впливу, що носять характер заходів адміністративного припинення або заходів адміністративного попередження від заходів відповідальності. Хоча із усього спектру заходів впливу лише застосування штрафів та відкликання банківської ліцензії з подальшою ліквідацією банку можна віднести до заходів юридичної відповідальності.

Наступною особливістю є те, що для фізичних осіб, тобто керівників та службових осіб банку, фізичних осіб - власників істотної участі, встановлено порядок накладення штрафів відповідно до КУпАП. В той самий час для банків, тобто юридичних осіб, окремого порядку накладення штрафів не визначено і для них є лише загальний порядок застосування всіх заходів впливу.

Зазначений порядок встановлено Положенням про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженим Постановою правління НБУ від 17.08.2012 № 346.

Згідно з цим Положенням, Національний банк застосовує заходи впливу за порушення банками, їх відокремленими підрозділами, філіями іноземних банків, банківськими групами, відповідальними особами банківських груп, іншими учасниками банківських груп чи іншими особами, які є об'єктом перевірки Національного банку згідно із Законом про банки (далі - банки), банківського законодавства або здійснення ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, або в разі застосування іноземних санкцій на підставі результатів (матеріалів):

- інспекційних перевірок діяльності банків;
- перевірок банків з питань дотримання вимог законодавства з питань фінансового моніторингу (виїзна перевірка, безвиїзний нагляд з питань фінансового моніторингу);

- безвиїзного банківського нагляду за діяльністю банків;
 - аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо;
 - перевірок діяльності банків аудиторськими фірмами, які мають право відповідно до законодавства України на проведення аудиторських перевірок банків;
 - перевірок дотримання банками валютного законодавства;
 - контролю за усуненням банками виявлених у їх діяльності порушень, відповідністю ділової репутації керівників банків вимогам законодавства України;
 - пропозицій куратора банку;
- що містять інформацію, отриману від відповідних органів інших держав, міждержавних об'єднань або міжнародних організацій, органів державної влади України, та/або офіційно опубліковану (оприлюднену, у тому числі шляхом розміщення на їх офіційних веб-сайтах) ними інформацію про застосування іноземних санкцій.

Заходи впливу, що застосовуються Національним банком до банків, мають бути адекватними конкретним порушенням, які ними були допущені. Вибір адекватних заходів впливу, які застосовуються до банків відповідно до банківського законодавства та цього Положення, має здійснюватися з урахуванням:

- характеру допущених банком порушень;
- причин, які зумовили виникнення виявлених порушень;
- загального фінансового стану банку;
- розміру можливих негативних наслідків для кредиторів і вкладників;
- інформації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо порушення банками вимог, установлених Законом України “Про систему

гарантування вкладів фізичних осіб” результатів перевірки банків Фондом гарантування.

Із наведеної норми слідує, що виявлення та фіксація правопорушень, за які НБУ застосовує заходи впливу здійснюється в процесі здійснення банківського нагляду і ця діяльність не становить структурного елементу провадження щодо притягнення до відповідальності.

Більш того, відповідно до п.3.11 Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок, затвердженого Постановою Правління НБУ від 17.07.2001 № 276 (у редакції постанови Правління Національного банку України 13.10.2011 № 366), у разі встановлення за результатами інспекційної перевірки фактів порушення об'єктом перевірки вимог банківського законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, або здійснення ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів об'єкта перевірки, підрозділ Національного банку, службовець якого був керівником інспекційної групи, готує пропозиції про застосування до об'єкта перевірки адекватних заходів впливу.

Іншими словами, ще до прийняття рішення про застосування заходу впливу, має бути готова пропозиція щодо його виду та розміру.

І, нарешті, відповідно до п.3.3 Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженого Постановою правління НБУ від 17.08.2012 № 346, рішення про застосування заходу впливу до банку приймає Правління Національного банку, Комісія Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайта) платіжних систем (далі - Комісія Національного банку), Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку (далі - Комісія Національного банку при територіальному управлінні) або уповноважена посадова особа Національного банку відповідно до цього Положення.

Як видно із зазначених норм рішення про застосування заходів впливу приймається без участі особи, до якої ці заходи застосовуються. Єдине, що відповідно до п.3.5 рішення Національного банку про застосування заходу впливу може бути оскаржене в судовому порядку. Оскарження не зупиняє виконання рішення.

Рішення Національного банку про застосування заходу впливу має містити зміст (назву) заходу впливу, що застосовується до банку, реквізити документа, у якому зафіксовані порушення та/або ризикова діяльність; опис порушення (із зазначенням норм законів України, нормативно-правових актів Національного банку, які порушено)/ризикової діяльності та/або вчинених дій (бездіяльності) банку, що призвели до порушення та/або до здійснення ризикової діяльності. Рішення Національного банку про застосування заходу впливу оформляється в установленому Національним банком порядку та є обов'язковим для виконання.

Національний банк надсилає рішення про застосування заходу впливу банку згідно з установленими Національним банком вимогами щодо пересилання документів з грифом обмеження доступу рекомендованим листом з повідомленням про вручення, за винятком випадків, передбачених цим Положенням.

Таким чином, діяльність щодо притягнення до відповідальності банків за банківським законодавством України не має чітко вираженої процесуальної форми і здійснюється в порядку застосування заходів впливу різної правової природи, в тому числі відмінних від заходів юридичної відповідальності.

Висновки до розділу 2.

1. За функціональною ознакою можна виділити три типи юридичної відповідальності в адміністративному праві, а саме: карально-превентивний; карально-припинювальний та карально-компенсаційний.

2. Карально-превентивний тип відповідальності має місце в тих випадках, коли захід відповідальності передбачає застосування каральних санкцій спрямованих на попередження вчинення цією особою відповідних протиправних діянь. Такі властивості, зокрема, притаманні відповідальності у вигляді штрафів, база обрахування яких не пов'язана із характеристиками об'єктивної сторони протиправного діяння. Найбільш відомими прикладами цього є штрафи обчислювані у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян, мінімальних заробітних платах або просто у певній кількості грошових одиниць.

3. Карально-припинювальний тип відповідальності має місце, коли застосування каральних санкцій спрямовано на припинення або обмеження правосуб'єктності особи, що вчинила протиправне діяння, а також вилучення у особи знарядь вчинення протиправних діянь. Такі властивості притаманні таким санкціям, як позбавлення права займатися певною діяльністю, позбавлення ліцензії, примусова ліквідація юридичної особи тощо. Про припинення в даному випадку йдеться у тому розумінні, що в результаті застосування відповідних санкцій особа втрачає можливість вчинювати протиправні діяння в силу припинення її правового статусу або позбавлення можливості це робити через відсутність відповідних знарядь чи предметів.

4. Карально-компенсаційний тип відповідальності має місце тоді, коли санкція передбачає крім карального елементу ще й елемент компенсаційний, тобто прив'язаний до розміру завданої протиправним діянням шкоди і спрямований на відшкодування завданої шкоди.

5. За результатами аналізу процесуальних конструкцій юридичної відповідальності, що містяться в різноманітних актах адміністративного законодавства можна виділити принаймні чотири типи відповідальності:

- юридична відповідальність, що здійснюється у класичній адміністративно-процесуальній формі;
- юридична відповідальність, що здійснюється у змішаній адміністративно-судовій формі;
- юридична відповідальність, що здійснюється у квазіпроцесуальній формі;
- юридична відповідальність, що здійснюється поза процесуальною формою.

6. Прикладом юридичної відповідальності, що здійснюється у класичній адміністративно-процесуальній формі є адміністративна відповідальність, передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення. У цьому кодексі описано провадження по справах про адміністративні правопорушення, яке складається із певної кількості стадій, визначено характеристики процесуальних документів, на підставі яких здійснюється це провадження, а також окремо описано провадження по виконанню постанов про накладення адміністративних стягнень. Все це надає адміністративній відповідальності якість процесуальної визначеності і доволі чітко визначає повноваження органів адміністративної юрисдикції у такому провадженні.

7. Класична адміністративно-процесуальна конструкція юридичної відповідальності використовується у багатьох сферах адміністративно-правового регулювання. При цьому в базовому законі визначаються основні положення про юридичну відповідальність, зокрема склади правопорушень, види санкцій або стягнень, які застосовуються за їх вчинення, перелік осіб, які мають право застосовувати відповідні санкції або стягнення. Проте порядок виявлення, фіксації правопорушень, порядок розгляду справ про ці

правопорушення, особливості виконання санкцій та деякі інші моменти регламентуються у підзаконних нормативно-правових актах.

8. Відмінною від класичної процесуальної конструкції адміністративної відповідальності є процесуальна конструкція, яку можна назвати змішаною адміністративно-судовою. Особливістю такої конструкції є те, що вона реалізується в рамках двох відмінних проваджень. По-перше, це контрольне адміністративне провадження, що здійснюється уповноваженим органом виконавчої влади, а, по-друге, провадження по застосуванню заходів відповідальності, яке здійснюється в рамках адміністративного судочинства.

9. Існує досить багато прикладів, коли процесуальна конструкція юридичної відповідальності визначена надто схематично без конкретизації змісту процесуальних дій, які вчиняються уповноваженими особами. Така схематичність у регулюванні дає підстави для виділення такого процесуального типу відповідальності, як відповідальність у квазіпроцесуальній формі. Прикладом юридичної відповідальності, що здійснюється у квазіпроцесуальній формі, можна вважати відповідальність, передбачену Повітряним кодексом України за правопорушення у сфері цивільної авіації.

10. Прикладом юридичної відповідальності, яка здійснюється поза процесуальною формою є відповідальність, передбачена Податковим кодексом України.

11. До внутрішньоорганізаційної відповідальності слід відносити дисциплінарну відповідальність державних службовців за Законом України «Про державну службу», відповідальність за дисциплінарними статутами, та будь-яку іншу відповідальність, відносини якої виникають і розвиваються між організаційно підпорядкованими суб'єктами.

12. До позаорганізаційної відповідальності слід відносити адміністративну відповідальність за КУпАП, відповідальність суб'єктів господарювання передбачену Законами України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудування», «Про захист економічної

конкуренції», «Про рекламу», «Про захист прав споживачів», а також у всіх інших випадках, коли між суб'єктами, що здійснюють притягнення до відповідальності та суб'єктами яких притягують до відповідальності, відсутні будь-які відносини пов'язані із організаційним підпорядкуванням..

13. В умовах, коли відносини між суб'єктами, що здійснюють притягнення до відповідальності та суб'єктами яких притягують до відповідальності обумовлюються не специфікою організаційної структури, а вимогами режиму, які існують в межах тієї чи іншої організаційної структури, можна вести мову про специфічний тип організаційної відповідальності - «режимну відповідальність».

14. Специфікою відповідальності прокурорів та суддів є те, що застосування до них стягнень здійснюється органами, з якими вони не знаходяться в жодному організаційному підпорядкуванні. З іншого боку, більшість членів зазначених органів представляють особи, які є представниками відповідної професійної корпорації, прокурорської та суддівської, а решта так чи інакше мають відношення до цих корпорацій. Крім того, представників у дані органи висувають через відповідні органи прокурорського чи суддівського самоврядування самі ті особи, які можуть потім стати потенційними суб'єктами відповідальності. У цьому полягає типологічна відмінність відповідальності корпоративного типу.

15. За характеристиками санкцій, які є мірою юридичної відповідальності, можна виділити фінансову відповідальність (застосування санкцій у вигляді штрафу або пені); майнову відповідальність (застосування санкцій у вигляді оплатного вилучення чи конфіскації предметів); організаційно-статусну відповідальність (застосування санкцій у вигляді, позбавлення спеціального права, позбавлення ліцензії, позбавлення спеціального звання тощо); морально-психологічну відповідальність (застосування санкцій у вигляді арешту, поміщення на гауптвахту, в штрафний ізолятор, попередження, догана, попередження про неповну службову відповідність тощо).

16. До нетипових нормативних конструкцій відповідальності в адміністративному праві можна віднести відповідальність за Законами України «Про захист економічної конкуренції» та «Про банки і банківську діяльність». У першому випадку процесуальна конструкція в залежності від складу учасників справи може набувати рис або адміністративного провадження, якщо справа розглядається за ініціативою органів Антимонопольного комітету України, або судового провадження, якщо справа розглядається зі ініціативою інших суб'єктів. У другому випадку діяльність щодо притягнення до відповідальності банків за банківським законодавством України не має чітко вираженої процесуальної форми і здійснюється в порядку застосування заходів впливу різної правової природи, в тому числі відмінних від заходів юридичної відповідальності.

РОЗДІЛ 3.

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТИПОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

3.1. Типологія юридичної відповідальності як основа систематизації законодавства про юридичну відповідальність

Однією із найбільш обговорюваних проблем науки адміністративного права є проблема його систематизації. Ця проблема дійсно є надзвичайно актуальною з огляду на величезний масив нормативно-правових актів, що регламентують адміністративні відносини у нашій країні. Але, попри усі розмови, поки що існує один дійсно кодифікований акт адміністративного законодавства – КУпАП, але він прийнятий ще у 1984 році і на даний час є морально застарілим.

Існують спроби кодифікації адміністративно-процесуального законодавства, що виражається у розробці адміністративно-процедурного кодексу України, але далі проектів справа поки що не пішла.

На нашу думку, типологічне дослідження юридичної відповідальності в адміністративному праві може дати відповіді на деякі питання, що стосуються перспектив систематизації законодавства про юридичну відповідальність в межах адміністративного права.

На сьогодні існує значна кількість наукових праць присвячених досліджувані проблемі, але майже всі вони торкаються адміністративної відповідальності. В цьому сенсі варто звернути увагу на праці І.П. Голосніченка [34], Т.О. Коломієць [67], Д.М. Лук'янця [82], І.О. Федорова [181] та інших. В той самий час завдання систематизації у деліктній сфері постає дещо ширше з огляду на велику кількість нормативних конструкцій юридичної відповідальності в адміністративному праві, що було продемонстровано у попередніх розділах цієї роботи.

Проблема систематизації містить в собі принаймні два ключових питання. По-перше, який спосіб систематизації є найбільш прийнятним для того чи іншого законодавства. По-друге, якими мають бути межі систематизації.

Що стосується законодавства про юридичну відповідальність, то цілком очевидно, що серед усіх існуючих видів систематизації законодавства, для потреб юридичної відповідальності в адміністративному праві найбільшою мірою підходить саме кодифікація. В цьому питанні практично всі дослідники є одностайними і цьому важко заперечити з огляду на зміст цього виду систематизації.

Як зазначає В.С. Нерсисянц, традиційні погляди на зміст кодифікації полягають в тому, що вона є формою докорінної переробки діючих нормативних актів у певній сфері відносин, способом якісного впорядкування законодавства, забезпечення його узгодженості і компактності, а також розчистки нормативного масиву, звільнення його від застарілих, таких що не виправдали себе норм. В процесі кодифікації укладач прагне об'єднати і систематизувати діючі норми, а також переробити їх зміст, викласти нормативні приписи чітко і внутрішньо узгоджено, забезпечити максимальну повноту регулювання відповідної сфери відносин. Кодифікація спрямована на те, щоб критично переосмислити діючі норми, усунути протиріччя і неузгодженість між ними.

Кодифікація – це форма правотворчості. Будучи узагальненням діючого регулювання, вона в той же час спрямована на встановлення нових норм, що відображають назрілі потреби суспільної практики і долають прогалини правового регулювання, на заміну невдалих, застарілих правових приписів новими. Кодифікація – це форма удосконалення законодавства за змістом, і її результатом є новий зведений законодавчий акт стабільного змісту, який замінює раніше діючі нормативні акти з даного питання. Поєднання у кодифікації впорядкування і оновлення законодавства дозволяє

розглядати її як найбільш досконалу, вищу форму правотворчості [160, с.359-360].

Наведене твердження є повністю справедливим і для сфери юридичної відповідальності в адміністративному праві. Але, як справедливо зазначає Д.М. Лук'янець, перш за все, має бути створена концепція відповідного кодифікованого акту, на підставі якої можна проводити відповідну систематизаційну роботу.

Для створення відповідної концепції необхідно вирішити низку завдань, серед яких основними можна вважати такі:

- визначення сфери правового регулювання, яка має бути охоплена відповідним кодифікаційним актом;
- визначення меж кодифікації;
- визначення структури кодифікованого акту [80].

На даний момент склалося декілька перспективних, з точки зору вчених моделей кодифікації.

Перша з них, це так звана «суцільна кодифікація», яка полягає в тому, що за основу майбутнього кодифікованого акту береться чинний КУпАП і до нього додаються норми, які передбачають адміністративну відповідальність і фізичних, і юридичних осіб, але знаходяться за межами чинного КпАП. При цьому доопрацьовується загальна частина КУпАП з урахуванням особливостей відповідальності юридичних осіб [80]. Слід відзначити, що така модель домінує серед пропозицій щодо реформування сучасного адміністративно-деліктного законодавства, причому вона передбачає зібрання в одному кодексі всіх складів адміністративних деліктів [35; 69; 180; 9].

Друга модель була запропонована Д.М. Лук'янцем під назвою «концептуальна кодифікація». Концептуальна кодифікація має на меті не об'єднання в одному нормативно-правовому акті абсолютно всіх норм, що стосуються адміністративної відповідальності, а створення єдиної, логічної і

стабільної нормативної конструкції адміністративної відповідальності на основі системи відповідних принципів.

В цьому випадку за основу також може бути взятий чинний КпАП, але, при цьому мають бути суттєво доопрацьовані понятійний апарат адміністративної відповідальності; описані підстави адміністративної відповідальності з урахуванням того, що суб'єктами адміністративних правопорушень визнаються і фізичні і юридичні особи; визначено перелік і принципи застосування адміністративних стягнень та інших санкцій; обставини, що виключають адміністративну відповідальність; принципи взаємозв'язку з іншими нормативно-правовими актами тощо. В такому варіанті кодифікації обов'язково необхідно передбачити норми, які б розповсюджували дію норм-принципів відповідного кодифікованого акту на всі випадки притягнення до адміністративної відповідальності, в тому числі за правопорушення, склади яких передбачені в інших законах. Обов'язковими для застосування, зокрема, мають бути принципи адміністративної відповідальності та основні принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення.

За рахунок того, що у концептуальному кодексі будуть міститись визначальні принципи адміністративної відповідальності, він зможе значною мірою усунути прогалини, що існують на даний момент в чинних законах, що встановлюють адміністративну відповідальність. З іншого боку це дасть можливість спростити розробку майбутніх законів з відповідних питань [80].

Існує ще одна точка зору, висловлена Д.Білаком. На його думку, санкції за адміністративні правопорушення мають встановлюватись в окремих нормативно-правових актах (наприклад штрафи за вирубку лісів або екологічні санкції), а правила та процедури мають встановлюватись виключно в Кодексі адміністративних процедур та Кодексі адміністративного судочинства [25, с.64].

В усіх вищенаведених точках зору йдеться про адміністративну відповідальність, тому для потреб юридичної відповідальності в

адміністративному праві в цілому, жоден із запропонованих варіантів кодифікації не підходить. Але, погоджуючись із запропонованою Д.М. Лук'янцем схемою, варто зауважити, що всі три завдання можуть бути вирішені на підставі запропонованої нами у попередньому розділі типології юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Перш за все можна сформулювати таке вихідне твердження: юридична відповідальність різних типів не може бути кодифікована в одному нормативно-правовому акті. У першу чергу це стосується організаційних типів юридичної відповідальності в адміністративному праві. Із усіх організаційних типів юридичної відповідальності піддається систематизації лише позаорганізаційна відповідальність.

Внутрішньоорганізаційна відповідальність не піддається кодифікації в силу того, що існує надто багато особливостей організаційного підпорядкування в різних державних органах. Це проявляється у різному ступеню залежності підлеглих від керівників. Очевидно, що така залежність буде різною у мілітаризованих структурах (ЗСУ, СБУ, ДПС) і структурах звичайних органів виконавчої влади, посадові особи яких мають статус державного службовця. А ці особливості, у свою чергу, відбиваються і на видах санкцій, які застосовуються при реалізації внутрішньої організаційної відповідальності, і на процедурах застосування таких санкцій.

Аналогічним чином не піддається кодифікації режимна відповідальність, оскільки ті самі параметри відповідальності будуть залежати від особливостей режиму в рамках якого існують відносини відповідальності. Цілком очевидно, що об'єднати в одному нормативно-правовому акті відповідальність осіб, що відбувають покарання в установах виконання покарань та відповідальність осіб, які знаходяться на лікуванні у лікувальних закладах практично неможливо. Але і та, і інша відносяться до режимного типу відповідальності.

Юридична відповідальність корпоративного типу також не піддається кодифікації в силу того, що існує виключно в межах корпорації, яка породжує відносини відповідальності.

Що стосується санкційних типів відповідальності, то кодифікація за цими типами просто не має сенсу в силу великої різноманітності санкцій, а також необхідності враховувати специфічний характер умов, в яких такі санкції можуть бути застосовані.

Найбільший інтерес для кодифікації представляють процесуальні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві, оскільки саме процесуальні конструкції найбільшою мірою піддаються уніфікації, а відтак кодифікації. Слід зазначити, що і нині діючий КУпАП – це фактично результат кодифікації за процесуальною конструкцією. Тобто при створенні цього нормативно-правового акту було зведено в один декілька сотень нормативно-правових актів, які передбачали застосування в адміністративному порядку декількох видів санкцій за різні правопорушення.

Із розглянутих у даній роботі процесуальних типів юридичної відповідальності, кодифікації піддаються практично всі на основі процесуальної конструкції класичної адміністративної відповідальності за КУпАП.

Результат такої кодифікації можна назвати «Адміністративно-деліктний процесуальний кодекс» или «Кодекс адміністративно-деліктних процедур».

Основою такого кодексу буде уніфікована процесуальна конструкція порушення, розгляду та вирішення справ про різноманітні правопорушення в адміністративному порядку. У самому загальному вигляді такий кодекс має містити в собі норми, які регламентують: порядок виявлення і фіксації правопорушень; порядок і правила розгляду справ про такі правопорушення; порядок призначення санкцій за вчинення правопорушень; порядок виконання рішень про застосування санкцій; особливості провадження щодо застосування санкцій для фізичних та юридичних осіб тощо. Окремим

розділом в такому кодексі можна передбачити особливості розгляду справ про застосування санкцій адміністративними судами в порядку адміністративного судочинства.

В той самий час склади відповідних правопорушень, а також конкретні розміри і види санкцій за їх вчинення мають міститися в тих законах, які регламентують позитивні відносини відповідного виду.

Більш того, створюючи уніфіковану процесуальну конструкцію юридичної відповідальності, ми так би мовити, автоматично переводимо типи юридичної відповідальності із недосконалою процесуальною формою у тип класичної адміністративної відповідальності, що безумовно є позитивним моментом. Законодавець позбавляється необхідності кожного разу створювати нову процесуальну конструкцію для юридичної відповідальності в разі прийняття нових законів. Йому залишається лише описати підстави відповідальності та санкційний тип відповідальності, тобто визначити за які порушення які санкції необхідно застосовувати.

Натомість, якщо законодавець обирає нетипову процесуальну форму юридичної відповідальності, одразу виникає потреба у надзвичайно детальному правовому регулюванні відповідних відносин.

Як зазначає О.А. Банчук, при вирішенні питання про систематизацію законодавства про адміністративне деліктне провадження важливою стає проблема його співвідношення із загальним адміністративно-процедурним законом. Держави з окремим адміністративним деліктним правом врегульовують процедуру застосування адміністративних санкцій у загальному законі (Іспанія, Польща), поширюють на неї положення адміністративно-процедурних законів (Австрія, Чехія, Словаччина) або практику Державних Рад про загальне адміністративне провадження (Франція, Бельгія, Греція). На його думку, в Україні є можливим передбачити окремим розділом провадження про застосування адміністративних стягнень в адміністративно-процедурному кодексі, або поширити його загальні

положення, одночасно визначивши особливості процедури в єдиному адміністративному деліктному законі [3, с.220].

В даному випадку слід відмітити позицію щодо відокремлення адміністративно-процедурного законодавства від законодавства, яким встановлюються адміністративні делікти. В той самий час не можна погодитись із пропозицією щодо поширення загальних положень перспективного адміністративно-процедурного кодексу на провадження щодо застосування адміністративних санкцій. Це тільки ускладнить ситуацію, оскільки позитивні адміністративні провадження і деліктні мають різну природу.

Більш продуктивною на нашу думку є позиція стосовно виділення в Адміністративно-процедурному кодексі окремого розділу, присвяченого адміністративно-деліктним процедурам.

В будь-якому разі адміністративно-деліктне провадження має бути відокремленим від загальних адміністративних процедур або в окремому кодексі, або в окремому структурному підрозділі загального адміністративно-процедурного закону.

3.2. Використання типології юридичної відповідальності у правотворчій діяльності

Представлена у даному дослідженні типологія юридичної відповідальності в адміністративному праві крім завдань систематизації відповідного законодавства може бути використана у правотворчій діяльності як методологічна основа створення нормативних конструкцій юридичної відповідальності у нових законах.

З урахуванням запропонованих типологій можна сформулювати рекомендації для розробки нормативних конструкцій юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Як зазначає А.О. Осауленко, особливості нормативної конструкції юридичної відповідальності полягають в тому, що вона: а) є похідною від норм права, сформульована і закріплена в них та носить формально-визначений характер; б) є не теоретичною, а реально діючою конструкцією, що існує в площині формалізованого в законодавстві права, а не створена теоретичним шляхом; в) з урахуванням її формальної визначеності повинна однозначно розумітися суб'єктами правозастосування та іншими учасниками цього процесу; г) розкривається через нормативні терміни, сформульовані законодавцем.

Нормативна конструкція ретроспективної юридичної відповідальності містить такі елементи: а) норми матеріального права та їх санкції; б) норми процесуального права та їх санкції; в) нормативно закріплені принципи інституту юридичної відповідальності, що об'єднуються у міжгалузевий інститут, який, з одного боку, є інститутом матеріального права, а, з іншого, – інститутом процесуального права [115, с.15].

На нашу думку запропонована вище структура нормативної конструкції ретроспективної юридичної відповідальності хоча і є досить узагальненою, проте може бути використана як відправна позиція для наших міркувань.

Норми матеріального права у нормативні конструкції юридичної відповідальності відіграють трояку роль. По-перше, вони визначають коло суб'єктів відносин відповідальності, по-друге – підстави юридичної відповідальності, по третє – санкції, які є мірою відповідальності.

Як зазначалося у попередньому розділі, характер відносин між суб'єктами, які здійснюють притягнення до відповідальності та суб'єктами, яких притягують до відповідальності, є підставою для виділення організаційних типів юридичної відповідальності в адміністративному праві.

Відтак, першим кроком для побудови нормативної конструкції юридичної відповідальності є визначення організаційного типу відповідальності. Якщо планується регулювати відносини всередині певної організаційної єдності, то треба обирати внутрішньоорганізаційний, режимний чи корпоративний типи відповідальності. Якщо наявності організаційної єдності не передбачається, обирається позаорганізаційний тип відповідальності.

Такий вибір впливає на два подальші кроки. По-перше, вибір процесуального типу відповідальності, а по друге – на вибір санкційного типу відповідальності. Але, вибір санкційного типу відповідальності залежить від підстав юридичної відповідальності.

Для всіх видів юридичної відповідальності в адміністративному праві є характерною одна ознака. Майже в усіх випадках, за рідкими виключеннями, правопорушення, які є підставою юридичної відповідальності, завжди мають індивідуально визначеного суб'єкта. Досить невелику кількість виключень складають випадки правопорушень, пов'язаних із вчиненням дорожньо-транспортних пригод, коли правопорушник залишає місце пригоди і його треба встановлювати.

Справа про відповідне правопорушення в адміністративному праві не може бути порушена, а відповідне провадження розпочато, якщо невідома особа, яка вчинила таке правопорушення. У кримінальному процесі навпаки, кримінальне провадження може бути порушеним за фактом вчинення

злочину, навіть якщо невідомо, хто його вчинив і завданням слідства як раз і є виявлення особи, яка вчинила злочин і доказування зв'язку між цією особою і об'єктивною стороною злочину.

Така ситуація суттєво впливає на процесуальну конструкцію юридичної відповідальності в адміністративному праві. Перш за все, це відбивається на процедурі доказування. Власне, в умовах очевидності зв'язку між правопорушником і об'єктивної стороною його протиправного діяння, перевага має віддаватися не стільки доказуванню факту вчинення діяння, скільки правильній юридичній кваліфікації такого діяння.

Крім того, зміст об'єктивної сторони впливає на вид санкцій, які можна застосувати за вчинення відповідного правопорушення. Так, якщо об'єктивна сторона діяння охоплює поведінку із предметами чи об'єктами обмеженими чи забороненими в обігу, мають бути передбачені санкції майнового характеру у вигляді конфіскації або оплатного вилучення відповідних предметів. Якщо об'єктивна сторона діяння пов'язана із небезпечною для оточуючих поведінкою правопорушника, можуть бути необхідні санкції у вигляді тимчасового обмеження волі правопорушника.

Але, в обох випадках, в силу конституційних положень, такі санкції можуть бути застосовані тільки судом. Тобто необхідним стає введення до нормативної конструкції судового елементу.

Таким чином, другим кроком, після вибору організаційного типу відповідальності мають бути сформульовані підстави відповідальності, тобто формально визначені склади відповідних правопорушень, відносно яких обирається санкційний тип юридичної відповідальності.

Тут слід зазначити, що внутрішньоорганізаційна, режимна та корпоративна відповідальність не може поєднуватись із відповідальністю майнового типу, а властивим для неї є організаційно-статусний чи морально-психологічний типи відповідальності.

І, нарешті третім кроком є вибір процесуального типу юридичної відповідальності. Тут вибір здійснюється достатньо просто. Якщо процедура

притягнення до відповідальності потребує залучення судового елемента, обирається адміністративно-судовий процесуальний тип. Якщо процедура не потребує залучення судового елемента, обирається класичний адміністративно-процесуальний тип відповідальності.

В даному випадку формується процесуальна конструкція юридичної відповідальності.

Що стосується принципів юридичної відповідальності, як складової її нормативної конструкції, то частина з них також впливає на вибір типу юридичної відповідальності, а відтак і на остаточний вигляд її нормативної конструкції.

У теорії права, як правило, виділяють наступні принципи юридичної відповідальності:

- принцип справедливості (відповідальність має бути співмірною зі ступенем небезпечності вчиненого правопорушення);
- принцип законності (юридична відповідальність повинна застосовуватись лише у випадках, передбачених законом);
- принцип гуманізму (неможливість застосування заходів примусу, що принижують людську гідність);
- принцип доцільності (вибір найбільш ефективних засобів примусу);
- принцип невідворотності (жодна особа не повинна уникнути відповідальності за кожне вчинене правопорушення);
- принцип обґрунтованості (аргументованість щодо фактичних обставин правопорушення та обраної міри відповідальності);
- принцип своєчасності (юридична відповідальність та правопорушення не повинні мати значного розриву в часі) [90, с.356].

Представники науки адміністративного права до зазначеного переліку додають ще принципи індивідуалізації та відповідності провини і покарання. Принцип індивідуалізації юридичної відповідальності полягає в тому, що по-перше, особа несе відповідальність тільки за те правопорушення, яке вона вчинила, а по-друге, при призначенні стягнення або санкції враховуються

характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність [173, с.224].

Принцип відповідності провини і покарання полягає в тому, що вибір стягнення має відповідати ступеню шкідливості правопорушення [173, с.225].

Слід зазначити, що переважна більшість цих принципів була сформульована і використовується для юридичної відповідальності фізичних осіб і практично всі ці принципи відображені у КУпАП. Але, що стосується інших актів адміністративного законодавства, в тому числі тих, що були розглянуті у рамках даного дослідження, то в них значна частина даних принципів відсутня.

У переважній більшості законів не реалізується принцип індивідуалізації покарання і особливо це стосується відповідальності юридичних осіб. Точніше, цей принцип часто закладений у способі визначення розміру майнових санкцій, коли розмір застосовуваних штрафів визначається відносно показників господарської діяльності юридичної особи. В той самий час жодних норм, які б враховували обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність, визначають ступінь вини юридичної особи або якісь її особливі характеристики, у законодавстві немає.

Відтак головним завданням провадження у справах про відповідні правопорушення є виявлення та фіксація відповідного правопорушення, а також прийняття уповноваженим органом рішення про застосування санкцій відповідно до закону.

Так само важко говорити про реалізацію принципу справедливості стосовно юридичних осіб, якщо брати до уваги ступінь шкідливості вчиненого діяння. Цілком очевидно, що такі категорії не пристосовані до оцінки діяльності юридичних осіб.

Таким чином можна зробити висновок про те, що у разі відсутності необхідності реалізовувати принципи юридичної відповідальності, які

ґрунтуються на суб'єктивному відношенні до правопорушення особи, що його вчинила, а також залжать від її індивідуальних характеристик, може обиратися квазіпроцесуальний тип юридичної відповідальності.

На підтвердження викладеного зробимо аналіз деяких законодавчих актів, якими визначається процесуальна форма відповідальності різноманітних суб'єктів в адміністративному праві, а також виявлення на підставі такого аналізу факторів, які обумовлюють ступінь деталізації відповідної процесуальної форми.

Одним із типових прикладів відповідальності в адміністративному порядку можна вважати відповідальність передбачену Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів» [137]. Статтею 11 цього закону визначено сімнадцять складів правопорушень на ринку цінних паперів, за які застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу, а статтею 12 - порядок застосування санкцій до юридичних осіб за правопорушення на ринку цінних паперів.

Відповідно до статті 12 цього Закону, уповноважена особа Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, яка виявила факт вчинення юридичною особою правопорушення на ринку цінних паперів, складає акт, який разом з письмовими поясненнями керівника, іншої відповідальної посадової особи та пов'язаними з таким правопорушенням документами протягом п'яти робочих днів подає уповноваженій особі Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, яка має право застосовувати санкцію за правопорушення на ринку цінних паперів.

Санкції застосовуються Головою Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, членом Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, уповноваженими Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку посадовими особами після розгляду документів, що підтверджують факт правопорушення.

У разі якщо під час проведення перевірки уповноваженою особою Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку проводилося вилучення документів, які підтверджують факт порушення, до акта про правопорушення додаються їх копії, а також протокол про вилучення.

Вилучення документів, що підтверджують факт правопорушення, проводиться на строк до трьох робочих днів з обов'язковим складенням протоколу, в якому зазначаються дата його складення, прізвище і посада особи, яка провела вилучення, перелік вилучених документів та день, у який вони відповідно до цього Закону мають бути повернені. Протокол складається у двох примірниках та підписується уповноваженою особою Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, яка провела вилучення документів. Представнику юридичної особи, документи якої вилучені, у момент вилучення документів видається один з примірників протоколу про їх вилучення.

Уповноважена особа Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку приймає рішення про застосування санкції протягом 30 робочих днів після отримання документів, що підтверджують факт правопорушення. Рішення про застосування санкції оформляється постановою, що надсилається юридичній особі, до якої застосовано санкцію.

Перше, на що треба звернути увагу в даному випадку, це те, що виявлення правопорушення здійснюється уповноваженою особою під час здійснення контрольної діяльності і практично в рамках цієї діяльності здійснюється фіксація виявленого правопорушення, яка оформляється відповідним актом. Але, крім фіксації правопорушення, одночасно відбираються пояснення відповідальної особи, які додаються до акту. Фактично у цих діях відображається стадія, аналогічна стадії адміністративного розслідування у провадженні по справах про адміністративні правопорушення, але за лаконічністю формулювання

криється досить змістовна діяльність уповноваженого суб'єкта. Крім того, збираються відповідні докази вчинення правопорушення у вигляді документів, пов'язаних із правопорушенням.

Більш того, вилучення документів, що підтверджують вчинення правопорушення супроводжується відповідним процесуальним оформленням у вигляді складення протоколу про вилучення таких документів.

Вказівка на те, що санкції застосовуються уповноваженими посадовими особами після розгляду документів, що підтверджують факт правопорушення, свідчить про наявність стадії розгляду справи про правопорушення на ринку цінних паперів. Але у законі немає вказівки на те, які питання мають вирішуватись уповноваженою посадовою особою під час розгляду. Хоча у законі не вказано на дії уповноваженого суб'єкта, які він має вчинити під час, висновок про їх зміст можна зробити із структури санкцій, які застосовуються за результатами розгляду справи і передбачені статтею 11 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів».

Практично всі санкції за правопорушення на ринку цінних паперів мають вигляд фінансових санкцій у грошовому вимірі і мають або мінімальні і максимальні межі, або тільки максимальні. Так, наприклад правопорушення у вигляді розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску в установленому законом порядку тягне за собою застосування фінансових санкцій у розмірі від десяти до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або в розмірі до ста п'ятдесяти відсотків прибутку (надходжень), одержаних в результаті цих дій. Тобто базою для визначення розміру фінансових санкцій в даному випадку є або неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або прибуток (надходження).

Для застосування таких санкцій уповноваженому суб'єкту необхідно вирішити як мінімум два завдання: по-перше, визначити, яку базу необхідно обрати для обчислення розміру фінансових санкцій, а по-друге визначити конкретний розмір санкцій у визначених межах.

Для вирішення першого завдання уповноважений суб'єкт під час розгляду справи має з'ясувати, чи є можливим визначення розміру прибутку, який був одержаний в результаті правопорушення. Якщо це є можливим, то можна обрати другий спосіб визначення розміру санкцій, якщо ні – то перший.

При вирішенні другого питання слід звернути увагу на те, щоб, з одного боку вплив санкцій на правопорушника був достатній для досягнення цілей відповідальності, а з іншого – не привів до суттєвого погіршення його фінансового стану та зупинення його діяльності. Вирішення цього завдання на стадії розгляду справи вимагає від уповноваженого суб'єкта дослідження параметрів діяльності правопорушника на підставі матеріалів справи.

В окремих законах санкції, що застосовуються в адміністративному порядку, передбачаються у вигляді позбавлення винної особи права здійснювати певну професійну діяльність. І саме характер санкцій обумовлює побудову процедури її застосування. Так, статтею 68 Закону України «Про землеустрій» [150] передбачено таку санкцію, як позбавлення сертифікованого інженера-землевпорядника кваліфікаційного сертифіката (його анулювання).

Підставами застосування, поряд з іншими порушеннями, є грубе порушення сертифікованим інженером-землевпорядником вимог положень нормативно-правових актів, нормативно-технічних документів, стандартів, норм і правил у сфері землеустрою, а також рішення суду за фактами неякісного проведення землеустрою сертифікованим інженером-землевпорядником.

У першому випадку факт правопорушення фіксується замовниками документації із землеустрою, органами державної влади та місцевого самоврядування, саморегульованими організаціями у сфері землеустрою. У другому випадку – судом.

Процедура ж застосування відповідної санкції виглядає наступним чином. Кваліфікаційна комісія за результатами розгляду письмових

звернень заінтересованих осіб, замовників документації із землеустрою, органів державної влади та місцевого самоврядування, саморегулівних організацій у сфері землеустрою робить подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, про позбавлення сертифікованого інженера-землевпорядника кваліфікаційного сертифіката (його анулювання). На підставі подання Кваліфікаційної комісії про позбавлення сертифікованого інженера-землевпорядника кваліфікаційного сертифіката центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, приймає відповідне рішення та повідомляє його письмово у двотижневий строк після надходження відповідного протоколу засідання Кваліфікаційної комісії.

У даному випадку саме вид санкції обумовлює особливості провадження у справі про її застосування. Фактично роль уповноважених суб'єктів зводиться тут тільки до оформлення рішення про застосування санкції.

Таким чином, одним із факторів, що впливає на ступінь деталізації процесуальної форми юридичної відповідальності є вид санкцій, що передбачаються за вчинення відповідних правопорушень та спосіб визначення їх конкретного значення.

Ще одним таким фактором можна вважати особливості складів правопорушень, за які передбачається застосування санкцій в адміністративному порядку. Так, наприклад, окремі склади правопорушень юридичних осіб, передбачені статтею 11 згаданого закону, передбачають наявність умисної форми вини. Зокрема п.11 частини першої цієї статті передбачає відповідальність за умисні дії, що мають ознаки маніпулювання на фондовому ринку, визначені цим Законом, п.12 – за умисне незаконне розголошення, передачу або надання доступу до інсайдерської інформації (крім розкриття інсайдерської інформації в межах виконання професійних, трудових або службових обов'язків та в інших випадках, передбачених

законом), а так само надання з використанням такої інформації рекомендацій стосовно придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), а також вчинення з використанням інсайдерської інформації на власну користь або на користь інших осіб правочинів, спрямованих на придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), яких стосується інсайдерська інформація.

Відтак, обов'язковим при розгляді справи про такі правопорушення буде з'ясування форми вини юридичної особи, яка мала місце при вчиненні правопорушення. Слід зазначити, що чинним законодавством не розкривається зміст форм вини юридичних осіб, проте з цього приводу існує достатня кількість наукових розробок. [81; 83; 52; 53]

Ще одним фактором, який обумовлює ступінь деталізації процесуальної форми відповідальності є наявність у відповідному нормативно-правовому акті обставин, які виключають провадження у відповідній справі. Так, наприклад, у п.8 Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1995 р. № 244 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2013 р. № 735) [127], зазначено, що провадження у справі про правопорушення у сфері містобудівної діяльності не може бути розпочате, а розпочате провадження підлягає закриттю в разі:

- 1) відсутності події і складу правопорушення у сфері містобудівної діяльності;
- 2) втрати чинності відповідним положенням Закону, яке передбачає відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності;
- 3) закінчення на момент розгляду справи про правопорушення у сфері містобудівної діяльності строків, передбачених Законом;
- 4) наявності за тим самим фактом вчиненого правопорушення щодо суб'єкта містобудування, який притягається до відповідальності, постанови компетентного органу (посадової особи) про накладення штрафу або

нескасованої постанови про закриття справи про правопорушення у сфері містобудівної діяльності;

5) наявності в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців відомостей про перебування юридичної особи у стані припинення шляхом ліквідації (перебування фізичної особи - підприємця у стані припинення підприємницької діяльності) або про державну реєстрацію її припинення (державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи - підприємця).

В силу зазначених положень уповноважений суб'єкт зобов'язаний перевірити під час розгляду справи наявність чи відсутність відповідних обставин.

В окремих законах, що встановлюють юридичну відповідальність в адміністративному порядку, містяться положення, що не відповідають традиційним уявленням про принципи юридичної відповідальності, зокрема принципу презумпції невинуватості. У більшості адміністративно-деліктних проваджень цей принцип у сукупності з принципом об'єктивності обумовлює обов'язок уповноваженого суб'єкта доводити винність та наявність всіх обставин правопорушення. Проте, у статті 45 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції [139]», встановлено, що виробник, уповноважений представник, імпортер або інша особа, яка відповідно до цього Закону вважається такою, що ввела продукцію в обіг, не несе відповідальності, встановленої статтею 44 цього Закону, якщо доведе, що:

- 1) вона не вводила відповідну продукцію в обіг;

- 2) з урахуванням усіх обставин відповідна продукція після введення її в обіг стала такою, що становить ризик та/або не відповідає встановленим вимогам, внаслідок дій або бездіяльності інших осіб чи непереборної сили;

3) відповідна продукція становить ризик внаслідок додержання виробником вимог законодавства чи виконання обов'язкових для нього приписів державних органів;

4) у випадку виробника комплектуючого виробу чи складової частини продукції ризик (невідповідність) продукції встановленим вимогам виник (виникла) внаслідок конструкції готової продукції, до якої входить цей виріб чи складова частина, або інструкцій, даних такому виробнику виробником готової продукції.

Розповсюджувач продукції не несе відповідальності, встановленої статтею 44 цього Закону, якщо доведе, що:

1) продукція стала такою, що становить ризик та/або не відповідає встановленим вимогам, внаслідок недодержання іншим розповсюджувачем умов її зберігання, за умови, що інший розповсюджувач такої продукції може бути встановлений;

2) продукція, що поставлена ним, відповідає встановленим вимогам, але незважаючи на це становить ризик.

Той факт, що обов'язок доказування покладається на особу, яка фактично звинувачується у вчиненні правопорушення, у структурі провадження по справах про такі правопорушення має бути передбачений такий елемент, в рамках якого ця особа буде представляти свої докази.

На стадії адміністративного розслідування це може виглядати як надання пояснень керівника або іншої відповідальної посадової особи, а на стадії розгляду справи – обов'язків етап заслуховування та уточнення пояснень такої особи. Відтак, обов'язковим елементом процесуальної форми тут має бути участь представника особи, що звинувачується у вчиненні правопорушення з обов'язковим його заслуховуванням, як це зроблено у судових процесах.

Таким чином, підсумовуючи викладене можна зробити висновок про те, що основними факторами, що обумовлюють ступінь деталізації процесуальної форми юридичної відповідальності в адміністративному праві

є: вид санкцій, що передбачаються за вчинення відповідних правопорушень та спосіб визначення їх конкретного значення; наявність у нормативно-правовому акті обставин, які виключають провадження у відповідній справі; необхідність урахування нестандартних принципів провадження по справах про притягнення до відповідальності.

Як і у ситуації із принципами юридичної відповідальності можна зробити висновок про те, що у разі відсутності необхідності урахування нестандартних принципів провадження по справах про притягнення до відповідальності або відсутності обставин, які виключають провадження у відповідній справі, може обиратися квазіпроцесуальний тип юридичної відповідальності.

Висновки до розділу 3.

1. Юридична відповідальність різних типів не може бути кодифікована в одному нормативно-правовому акті. У першу чергу це стосується організаційних типів юридичної відповідальності в адміністративному праві. Із усіх організаційних типів юридичної відповідальності піддається систематизації лише позаорганізаційна відповідальність.

2. Найбільший інтерес для кодифікації представляють процесуальні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві, оскільки саме процесуальні конструкції найбільшою мірою піддаються уніфікації, а відтак кодифікації. Слід зазначити, що і нині діючий КУпАП – це фактично результат кодифікації за процесуальною конструкцією. Тобто при створенні цього нормативно-правового акту було зведено в один декілька сотень нормативно-правових актів, які передбачали застосування в адміністративному порядку декількох видів санкцій за різні правопорушення. Із розглянутих у даній роботі процесуальних типів юридичної відповідальності, кодифікації піддаються практично всі на основі процесуальної конструкції класичної адміністративної відповідальності за КУпАП.

3. Результат такої кодифікації можна назвати «Адміністративно-деліктний процесуальний кодекс» или «Кодекс адміністративно-деліктних процедур». Основою такого кодексу буде уніфікована процесуальна конструкція порушення, розгляду та вирішення справ про різноманітні правопорушення в адміністративному порядку. У самому загальному вигляді такий кодекс має містити в собі норми, які регламентують: порядок виявлення і фіксації правопорушень; порядок і правила розгляду справ про такі правопорушення; порядок призначення санкцій за вчинення правопорушень; порядок виконання рішень про застосування санкцій; особливості провадження щодо застосування санкцій для фізичних та

юридичних осіб тощо. Окремим розділом в такому кодексі можна передбачити особливості розгляду справ про застосування санкцій адміністративними судами в порядку адміністративного судочинства. В той самий час склади відповідних правопорушень, а також конкретні розміри і види санкцій за їх вчинення мають міститися в тих законах, які регламентують позитивні відносини відповідного виду.

4. Створюючи уніфіковану процесуальну конструкцію юридичної відповідальності, ми автоматично переводимо типи юридичної відповідальності із недосконалою процесуальною формою у тип класичної адміністративної відповідальності. Законодавець позбавляється необхідності кожного разу створювати нову процесуальну конструкцію для юридичної відповідальності в разі прийняття нових законів. Йому залишається лише описати підстави відповідальності та санкційний тип відповідальності, тобто визначити за які порушення які санкції необхідно застосовувати.

5. Якщо законодавець обирає нетипову процесуальну форму юридичної відповідальності, одразу виникає потреба у надзвичайно детальному правовому регулюванні відповідних відносин.

6. З точки зору потреб правотворчої діяльності, першим кроком для побудови нормативної конструкції юридичної відповідальності є визначення організаційного типу відповідальності. Якщо планується регулювати відносини всередині певної організаційної єдності, то треба обирати внутрішньоорганізаційний, режимний чи корпоративний типи відповідальності. Якщо наявності організаційної єдності не передбачається, обирається позаорганізаційний тип відповідальності.

7. Другим кроком, після вибору організаційного типу відповідальності мають бути сформульовані підстави відповідальності, тобто формально визначені склади відповідних правопорушень, відносно яких обирається санкційний тип юридичної відповідальності.

8. Третім кроком є вибір процесуального типу юридичної відповідальності. Тут вибір здійснюється достатньо просто. Якщо процедура

притягнення до відповідальності потребує залучення судового елемента, обирається адміністративно-судовий процесуальний тип. Якщо процедура не потребує залучення судового елемента, обирається класичний адміністративно-процесуальний тип відповідальності. В даному випадку формується процесуальна конструкція юридичної відповідальності.

9. У разі відсутності необхідності реалізовувати принципи юридичної відповідальності, які ґрунтуються на суб'єктивному відношенні до правопорушення особи, що його вчинила, а також залежать від її індивідуальних характеристик, може обиратися квазіпроцесуальний тип юридичної відповідальності.

10. Основними факторами, що обумовлюють ступінь деталізації процесуальної форми юридичної відповідальності в адміністративному праві є: вид санкцій, що передбачаються за вчинення відповідних правопорушень та спосіб визначення їх конкретного значення; наявність у нормативно-правовому акті обставин, які виключають провадження у відповідній справі; необхідність урахування нестандартних принципів провадження по справах про притягнення до відповідальності. У разі відсутності необхідності урахування нестандартних принципів провадження по справах про притягнення до відповідальності або відсутності обставин, які виключають провадження у відповідній справі, може обиратися квазіпроцесуальний тип юридичної відповідальності.

ВИСНОВКИ

Завершуючи типологічне дослідження юридичної відповідальності в адміністративному праві можна зробити наступні, найбільш важливі висновки.

1. Юридична відповідальність в адміністративному праві - це правовідносини, що полягають у застосуванні владним суб'єктом із дотриманням адміністративно-процесуальної форми заходів впливу карального або компенсаційного характеру до особи, що вчинила передбачене законом протиправне діяння.

2. Функціональна різноманітність юридичної відповідальності в адміністративному праві є відображенням поліфункціональності самого адміністративного права, як регулятора суспільних відносин, насамперед у сфері реалізації виконавчої влади. На нормативному рівні юридична відповідальність виступає як засіб охорони суспільних відносин від протиправних посягань, тобто юридична відповідальність виконує охоронну функцію. Каральна функція юридичної відповідальності реалізується вже після того, як суб'єкт порушив вимоги закону і відповідно для нього мають настати певні негативні наслідки. У цьому сенсі каральна функція юридичної відповідальності є функцією суто інструментальною, а відтак притаманною всім видам юридичної відповідальності

3. З точки зору тактики можна виділити похідні від каральної функції превенції правопорушень (загальної і спеціальної), припинення правопорушень, а також компенсації шкоди, завданої правопорушенням. Стратегічними же функціями можна вважати управлінську, забезпечувальну та правозахисну. Тактичні функції можуть реалізовуватись у комбінації із стратегічними, а конкретний їх набір визначається в рамках загальної концепції нормативно-правового регулювання тих чи інших відносин. На відміну від охоронної та каральної, решті функцій вже притаманні типологічні властивості.

4. Відповідно із загальним визначенням юридичної відповідальності в адміністративному праві можна виділити найважливіші її типологічні характеристики, а відтак виділити функціональні типи юридичної відповідальності; процесуальні типи юридичної відповідальності; організаційні типи юридичної відповідальності; санкційні типи юридичної відповідальності. Основою для виділення функціональних типів юридичної відповідальності в адміністративному праві є первинні функції юридичної відповідальності, які відображають першочергову мету застосування заходів юридичної відповідальності. Основою для виділення процесуальних типів юридичної відповідальності є особливості процесуальних конструкцій застосування заходів юридичної відповідальності. Основою для виділення організаційних типів юридичної відповідальності є характер відносин між суб'єктом, який уповноважений застосовувати заходи юридичної відповідальності, та суб'єктом, до якого такі заходи застосовуються. Основою для виділення санкційних типів юридичної відповідальності є характеристики заходів юридичної відповідальності.

5. За функціональною ознакою можна виділити три типи юридичної відповідальності в адміністративному праві, а саме: карально-превентивний; карально-припинювальний та карально-компенсаційний. Карально-превентивний тип відповідальності має місце в тих випадках, коли захід відповідальності передбачає застосування каральних санкцій спрямованих на попередження вчинення цією особою відповідних протиправних діянь. Такі властивості, зокрема, притаманні відповідальності у вигляді штрафів, база обрахування яких не пов'язана із характеристиками об'єктивної сторони протиправного діяння. Карально-припинювальний тип відповідальності має місце, коли застосування каральних санкцій спрямовано на припинення або обмеження правосуб'єктності особи, що вчинила протиправне діяння, а також вилучення у особи знарядь вчинення протиправних діянь. Такі властивості притаманні таким санкціям, як позбавлення права займатися певною діяльністю, позбавлення ліцензії, примусова ліквідація юридичної

особи тощо. Карально-компенсаційний тип відповідальності має місце тоді, коли санкція передбачає крім карального елементу ще й елемент компенсаційний, тобто прив'язаний до розміру завданої протиправним діянням шкоди і спрямований на відшкодування завданої шкоди.

6. За результатами аналізу процесуальних конструкцій юридичної відповідальності, що містяться в різноманітних актах адміністративного законодавства можна виділити принаймні чотири типи відповідальності: юридична відповідальність, що здійснюється у класичній адміністративно-процесуальній формі; юридична відповідальність, що здійснюється у змішаній адміністративно-судовій формі; юридична відповідальність, що здійснюється у квазіпроцесуальній формі; юридична відповідальність, що здійснюється поза процесуальною формою.

7. За організаційною ознакою можна виділити такі типи відповідальності, як внутрішньоорганізаційна відповідальність; позаорганізаційна відповідальність; режимна відповідальність та корпоративна відповідальність. До внутрішньоорганізаційної відповідальності слід відносити дисциплінарну відповідальність державних службовців за Законом України «Про державну службу», відповідальність за дисциплінарними статутами, та будь-яку іншу відповідальність, відносини якої виникають і розвиваються між організаційно підпорядкованими суб'єктами. До позаорганізаційної відповідальності слід відносити адміністративну відповідальність за КУпАП, а також відповідальність у всіх інших випадках, коли між суб'єктами, що здійснюють притягнення до відповідальності та суб'єктами яких притягують до відповідальності, відсутні будь-які відносини пов'язані із організаційним підпорядкуванням. Режимна відповідальність має місце в умовах, коли відносини між суб'єктами, що здійснюють притягнення до відповідальності та суб'єктами яких притягують до відповідальності обумовлюються не специфікою організаційної структури, а вимогами режиму, які існують в межах тієї чи іншої організаційної структури. Специфікою корпоративної відповідальності є те,

що застосування до них стягнень до суб'єктів здійснюється органами, з якими вони не знаходяться в жодному організаційному підпорядкуванні. З іншого боку, більшість членів зазначених органів представляють особи, які є представниками відповідної професійної корпорації (наприклад, прокурорської або суддівської), а решта так чи інакше мають відношення до цих корпорацій. Крім того, представників у дані органи висувають через відповідні органи корпоративного самоврядування самі ті особи, які можуть потім стати потенційними суб'єктами відповідальності.

8. За характеристиками санкцій, які є мірою юридичної відповідальності, можна виділити фінансову відповідальність (застосування санкцій у вигляді штрафу або пені); майнову відповідальність (застосування санкцій у вигляді оплатного вилучення чи конфіскації предметів); організаційно-статусну відповідальність (застосування санкцій у вигляді, позбавлення спеціального права, позбавлення ліцензії, позбавлення спеціального звання тощо); морально-психологічну відповідальність (застосування санкцій у вигляді арешту, поміщення на гауптвахту, в штрафний ізолятор, попередження, догана, попередження про неповну службову відповідність тощо).

9. До нетипових нормативних конструкцій відповідальності в адміністративному праві можна віднести відповідальність за Законами України «Про захист економічної конкуренції» та «Про банки і банківську діяльність». У першому випадку процесуальна конструкція в залежності від складу учасників справи може набувати рис або адміністративного провадження, якщо справа розглядається за ініціативою органів Антимонопольного комітету України, або судового провадження, якщо справа розглядається зі ініціативою інших суб'єктів. У другому випадку діяльність щодо притягнення до відповідальності банків за банківським законодавством України не має чітко вираженої процесуальної форми і здійснюється в порядку застосування заходів впливу різної правової природи, в тому числі відмінних від заходів юридичної відповідальності.

10. Найбільший інтерес для кодифікації представляють процесуальні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві, оскільки саме процесуальні конструкції найбільшою мірою піддаються уніфікації, а відтак кодифікації. Результат такої кодифікації можна назвати «Адміністративно-деліктний процесуальний кодекс» або «Кодекс адміністративно-деліктних процедур». Основою такого кодексу буде уніфікована процесуальна конструкція порушення, розгляду та вирішення справ про різноманітні правопорушення в адміністративному порядку.

11. З точки зору потреб правотворчої діяльності, першим кроком для побудови нормативної конструкції юридичної відповідальності є визначення організаційного типу відповідальності. Якщо планується регулювати відносини всередині певної організаційної єдності, то треба обирати внутрішньоорганізаційний, режимний чи корпоративний типи відповідальності. Якщо наявності організаційної єдності не передбачається, обирається позаорганізаційний тип відповідальності. Другим кроком мають бути сформульовані підстави відповідальності, тобто формально визначені склади відповідних правопорушень, відносно яких обирається санкційний тип юридичної відповідальності. Третім кроком є вибір процесуального типу юридичної відповідальності. Якщо процедура притягнення до відповідальності потребує залучення судового елементу, обирається адміністративно-судовий процесуальний тип. Якщо процедура не потребує залучення судового елементу, обирається класичний адміністративно-процесуальний тип відповідальності. В даному випадку формується процесуальна конструкція юридичної відповідальності. У разі відсутності необхідності реалізовувати принципи юридичної відповідальності, які ґрунтуються на суб'єктивному відношенні до правопорушення особи, що його вчинила, а також залежать від її індивідуальних характеристик, може обиратися квазіпроцесуальний тип юридичної відповідальності.

12. Основними факторами, що обумовлюють ступінь деталізації процесуальної форми юридичної відповідальності в адміністративному праві

є: вид санкцій, що передбачаються за вчинення відповідних правопорушень та спосіб визначення їх конкретного значення; наявність у нормативно-правовому акті обставин, які виключають провадження у відповідній справі; необхідність урахування нестандартних принципів провадження по справах про притягнення до відповідальності. У разі відсутності необхідності урахування нестандартних принципів провадження по справах про притягнення до відповідальності або відсутності обставин, які виключають провадження у відповідній справі, може обиратися квазіпроцесуальний тип юридичної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б. Реформування українського адміністративного права: необхідність переосмислення теоретичних постулатів / В. Б. Авер'янов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса, 2003. – Вип. 19. – С. 8–12.
2. Административное право Украины : учеб. для студентов высш. учеб. заведений юрид. специальностей / М-во образования и науки Украины, Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого ; под ред. Ю. П. Битяка. – Изд. второе, перераб. и доп. – Харьков : Право, 2003. – 576 с.
3. Адміністративне деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / Центр політико-прав. реформ ; авт.-упоряд. О. А. Банчук. – Київ : Кн. для бізнесу, 2007. – 912 с.
4. Адміністративне право : підручник / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; за заг. ред.: Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. – Харків : Право, 2010. – 624 с.
5. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник:[у 2 т.] / голова редкол. В. Б. Авер'янов. – Київ : Юрид. думка, 2004. – Т. 1 : Загальна частина. – 584 с.
6. Адміністративне право України : навч. посіб. / за заг. ред.: Т. О. Коломоєць, Г. Ю. Гулевської. – Київ : Істина, 2007. – 216 с.
7. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. – Київ : Істина, 2009. – 480 с.
8. Адміністративне право України : підручник / за ред. С. В. Ківалова. – Одеса : Юрид. літ., 2003. – 896 с.
9. Адміністративне судочинство в Україні / упоряд.: В. С. Стефанюк, В. В. Сунцов. – Харків : Консум, 2003. – Кн. 2 : Кодекс України про адміністративні проступки (проект). – 332 с. – (Серія «Реформа судів України»).
10. Аземша І. Б. Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні / І. Б. Аземша // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 44–47.
11. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций в 2 т. /

С. С. Алексеев. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1972. – Т. 1 : Основные вопросы общей теории социалистического права. – 394 с.

12. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади : навч. посіб. / О. Ф. Андрійко ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ : Наук. думка, 2004. – 300 с.

13. Анохіна Л. С. Суб'єкти адміністративної юрисдикції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Л. С. Анохіна. – Харків, 2001. – 19 с.

14. Астанін Г. В. Про співвідношення адміністративної та дисциплінарної відповідальності арбітражного керуючого / Г. В. Астанін // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – Вип. 22, ч. 1, т. 2. – С. 96–99.

15. Астемиров З. А. Понятие юридической ответственности / З. А. Астемиров // Советское государство и право. – 1979. – № 6. – С. 59–67.

16. Бабак О. А. Особливості юридичної відповідальності у зовнішньоекономічній діяльності / О. А. Бабак // Університетські наукові записки : часоп. Хмельн. ун-ту упр. та права. – 2009. – № 3. – С. 149–154.

17. Балинська О. М. Юридична відповідальність як функціональна знакова характеристика правовідносин [Електронний ресурс] / О. М. Балинська // Форум права : електрон. наук. фах. вид. – Харків, 2012. – № 4. – С. 53–60. – Режим доступу: <http://arhive.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12bomzxp.pdf>. – Заголовок з екрану.

18. Бандурка О. М. Адміністративний процес : підруч. для вищ. навч. закл. / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. – Київ : Літера ЛТД, 2002. – 287 с.

19. Барьяк А. С. Щодо типології правових актів [Електронний ресурс] / А. С. Барьяк // Форум права : електрон. наук. фах. вид. – Харків, 2013. – № 2. – С. 19–24. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_2_5.pdf. – Заголовок з екрану.

20. Бахрах Д. Н. Административное право : учеб. для вузов / Д. Н. Бахрах. – Москва: БЕК, 1999. – 368 с. С.4-5.

21. Бахрах Д. Н. Производство по делам об административных правонарушениях : пособие для слушателей нар. ун-тов / Д. Н. Бахрах, Э. Н. Ренов ; Нар. ун-т, ф-т прав. знаний. – Москва : Знание, 1989. – 96 с.

22. Берлач Н. А. Перспективи розвитку позитивної юридичної відповідальності в демократичному суспільстві [Електронний ресурс] / Н. А. Берлач // Форум права : електрон. наук. фах. вид. – Харків, 2012. – № 1. – С. 77–81. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12bnavdc.pdf>. – Заголовок з екрану.
23. Белая Л. В. Удосконалення інституту юридичної відповідальності як фактор формування демократичної, соціальної, правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Л. В. Белая. – Київ, 2009. – 22 с.
24. Белікова О. В. Розвиток законодавства України про адміністративну відповідальність юридичних осіб / О. В. Белікова // Наше право. – 2013. – № 1. – С. 67–70.
25. Білак Д. Адміністративні правопорушення: час відмовитися від радянських стереотипів їхнього доктринального тлумачення / Д. Білак // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : IV Нац. наук.-теорет. конф. «Укр. адміністр. право: сучас. стан і перспективи реформування». – Сімферополь, 2005. – Спец. вип. у 2 ч. – Ч. 1. – С. 62–66.
26. Благодарний А. М. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07/ А. М. Благодарний. – Київ, 2006. – 18 с.
27. Большая советская энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. – Третье изд. – Москва : Совет. энцикл., 1972. – Т. 8 : Дебитор-Евкалипт. – 592 с.
28. Большая советская энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. – Третье изд. – Москва : Совет. энцикл., 1976. – Т. 25 : Струнино–Тихорецк. – 600 с.
29. Бондаренко Г. П. Адміністративна відповідальність в СРСР / Г. П. Бондаренко. – Львів : Вища шк., 1975. – 176 с. – С.44
30. Бородин І. Л. Адміністративно-юрисдикційний процес : монографія / І. Л. Бородин. – Київ : Алерта, 2007. – 184 с.
31. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. (Очерк теории) / С. Н. Братусь. – Москва : Юрид. лит., 1976. – 216 с. – С.85.
32. Будько З. М. Фінансово-правова відповідальність за вчинення податкових правопорушень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 /

З. М. Будько ; Нац. акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2005. – 19 с.

33. Глуховець В. А. Юридична відповідальність у механізмі забезпечення режиму інформації з обмеженим доступом / В. А. Глуховець // Право і суспільство. – 2015. – № 1. – С. 123–128.

34. Голосніченко І. Перспективні положення кодифікації норм правового інституту адміністративної відповідальності / І. Голосніченко // Право України. – 2006. – № 8. – С. 60–63.

35. Голосніченко І. Проблеми кодифікації норм, що встановлюють адміністративну відповідальність / І. Голосніченко // Право України. – 2002. – № 10. – С. 20–24.

36. Гончарук С. Т. Адміністративна відповідальність : навч.-метод. посіб. / С. Т. Гончарук ; М-во освіти і науки України, Нац. авіац. ун-т, Ін-т повітр. і косміч. права. – Київ : НАУ, 2005. – 118 с.

37. Горский Д. П. Краткий словарь по логике / Д. П. Горский, А. А. Ивин, А. Л. Никифоров ; под ред. Д. П. Горского. – Москва : Просвещение, 1991. – 208 с.

38. Государственная дисциплина и ответственность : [коллектив. моногр.] / Б. В. Дрейшев [и др.] ; Ленингр. гос. ун-т ; под ред.: Н. И. Антонова, Б. И. Кожохин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 152 с.

39. Грек Т. Б. Правова природа юридичної відповідальності: поняття, принципи та види / Т. Б. Грек // Адвокат. – 2010. – № 10. – С. 41–45.

40. Гришук В. К. Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність та її підстави / В. К. Гришук // Університетські наукові записки : часоп. Хмельн. ун-ту упр. та права. – 2012. – № 4. – С. 5–13.

41. Дисциплінарний статут Збройних Сил України : затв. Законом України від 24.03. 1999 р. № 551-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22/23. – Ст. 197.

42. Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : затв. Законом України від 22.02. 2006 р. № 3460-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 29. – Ст. 245.

43. Дисциплінарний статут служби цивільного захисту : затв. Законом України від 05.03. 2009 р. № 1068-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. –

№ 29. – Ст. 398.

44. Додін Є. В. Місце відповідальності за порушення митних правил у структурі юридичної відповідальності / Є. В. Додін // Митна справа. – 2013. – № 4. – С. 34–43.

45. Евтихийев А. Ф. Основы советского административного права / А. Ф. Евтихийев // Антологія української юридичної думки. – Київ, 2003. – Т. 5 : Поліцейське та адміністративне право. – С. 455–505.

46. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник / В. Є. Жеребкін. – 2-ге вид., стер. – Київ : Знання, 1998. – 256 с.

47. Жулавський С. А. Про відповідність нормативної конструкції фінансової відповідальності за Податковим кодексом України конституційним принципам юридичної відповідальності / С. А. Жулавський // Публічне право. – 2013. – № 3. – С. 85–90.

48. Жулавський С. А. Фінансова відповідальність у системі юридичної відповідальності / С. А. Жулавський // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – Київ, 2013. – Вип. 60. – С. 146–151.

49. Забарний Г. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. / Г. Г. Забарний, Р. А. Калюжний, В. К. Шкарупа. – Київ : Вид-во Паливода А. В., 2003. – 212 с.

50. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. – Київ : Юрінком, 1997. – 320 с.

51. Зелена Н. В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння / Н. В. Зелена // Юридичний вісник. – 2012. – № 2. – С. 10–15.

52. Зима О. Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. Т. Зима ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2001. – 19 с.

53. Иванов Л. Административная ответственность юридических лиц / Л. Иванов // Закон. – 1998. – № 9. – С. 88–91.

54. Иванова О. І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / О. І. Иванова // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 3. – С. 21–26.

55. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність у сучасній Україні: теретичне дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / А. Й. Іванський ; Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2009. – 42 с.
56. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : монографія / Н. М. Оніщенко [та ін.] ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрид. думка, 2009. – 216 с.
57. Інструкція з оформлення працівниками Державтоінспекції МВС матеріалів про адміністративні порушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 26.02.2009 р. № 77 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 34. – Ст. 1193.
58. Каракаш І. І. Види юридичної відповідальності та особливості їх застосування за порушення природноресурсового й екологічного законодавства / І. І. Каракаш // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса, 2005. – Вип. 25. – С. 430–442.
59. Коваль Л. В. Административно-деликтное отношение / Л. В. Коваль. – Киев : Вища шк., 1979. – 230 с.
60. Ковальов А. В. Адміністративна відповідальність юридичних осіб / А. В. Ковальов // Митна справа. – 2014. – № 6, ч. 2, кн. 1. – С. 199–203.
61. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–37. – Ст. 446.
62. Кодекс Украинской ССР об административных правонарушениях : науч.-практ. коммент. / отв. ред. Ф. Г. Бурчак. – Киев : Украина, 1991. – 623 с.
63. Кодекс України про адміністративні правопорушення : від 07.12. 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122.
64. Кодекс цивільного захисту України : від 02.10. 2012 р. № 5403-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 34/35. – Ст. 458.
65. Кожухар В. А. Розуміння відновної відповідальності в юридичній науці [Електронний ресурс] / В. А. Кожухар // Форум права : електрон. наук. фах. вид. – Харків, 2011. – № 3. – С. 358–363. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11kvavjn.pdf> (дата звернення: 18.06.2015). – Заголовок з екрану.

66. Козлов Ю. М. Основы совестского адмнистративного права / Ю. М. Козлов. – Москва : Знание, 1975. – 176 с.
67. Коломоєць Т. О. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства України: реальна вимога часу (аналіз деяких пріоритетів) / Т. О. Коломоєць // Митна справа. – 2006. – № 5. – С. 58–63.
68. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. / В. К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.
69. Колпаков В. Кодекс України про адміністративні правопорушення: пошук нової парадигми / В. Колпаков // Право України. – 2004. – № 7. – С. 85–89.
70. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28.06. 1996 р. № 254 к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
71. Костів М. В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб та особливості її реалізації в адміністративно-деліктних відносинах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Михайло Васильович Костів. – Київ, 2005. – 202 с.
72. Кримінально-виконавчий кодекс України : від 11.07. 2003 р. № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3/4. – Ст. 21.
73. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу : монографія / О. В. Кузьменко. – Київ : Атіка, 2005. – 352 с.
74. Кунцевич М. П. Типологія реалізації виконавчої влади за адміністративним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / М. П. Кунцевич. – Київ, 2014. – 20 с.
75. Курс адміністративного права України : підручник / Нац. акад. внутр. справ України ; за ред. В. В. Коваленка. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – 808 с.
76. Куслій В. О. Відповідальність за порушення фінансового законодавства у системі юридичної відповідальності / В. О. Куслій // Європейські перспективи. – 2013. – № 13. – С. 67–71.
77. Лазарев В. В. Применение советского права / В. В. Лазарев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1972. – 200 с.
78. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) : [монография] / О. Э. Лейст. – Москва : Изд-во Моск. ун-

та, 1981. – 240 с.

79. Літошенко О. С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. С. Літошенко. – Київ, 2005. – 21 с.

80. Лук'янець Д. М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання : монографія / Д. М. Лук'янець. – Суми : Університетська книга, 2006. – 367 с.

81. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку : [монографія] / Д. М. Лук'янець. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М.Корецького НАН України, 2001. – 220 с.

82. Лук'янець Д. М. Нормативні конструкції як основа кодифікації в адміністративному праві / Д. М. Лук'янець // Правова держава : щоріч. наук. пр. – Київ, 2003. – Вип. 14. – С. 263–266.

83. Лук'янець Д. М. Про вину юридичних осіб у сфері адміністративної відповідальності / Д. М. Лук'янець // Право України. – 1999. – № 1. – С. 117–122.

84. Лук'янець Д. М. Про процесуальну форму адміністративної відповідальності / Д. М. Лук'янець // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки : зб. наук. пр. – 2012. – № 1, ч. 1. – С. 184–188.

85. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади і проблеми правореалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Д. М. Лук'янець. – Київ, 2007. – 22 с.

86. Лук'янець Д. Теорія управління як концептуальне джерело адміністративної відповідальності / Д. Лук'янець // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 9. – С. 10–14.

87. Лук'янець Д. М. Управлінські аспекти в концепції адміністративної відповідальності / Д. М. Лук'янець // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса, 2003. – Вип. 19. – С. 116–120.

88. Лук'янець Д. М. Фінансова відповідальність за Податковим кодексом України: недоліки правового регулювання / Д. М. Лук'янець // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1. – С. 82–85.

89. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. –

Москва : НОРМА, 2003. – 240 с.

90. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою) / Л. А. Луць. – Київ : Атіка, 2008. – 412 с.

91. Ляхович У. І. Адміністративна відповідальність : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / У. І. Ляхович ; М-во освіти і науки України, Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-у ім. Василя Стефаника, 2010. – 170 с.

92. Макарова З. С. Типологія форм державного правління / З. С. Макарова // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 2. – С. 82–85.

93. Максимов И. В. Система административных наказаний: понятие и признаки / И. В. Максимов // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 18–27.

94. Матіос А. В. Адміністративна відповідальність посадових осіб у сфері державного управління : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. В. Матіос. – Київ, 2006. – 19 с.

95. Мелех Л. В. Деякі питання юридичної відповідальності як одного із видів гарантій законності: історико-правовий аспект / Л. В. Мелех // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична : зб. наук. пр. – 2014. – № 4. – С. 66–74.

96. Мелех Л. В. Юридична відповідальність за порушення водного законодавства як різновид гарантій законності / Л. В. Мелех // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична : зб. наук. пр. – 2013. – № 1. – С. 73–84.

97. Мелех Л. В. Юридична відповідальність у системі правових гарантій ефективності комплексної охорони об'єктів рослинного світу / Л. В. Мелех // Митна справа. – 2014. – № 1, ч. 2, кн. 2. – С. 168–175.

98. Мельник С. М. Адміністративно-судова відповідальність в адміністративному праві / С. М. Мельник // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2015. – № 2. – С. 97–103.

99. Мельник С. М. Організаційні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві / С. М. Мельник // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція : зб. наук. пр. – Одеса, 2015. –

Вип. 13, т. 1. – С. 88–91.

100. Мельник С. М. Фактори, що обумовлюють ступінь деталізації процесуальної форми юридичної відповідальності за адміністративним правом / С. М. Мельник // Київський університет права НАН України. – 2014. – № 4. – С. 121–124.

101. Мельник С. М. Функціональні типи юридичної відповідальності в адміністративному праві / С. М. Мельник // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція : зб. наук. пр. – Одеса, 2014. – Вип. 12, т. 1. – С. 216–219.

102. Мельник С. Н. Функции юридической ответственности в административном праве / С. Н. Мельник // *Legea si viata*. – 2015. – № 5. – С. 50–54.

103. Мендик Л. В. Відповідальність за порушення лісового законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Л. В. Мендик ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Київ, 2009. – 19 с.

104. Методичні рекомендації стосовно застосування статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України при розгляді адміністративних справ за позовами суб'єктів владних повноважень від 25 серпня 2011 р. [Електронний ресурс] // Вінницький апеляційний адміністративний суд : офіц. інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://vaas.gov.ua/> (дата звернення: 18.06.2015). – Заголовок з екрану.

105. Миронець І. М. Штрафна відповідальність за адміністративні правопорушення у будівельній діяльності / І. М. Миронець // Адвокат. – 2010. – № 6. – С. 34–38.

106. Митний кодекс України : від 13 берез. 2012 р. № 4495-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 44–48. – Ст. 552.

107. Мізіна І. В. Адміністративна відповідальність за порушення бюджетного законодавства: поняття, ознаки та місце в системі юридичної відповідальності / І. В. Мізіна // Митна справа. – 2015. – № 1, ч. 2, кн. 2. – С. 181–190.

108. Мота А. Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. / А. Ф. Мота –

Київ, 2003. – 18 с.

109. Нікітіна А. П. Примусове скасування державної реєстрації юридичної особи за поданням органу виконавчої влади як засіб адміністративної відповідальності / А. П. Нікітіна // Scientific Journal «ScienceRise». – 2014. – № 2. – С. 143–147.

110. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. обществ.-науч. фонд ; пред. науч.-ред. совета В. С. Степин. – Москва : Мысль, 2010. – Т. IV. – 736 с.

111. Новосельська І. В. Теоретико-правові питання визначення трудової відповідальності як виду юридичної відповідальності за порушення зобов'язань, передбачених трудовим договором / І. В. Новосельська // Вісник академії адвокатури України. – 2012. – № 3. – С. 209–212.

112. Общая теория права и государства : курс лекций / под ред. В. В. Лазарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Юристъ, 1996. – 472 с.

113. Овчаренко О. М. Поняття юридичної відповідальності суддів: відмежування від суміжних категорій / О. М. Овчаренко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2013. – № 1082. – 2013. – С. 326–330.

114. Огурцов А. П. Типология / А. П. Огурцов // Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – Москва, 2009. – С. 984–985.

115. Осауленко А. О. Нормативна конструкція ретроспективної юридичної відповідальності в публічному праві сучасної України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. О. Осауленко ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2007. – 20 с.

116. Охотнікова О. М. Адміністративна відповідальність керівника державного підприємства, установи, організації в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. М. Охотнікова. – Ірпінь, 2004. – 20 с.

117. Парненко В. С. Юридичні особи як самостіні суб'єкти адміністративної відповідальності / В. С. Парненко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр. – 2013. – № 3. – С. 231–238.

118. Петрова І. Г. Розвиток інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб на території України / І. Г. Петрова // Науковий вісник

Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція : зб. наук. пр. – Одеса, 2013. – Вип. 6-1, ч. 1. – С. 179–182.

119. Повітряний кодекс України : від 19.05. 2011 р. № 3393-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 48/49. – Ст. 536.

120. Податковий кодекс України : від 02.12. 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.

121. Подорожній Є. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність» / Є. Ю. Подорожній // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 3. – С. 6–15. (с.12)

122. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства : затв. постановою Правління Нац. банку України від 17.08.2012 р. № 346 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 72. – Ст. 2906.

123. Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок : затв. постановою Правління Нац. банку України від 17.07.2001 р. № 276 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 34. – Ст. 1602.

124. Положення про порядок накладення штрафів за порушення законодавства про захист прав споживачів: затв. постановою Каб. Міністрів України від 17.08.2002 р. № 1177 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 34. – Ст. 1587.

125. Пономарьова Я. О. Типологія реєстраційних проваджень у справах реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обмежень / Я. О. Пономарьова // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 189–194.

126. Порядок накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу : затв. постановою Каб. Міністрів України від 26.05. 2004 р. № 693 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 21. – Ст. 1440.

127. Порядок накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності : затв. постановою Каб. Міністрів України від 06.04. 1995 р. № 244 // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 7. – Ст. 164. – Електрон. версія ред. від 2 жовт. 2013 р. режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/244-95-%D0%BF>.

128. Порядок проведення службового розслідування стосовно осіб,

уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : затв. постановою Каб. Міністрів України від 13.06. 2000 р. № 950 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 24. – Ст. 1004.

129. Похмелкин В. В. Социальная справедливость и уголовная ответственность / В. В. Похмелкин. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1990. – 176 с.

130. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту : [монографія] / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Наук. думка, 2007. – 586 с.

131. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12. 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5/6. – Ст. 30.

132. Про виключну морську (економічну) зону України : Закон України від 16.05. 1995 р. № 162/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 21. – Ст. 152.

133. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04. 1999 р. № 606-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.

134. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05. 1992 р. № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.

135. Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування : Закон України від 14.10. 1994 р. № 208/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 46. – Ст. 411.

136. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів : Закон України від 19.12. 1995 р. № 481/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 46. – Ст. 345.

137. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України від 30.10. 1996 р. № 448/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.

138. Про державний матеріальний резерв : Закон України від 24.01. 1997 р. № 51/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 13. – Ст. 112.

139. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції : Закон України від 02.12. 2010 р. № 2735-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 21. – Ст. 144.
140. Про державні лотереї в Україні : Закон України від 06.09. 2012 р. № 5204-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 31. – Ст. 369.
141. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15.05. 2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31/32. – Ст. 263.
142. Про державну службу : Закон України від 16.12. 1993 р. № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
143. Про електроенергетику : Закон України від 16.10. 1997 р. № 575/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 1. – Ст. 1.
144. Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15.05. 2009 р. № 1334-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 38. – Ст. 536.
145. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10. 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
146. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг : Закон України від 06.07. 1995 р. № 265/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 28. – Ст. 205.
147. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.
148. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01. 2001 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
149. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05. 1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
150. Про землеустрій : Закон України від 22.05. 2003 р. № 858-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 282.
151. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04. 1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
152. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон

України від 01.06. 2000 р. № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

153. Про міліцію : Закон України від 20.12. 1990 р. № 565-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

154. Про Національний банк України : Закон України від 20.05. 1999 р. № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

155. Про прокуратуру : Закон України від 05.11. 1991 р. № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

156. Про рекламу : Закон України від 03.07. 1996 р. № 270/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 39. – Ст. 181.

157. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : декрет Каб. Міністрів України від 19.02. 1993 р. № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

158. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07. 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.

159. Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21.06. 2012 р. № 5007-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 19/20. – Ст. 190.

160. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для юрид. вузов / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – Москва : НОРМА – ИНФРА. М, 2002. – 832 с.

161. Русецький А. А. Поняття адміністративної відповідальності юридичних осіб / А. А. Русецький // Митна справа. – 2014. – № 5, ч. 2, кн. 1. – С. 225–230.

162. Свиридюк Н. П. Юридична відповідальність у механізмі правового регулювання / Н. П. Свиридюк // Юридичний вісник. – 2011. – № 4. – С. 24–27.

163. Семенко Б. М. Особливості адміністративної відповідальності юридичних осіб за правопорушення в галузі будівництва / Б. М. Семенко // Право і безпека. – 2010. – № 3. – С. 114–117.

164. Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність» / І. А. Сердюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 1. – С. 30–35.

165. Сердюк О. В. Типологія підходів у методології сучасного правознавства [Електронний ресурс] / О. В. Сердюк // Форум права : електрон. наук.

фах. вид. – Харків, 2008. – № 3. – С. 458–463. – Режим доступу: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08savmsp.pdf>. – Заголовок з екрана.

166. Серегина В. В. Государственное принуждение по советскому праву : монография / В. В. Серегина. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1991. – 119 с.

167. Серета В. В. Природа дисциплінарної відповідальності в публічно-правових відносинах : монографія / В. В. Серета. – Київ : Центр учб. літ., 2014. – 434 с.

168. Середюк В. В. Окремі проблеми класифікації юридичної відповідальності в правовій науці України та Польщі / В. В. Середюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 11. – С. 120–126.

169. Сікорська І. А. Правова відповідальність за порушення бюджетного законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І. А. Сікорська ; Нац. акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2004. – 20 с.

170. Слубський І. Й. Адміністративна відповідальність юридичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І. Й. Слубський ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2008. – 22 с.

171. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. четвертое, испр. и доп. – М. : Совет. энцикл., 1989. – 1682 с.

172. Старцев О. В. Адміністративно-правове регулювання відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. В. Старцев ; Нац. акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2004. – 22 с.

173. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. / С. Г. Стеценко. – Київ : Атіка, 2007. – 624 с.

174. Строгович М. С. Сущность юридической ответственности / М. С. Строгович // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С. 72–78.

175. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубчинського. – Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.

176. Теория государства и права : учеб. / под ред. : В. М. Корельского, В. Д. Первалова. – Москва : НОРМА-ИНФРА М, 1997. – 570 с.

177. Тertyшников В. И. Гражданский процесс : курс лекций / В. И. Тertyшников. – Харьков, 1994. – 154 с.

178. Усенко Р. А. Фінансові санкції за законодавством України : монографія / Р. А. Усенко. – Київ : Дакор, КНТ, 2007. – 168 с.
179. Ушаков Е. В. Введение в философию и методологию науки : учеб. / Е. В. Ушаков. – Москва : Экзамен, 2005. – 528 с.
180. Федоров І. О. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І. О. Федоров ; Нац. акад. Держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2006. – 21 с.
181. Федоров І. О. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства України : монографія / І. О. Федоров. – Запоріжжя : ТОВ ВПО «Запоріжжя», 2006. – 144 с.
182. Федоров П. В. Теоретичні проблеми запровадження адміністративної відповідальності юридичних осіб / П. В. Федоров // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр. – 2000. – Спец. вип. – С. 30–32.
183. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – Москва : Совет. энцикл., 1983. – 840 с.
184. Фурса С. Я. Виконавче провадження в Україні : навч. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак. – Київ : Атіка, 2002. – 480 с.
185. Хавронюк М. До питання про дію законів, що встановлюють юридичну відповідальність / М. Хавронюк // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 4. – С. 6–10.
186. Хачатуров Р. Л. Общая теория юридической ответственности : моногр. / Р. Л. Хачатуров, Д. А. Липинский. – Санкт-Петербург : Юрид. центр пресс, 2007. – 950 с.
187. Черноп'ятов С. В. Позитивна юридична відповідальність як наукова та методологічна категорія / С. В. Черноп'ятов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр. – 2013. – № 1. – С. 164–171.
188. Шаповалова І. О. Деякі питання розвитку інституту публічної відповідальності приватних юридичних осіб в контексті адміністративної реформи [Електронний ресурс] / І. О. Шаповалова // Форум права : електрон. наук. фах. вид. – Харків, 2008. – № 1. – С. 445–448. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e->

journals/FP/2008-1/08siokar.pdf. – Заголовок з екрану.

189. Шигаль Д. А. Типологія та основні схеми періодизації історії держави і права [Електронний ресурс] / Д. А. Шигаль // Форум права : електрон. наук. фак. вид. – Харків, 2011. – № 1. – С. 1140–1143. – Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11sdadip.pdf>. – Заголовок з екрану.

190. Шульга А. М. Страх притягнення до юридичної відповідальності як мотив правомірної поведінки особи / А.М. Шульга // Право і безпека. – 2012. – № 5. – С. 51-55.

191. Шумило І. А. Відповідальність за порушення законодавства про захист конкуренції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / І. А. Шумило ; Ін-т економіко-прав. дослідж. НАН України. – Донецьк, 2001. – 17 с.

192. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Феміна, 1996. – 696 с.

193. Юриста О. Про поняття та основні ознаки правоохоронного відношення / О. Юриста // Право України. – 1997. – № 10. – С. 55–57.

194. Юсупов В. А. Правоприменительная деятельность органов управления / В. А. Юсупов. – Москва : Юрид. лит., 1979. – 136 с.

195. Якуба О. М. Советское административное право. Общая часть : учеб. / О. М. Якуба. – Киев : Вища шк., 1975. – 232 с.